

**Київський національний університет
імені Тараса Шевченка**

Мовні і концептуальні картини світу

Випуск 1 (67)

Київ - 2020

У збірнику вміщено наукові розвідки професорів, доцентів, викладачів, аспірантів та студентів, присвячені аналізу світоглядних горизонтів сучасного мовознавства.

Відповідальний редактор	О. І. Ніка, д. філол. н., проф.
Заступник відповідального редактора	Г. А. Черненко, д. філол. наук
Відповідальний секретар Редакційна колегія	Р. С. Уманець, к. філол. н. Р. Бальсис, д. філол. н., проф. (Клайпедський університет, Литва); І. В. Кононенко, д. філол. н. (Варшавський університет, Польща); І. О. Голубовська, д. філол. н., проф.; М. Л. Іваницька, д. філол. н., проф.; Г. Г. Крючков, д. філол. н., проф.; М. Мозер, д. філол. н., проф. (Віденський університет, Австрія); Н. Ю. Павловська, д. філол. н., проф. (Мінський державний лінгвістичний університет, Білорусь); Д. Поцюте, д. філол. н., проф. (Вільнюський університет, Литва); С. В. Скрильник, к. філол. н., доц.; О. С. Снитко, д. філол. н., проф.; С. Темчинас, д. філол. н., проф. (Інститут литовської мови, Литва); О. В. Материнська, д. філол. н., проф.; І. Л. Покровська, д. філол. н., доц.
Адреса редколегії	01033, Київ-033, 6-р Тараса Шевченка, 14 Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, тел. 239-32-58
Рекомендовано	Рекомендовано Вченою радою Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка 25.02.2020 р. (протокол № 8)
Зареєстровано	Міністерство юстиції України (свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16155-4627Р від 11.12.2009 р.) Включено до Переліку наукових фахових видань України (Наказ Міністерства освіти та науки України №1328 від 21.12.2015 р.)
Адреса видавця	04080, Україна, м. Київ-80, а/с 41 тел./факс.: (044) 227-38-48; 227-38-28; сайт – https://mova.knu.ua

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Linguistic and conceptual worldviews

Issue 1 (67)

Kyiv - 2020

ISSN 2520-6397

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-6397.2020.1>

This collection contains scientific articles written by professors, lecturers, postgraduate and undergraduate students. These articles concern analysis of worldview perspectives of current linguistics.

Editor-in-chief	O. I. Nika, Dr. habil., Professor
Deputy Chief Editor	H. A. Chernenko, Dr. habil.
Executive Secretary	R. S. Umanets, PhD.
Editorial Board	R. Balsys, Dr. habil., Professor (Klaipeda University, Lithuania); I. V. Kononenko, Dr. habil., Professor (The University of Warsaw, Poland); I. O. Holubovska, Dr. habil., Professor; M. L. Ivanytska, Dr. habil., Professor; G. G. Kriuchkov, Dr. habil., Professor; M. Moser, Dr. habil., Professor (The University of Vienna, Austria); N. Yu. Pavlovska, Dr. habil., Professor (Minsk State Linguistic University, Byelorussia); D. Pociūtė, Dr. habil., Professor (Vilnius University, Lithuania); S. V. Skrylnyk, PhD., Associate Professor; O. S. Snytko, Dr. habil., Professor; S. Temčinas, Dr. habil., Professor (The Institute of the Lithuanian Language, Lithuania); O. V. Materynska, Dr. habil., Professor; I. L. Pokrovska, Dr. habil., Associate Professor.
Editorial board address	01033, Kyiv-033, 14 Taras Shevchenko Avenue, Taras Shevchenko National University of Kyiv Institute of Philology, tel. (38044) 239-32-58
Recommended by	Recommended by Academic Board of Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv 25.02.2020 (Protocol № 8)
Registered by	Ministry of Justice of Ukraine, certificate of the State registration KB № 16155-4627P (December 11, 2009) Included into the List of Scientific Professional Editions of Ukraine (Order of Ministry of Education and Science of Ukraine, protocol №1328, December 21, 2015)
Editor's address	04080, Ukraine, Kyiv-80, P.O.B. 41 tel./fax: (044) 227-38-48; 227-38-28 site – https://mova.knu.ua

Authors of published materials are fully responsible for gathering and preciseness of published facts, quotations, economical and statistical data, proper nouns and other data. The editorial board reserves the right to shorten and edit their materials.

© Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2020

ЗМІСТ

Артеменко А. І.	
КОМУНІКАТИВНІ ПЕРЕПИТУВАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ДИСКУРСІ	9
Гончаренко Д. О.	
КАТОЙКОНІМИ В СОЦІОНОМАСТИЧНОМУ ВИМІРІ.....	18
Грицина С. В.	
ЕПІТЕТИ ЯК ЗАСІБ ХАРАКТЕРИСТИКИ АДРЕСАТА У ПАНЕГІРИКАХ XVII СТ.	29
Євдокімова О. С.	
ПОЛОНІЗМИ В «МАТЕРІАЛАХ ДО СЛОВНИКА ПИСЕМНОЇ ТА КНИЖНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XV–XVIII СТ.» Є. ТИМЧЕНКА	47
Звонко Г. О.	
АКСІОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ КОНЦЕПТУ <i>ПЕРЕТВОРЕННЯ</i> В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	59
Михайленко О. О.	
СИНТАКСИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ПЕРЕКЛАДІ НАУКОВОЇ СТАТТІ.....	68
Міщенко Ю. В.	
ПРОСТОРОВА УЯВА В ТОПОНІМІЧНОМУ ДЕЙКСИСІ КОЗАЦЬКОГО ТРАВЕЛОГУ	81
Мозер М. Є.	
СОБОРНІСТЬ УКРАЇНИ У БАЧЕННІ ІВАНА ФРАНКА	94
Ніка О. І.	
ЕПІСТЕМІЧНА МОДАЛЬНІСТЬ «РУСЬКОМОВНИХ» ДИСКУРСИВНИХ ПРАКТИК РАНЬОМОДЕРНОГО ЧАСУ	102
Цвіркун Т. В.	
ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВПЛИВУ В ПОЛІТИЧНОМУ ТЕКСТІ: ЖАНР ПРОМОВА	116

Черненко Г. А.

ЛІНГВОАКСІОЛОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ
МІЖ ПРИБІЧНИКАМИ ТА ОПОНЕНТАМИ МИРНИХ
ІНІЦІАТИВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ВОЛОДИМИРА
ЗЕЛЕНСЬКОГО..... 126

Коць Т. А.

РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ: РАДИВИЛОВСЬКИЙ
АНТОНІЙ. БАРОКОВІ ПРОПОВІДІ XVII СТОЛІТТЯ /
ПІДГОТ. НАУК. ДОСЛІДЖЕННЯ, ТЕКСТІВ,
СЛОВОПОКАЖЧИКА ОКСАНА НІКА, ЮЛІЯ ОЛЕШКО.
КИЇВ : «ОСВІТА УКРАЇНИ», 2019..... 142

CONTENT

Artemenko A. I.	
COMMUNICATIVE ECHO QUESTIONS IN UKRAINIAN DISCOURSE.....	9
Honcharenko D. O.	
CATECHONS IN SOCIO-ONOMASTIC DIMENSION	18
Hrytsyna S. V.	
EPITHETS AS A CHARACTERISTIC MEANS OF ADDRESSEE IN PANEGYRICS OF THE XVII CENTURY	29
Yevdokimova O. S.	
BORROWED POLISH WORDS IN «MATERIALS TO THE DICTIONARY OF WRITTEN AND LITERARY UKRAINIAN LANGUAGE OF THE XV–XVIII CENTURIES» BY YE. TYMCHENKO.....	47
Zvonko H. O.	
AXIOLOGICAL FEATURES OF THE TRANSFORMATION CONCEPT IN THE UKRAINIAN LANGUAGE	59
Mykhailenko O. O.	
SYNTACTIC TRANSFORMATIONS IN TRANSLATING A SCIENCE ARTICLE	68
Mishchenko Y. V.	
SPACE IMAGINATION IN TOPONYMIC DEIXIS IN 1728 YEAR HETMAN D. APOSTOL TRAVELOGUE	81
Moser M. Ye.	
COUNCIL OF UKRAINE IN THE VISION OF IVAN FRANKO	94
Nika O. I.	
EPISTEMIC MODALITY OF THE RUTHENIAN DISCOURSE PRACTICES IN THE EARLY MODERN PERIOD	102
Tsvirkun T. V.	
LEXICAL MEANS OF INFLUENCE IN POLITICAL TEXT: GENRE OF SPEECH	116

Chernenko H. A.

LINGUISTIC AXIOLOGICAL MODELING OF CONFLICT
BETWEEN PROPONENTS AND OPPONENTS OF THE
PEACE INITIATIVES BY PRESIDENT OF UKRAINE
VOLODYMYR ZELENSKY 126

Kots T. A.

PUBLICATION REVIEW: RADYVYLOVSKYI ANTONII.
BAROQUE SERMONS OF THE SEVENTEENTH
CENTURY. STUDY, TEXTS, INDEX BY OKSANA NIKA,
JULIA OLESHKO. KYIV, 2019 142

Артеменко А. І., ст. викладач

Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана, м. Київ

КОМУНІКАТИВНІ ПЕРЕПИТУВАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ДИСКУРСІ

У статті досліджуються комунікативні перепитування в українському дискурсі. Комунікативні перепитування – це унікальне дискурсивне явище, яке зустрічається в діалогічному мовленні й передає різні прагматичні значення. Запропоновано класифікувати комунікативні перепитування в прагматичному та структурно-семантичному аспектах.

Ключові слова: комунікативні перепитування, український дискурс, діалогічне мовлення, прагматичні значення.

Комунікативні перепитування – особливий тип питальних речень, які повторюють попередню репліку у питальній формі та можуть реалізувати різні комунікативні інтенції.

Дослідження структурно-семантичних та функціональних особливостей комунікативних перепитувань в українському дискурсі, зокрема визначення їх локутивних та іллокутивних властивостей у різних дискурсах, засвідчило тісний зв'язок із прагматикою. Тож **мета** статті – проаналізувати прагматичний та структурно-семантичний аспекти перепитувань, їхню роль у дискурсі, визначити комунікативно-прагматичні функції перепитувань, окреслити можливості класифікації особливостей їхньої комунікативної та структурно-семантичної організації. Виявлені закономірності мають лягти в основу нової методологічної концепції для вивчення комунікативних перепитувань у прагматичному аспекті.

Методологією дослідження слугувала комунікативно-дискурсивна парадигма (В. Карасик, Г. П. Грайс, Дж. Серль, Т. Радзієвська та ін.).

У процесі дослідження був застосований комунікативно-функціональний метод для аналізу намірів мовця ініціювати

комунікацію, вживаючи перепитування. Структурний метод, зокрема дистрибутивний аналіз, був застосований для виявлення зв'язності комунікативних перепитувань, уживаних в українському дискурсі.

Нами також був застосований прагматичний аналіз та дискурс-аналіз, який має на меті виявлення соціального контексту, дослідження взаємозв'язку між мовним кодом спілкування та соціальними, психологічними й культурними суспільними процесами.

Дослідженням комунікативних перепитувань займалися такі науковці, як О. Барабанщикова, В. Гак, І. Гаврилова, О. Почепцов, Л. Пишна, Дж. Серль, І. Синиця та ін.

Комунікативні перепитування можна розглядати як структурні та семантичні засоби комунікації. Вживання комунікативних перепитувань в українському дискурсі становить результат комунікативної взаємодії мовців, кожен з яких переслідує свою мету і будує свою комунікативну тактику [Почепцов].

Комунікативні перепитування можуть використовуватися для вираження широкого діапазону комунікативних функцій. В українському дискурсі, як і в дискурсах інших мов, комунікативні перепитування можуть передавати той внутрішній стан, в якому перебуває мовець. Вони можуть бути спрямовані на отримання вербальної і невербальної реакції адресата мовлення, що володіє відповідною інформацією [Серль].

Уживання комунікативних перепитувань дає можливість розкрити складний внутрішній світ мовців. При цьому відтворення внутрішнього світу відправника відбувається спочатку в одному об'єкті – комунікативному перепитуванні, а потім, завдяки комунікативному перепитуванню, – у свідомості його одержувача [Пишна]. Зміст комунікативного перепитування включає не лише те, що вкладено в нього мовцем, але й те, що сприймається слухачем [Гаврилова].

Комунікативні перепитування – це один із засобів уникнення парадоксальної комунікації, забезпечення комфортного спілкування, тобто реалізації принципу кооперації. Протиріччя між партнерами, які виявляються в діалозі, зокрема завдяки перепитуванням, висвітлюють не лише динаміку взаємовідношень, але й свідчать про наявність соціально детермінованої можливості

відкрито продемонструвати наявність конфлікту. При цьому принцип кооперації реалізується за таких умов:

1) за відповідного психологічного налаштування, яке передбачає:

- а) загальний психологічний настрій ситуації, що спонукає всіх комунікантів до спільної мовленнєвої діяльності;
- б) мовленнєве спілкування, яке ведеться в потрібній тональності, при цьому всі комуніканти дотримуються цієї тональності;
- в) комунікантів, які володіють однаковим рівнем психічної реакції, що зберігає безперервне послідовне репліціювання;

2) на соціальному рівні, де:

- а) під час зміни ролей кожен з комунікантів розуміє, яку позиційну роль він повинен займати;
- б) усі комуніканти дотримуються соціальних етикетних правил;
- в) усі комуніканти дотримуються нормативності мови, санкціонованої даним соціумом;

3) на комунікативному рівні, де:

- а) один з комунікантів бажає задовольнити дефіцит інформації;
- б) усі комуніканти дотримуються заданої теми;
- в) усі комуніканти дотримуються певних мовленнєвих стратегій;
- г) усі комуніканти бажають вирішити одне із завдань мислення, роблячи свій внесок у мовленнєву співпрацю, тобто володіють однаковими інтенціями [Гак, с. 110].

Перепитування є особливим типом комунікативних актів. Вони можуть мати соціальний характер і розглядатися як незалежна комунікативна взаємодія, виражаючи взаємний вплив на думки і позиції людей, які вступають в комунікацію, а також вживатися в різних комунікативних ситуаціях. Вживання перепитувань у комунікації впливає на спілкування комунікантів і є одним із чинників його структурної організації [Синиця].

В останні роки ситуації спілкування почали розглядатися у тісному зв'язку з рольовою структурою комунікації. Як наслідок мовленнєвого спілкування в однотипних ситуаціях виникають фіксовані, соціально детерміновані діалоги, що найчастіше зустрічаються в сфері соціальної взаємодії, до якої належать загальнодержавні, релігійні, місцеві, виробничі, сімейно-побутові та ритуальні сфери. Виділяються статусні, позиційні та ситуаційні ролі. Статусні ролі визначаються такими характеристиками

людини, як стать, вік, належність до певної раси, сімейний стан і сімейні відносини тощо. Позиційні ролі визначаються місцем людини в суспільстві і зумовлюються результатами її діяльності. Ситуаційні ролі людина програє епізодично – це ролі пасажира, глядача, клієнта, пацієнта тощо. Чим вище інтелектуальний і суспільний статус мовців, тим складнішими виявляються складові комунікативної поведінки, що сигналізують про інтерференцію значень комунікативних перепитувань, коли мистецтво мовлення створює певну сукупність різноманітних тем і мотивацій, з якими учасники розмови розпочинають спілкування [Барабанщикова].

Як зазначають вищеназвані дослідники, за характером вияву ознак визначеності, «відкритості» соціальних ознак мовців, усі ситуації поділяються на «суб'єктно-визначені» і «суб'єктно-невизначені». Під суб'єктно-невизначеними розуміються ситуації, в яких беруть участь мовці, соціальні характеристики яких невідомі один одному і не відіграють важливої ролі для успішного діалогу. До цієї групи можна віднести мовленнєві контакти між людьми, які не знайомі між собою і які випадково опинилися в одному місці у той самий час. У ситуаціях даного типу важливу роль відіграють характеристики, які пов'язані зі зміною ролі кожного в конкретній ситуації: перехожий, який заблукав, супутники в поїзді, під час покупки в магазині та ін. Суб'єктивно-визначеними називаються ситуації, де учасники проінформовані про соціальні характеристики партнера й беруть їх до уваги при виборі комунікативної поведінки. Для визначення соціального статусу мовців враховується стать, вік, соціальний стан та ін.

Конкретна ситуація може бути визначена також за характером відношень між її мовцями залежно від ступеня їхнього знайомства. Комунікація між цілком незнайомими між собою людьми показує нульовий ступінь виявів ознак знайомства, між знайомими – поверхнево-перший ступінь; комунікація між близькими друзями, родичами і закоханими – другий ступінь; комунікація між членами однієї сім'ї – третій ступінь виявів ознак. У суб'єктивно-невизначених ситуаціях спостерігається нульовий ступінь знайомства учасників, у суб'єктивно-визначених ситуаціях комунікація будується з розрахунку на будь-якого мовця, враховуються найбільш загальні правила комунікативного етикету.

Саме у таких ситуаціях спостерігається вживання несуперечного перепитування, що активно регулює процес розгортання діалогу.

Перепитування як різновид питальних речень частіше вживається в комунікативних ситуаціях мікродіалогу [Пишна]. Вивчення структурно-комунікативних ознак елементів мікродіалогу як одного з конститuentів складної діалогічної єдності сприяє глибшому розумінню процесів, що відбуваються в діалогічному мовленні. У межах складної діалогічної єдності визначаються структурно-діалогічні комунікативні блоки, об'єднані спільною комунікативною настановою. Мікродіалог дає основу для виявлення характеристик, релевантних більш великим комунікативним єдностям. Перепитування як унікальний феномен мовлення роблять його більш змістовним і цікавим, вживаються у мікродіалогах, сприяючи досягненню певних інтенцій мовців.

У прагматичному вимірі перепитування можемо класифікувати так: 1) метамовні перепитування, які передають внутрішній стан мовців, наприклад, презирство, гнів, радість та інші позитивні чи негативні почуття; 2) перепитування-уточнювачі інформації; 3) перепитування-заповнювачі комунікативних пауз.

У наведеному діалозі перепитування *не задумувалась?* передає здивування і одночасно уточнює інформацію:

– *Ви – щаслива жінка? Несподівано запитав Фернандель.*

– *Я? Чи щаслива? Не задумувалась.*

– *Не задумувалась? Гм... А коли ж ви збираєтесь бути щасливою? В яку епоху? Треба звідувати щастя в ту епоху, в яку живеш* [Гуцало: 221].

У наступному діалозі комунікативне перепитування *завтра?* уточнює інформацію і одночасно передає невпевненість:

– *Ти хочеш сказати, що він завтра буде у нас обідати? – сказала Леся.*

– *Завтра? – Валентин зам'явся. – І буде і не буде. Завтра ж Лесічко, неділя, і значить...*

– *Що значить?* [Хвильовий: 51].

Комунікативне перепитування *не розумієш?* в цьому діалозі вжите з метою заповнення комунікативної паузи й одночасно передає задоволення:

– *Я тебе не розумію, – сказала вона.*

– *Не розумієш?.. Ну як же так?* – задоволено посміхнувся мій герой [Хвильовий: 51].

Щодо структурної та семантичної організації висловлювання, то комунікативні перепитування можуть класифікуватися за такими параметрами:

1) комунікативні перепитування із суворими параметрами, тобто перепитування, які повторюють репліку повністю:

– *Подобається? Легко сказано... Закохатись можна.*

– *А чого ж, закохайся, Жанна Луківна – самотня, а за щирю любов зуміла б заплатити ще щирішою любов'ю* (Гуцало: 117).

2) перепитування із гнучкими параметрами, тобто перепитування, які повторюють відповідний комунікативний елемент попередньої репліки:

– *Пробачте, але я не вас питаю, я звертаюсь до товаришки Лесі.*

– *До Лесі?* – заметушився Бродський. – *Будь-ласка!*

– *Лесічко, чого ж ти мовчиш? Ну скажи ж товаришу!*

– *Товаришка Леся, мабуть, і не думає мовчати!* – заперечив ревізор. І знову іронічно подивився на Бродського. – *Це ж ви їй не даєте говорити* (Хвильовий: 56).

В українському дискурсі комунікативні перепитування поділяються також на мовні та метамовні, тобто локутивні та іллокутивні.

– *Я наше прізвище міняю справді, серйозно.*

– *Наше прізвище?*

– *Наше прізвище* (Куліш: 123).

В цьому діалозі комунікативне перепитування є метамовним і вживається з метою уточнення інформації та для того, щоб висловити здивування. Перепитування в українському дискурсі можуть поділятися також на адресативні та адресантивні. У наступному діалозі перепитування як для чого? є адресативним:

– *Я тільки не розумію, для чого ви мені говорите,* – сказала вона.

– *Як для чого? Для того, щоб ви випили зі мною, бо мені зараз дуже хочеться випити!*

– *А мені, на жаль, не хочеться. Давайте краще підемо на свіже повітря* (Хвильовий: 242).

Висновки. Отже, комунікативні перепитування – лінгвістичний феномен, який відіграє важливу роль в комунікації, збагачує мовлення і робить його більш цікавим і ґрунтовним. Аналіз комунікативно-прагматичної спрямованості перепитувань в українському дискурсі, які мовець вживає з відповідною комунікативною інтенцією, показав, що мовець, уживаючи комунікативні перепитування, може виражати різні почуття та емоції. Із допомогою комунікативних перепитувань ми можемо уникати конфлікту.

Проведений прагматичний та структурно-семантичний аналіз перепитувань в українському дискурсі не є вичерпаним. Перспектива дослідження вбачається у розширенні спектру прагматичного дослідження перепитувань в українському дискурсі із врахуванням їх комунікативних особливостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Барабанищикова О. Ю.* Перепит як стимулятор розвитку діалогу. *Проблеми зіставної семантики*. Київ: Київський державний лінгвістичний університет, 1999. С. 355-357.
2. *Гаврилова И. П.* Прагма-семантические особенности функционирования переспроса во французском диалогическом тексте: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.05. М., 1992. 24 с.
3. *Гак В. Г.* Повторная номинация на уровне предложения. *Синтаксис текста*. Москва: Наука, 1979. С. 91-102.
4. *Грайс Г. П.* Логика и речевое общение. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 16. Лингвистическая прагматика. М.: Прогресс, 1985. С. 217-237.
5. *Карасик В. И.* Язык социального статуса. Москва: Ин-т языкознания РАН; Волгоград. гос. пед. ин-т, 1992. 330 с.
6. *Пишина Л. М.* Повтор как засіб висловлення авторської модальності і прагматичної установки тексту: дис... канд. филол. наук: 10.02.04. Дніпропетровськ, 1996. 152 с.
7. *Почепцов О. Г.* Семантика и прагматика вопросительного предложения (На материале современного английского языка): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Киев, 1979. 24 с.
8. *Радзієвська Т. В.* Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість. Київ, 2010. 491 с.

9. Синиця І. А. Повтор як засіб реалізації семантичного поєднання художнього тексту Дис... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 1994. 184 с.

10. Searle J. R. Speech Acts. Searle J. R. An essay in the philosophy of language. London: Cambridge univ. press., 1969. 171 p.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2019 р.

**Artemenko A. I., senior instructor
Kyiv V. Hetman Economical University**

COMMUNICATIVE ECHO QUESTIONS IN UKRAINIAN DISCOURSE

This article researches communicative echo-questions in Ukrainian discourse. A communicative echo-question is a unique linguistic phenomenon which is used in the dialogue speech and has different pragmatic meanings and gives the speech communicative features. Communicative echo-questions are classified according to the pragmatic, structural and semantic aspects. They need the future research in Ukrainian discourse.

Communicative echo-questions are a specific type of interrogative sentences, which repeat the previous phrase in the interrogative form and can follow different intentions.

The research shows that communicative echo-questions can express indirect meanings of the communication and help resolve a conflict situation between speakers.

In the research communicative echo-questions are identified on the basis of communicative relations between speakers. They can be used in different communicative situations of microdialogues. Communicative echo-questions can express politeness, rudeness, surprise and etc. They are divided into the following types, such as mental echo-questions, echo-questions which express surprise and echo-questions which are used for communicative pause.

Echo-questions can be used by different groups of people, i.e. by men and women, old and young people, polite and rude persons etc. Echo-questions can be used in their speech to show their different inner state. It helps them to communicate positively avoiding conflict situations.

Echo-questions are very interesting phenomenon which helps speakers to be polite with each other and communicate deeply.

Social characteristics of echo-questions are also very important because they show different social features of situations and speakers with various status roles.

Echo-questions help speakers to understand each other better and makes Ukrainian discourse more diplomatic. Pragmatic characteristics of communicative echo-questions show their functional role in Ukrainian discourse.

Keywords: *communicative echo-questions, Ukrainian discourse, pragmatics.*

REFERENCES

1. Barabanshchukova, O. Yu. (1999). Perepyt yak stymuliator rozvytku dialohu. *Problemy zistavnoi semantyky*. Kyiv: Kyivskyi derzh. lingvistychnyi universytet, S.355-357. [in Ukrainian].
2. Havrilova, I. P. (1992). Pragma-semanticheskie osobennosti funktsionirovaniia peresprosa vo frantsuzskom dialogicheskom tekste: Avtoref. dis. kand. filol. nauk: 10.02.04. M., 24 s. [in Russian].
3. Gak, V. G. (1979). Povtornaia nominaciia na urovne predlozheniia. *Sintaksis teksta*. Moskva: Nauka, S. 91-102. [in Russian].
4. Grajs, G. P. (1985). Logika i rechevoie obshcheniie. *Novoie v zarubezhnoi lingvistikie*. Vyp. 16. M.: Progress, S. 217-237.
5. Karasik, V. I. (1992). Yazyk sotsialnogo statusa. Moskva, Institut yazykoznaniia RAN ; Volgograd. gos. ped. in-t, 330 s. [in Russian].
6. Pyshna, L. M. (1996). Povtor yak zasib vyslovlennia avtorskoi modalnosti i prahmatichnoi ustanovky tekstu: Dys...kand. filol. nauk: 10.02.04. Dnipropetrovsk, 152 s. [in Ukrainian].
7. Pocheptsov, O. H. (1979). Semantika i pragmatika voprositelnogo predlozheniia (Na materiale sovremennogo angliiskogo yazyka): Avtoref. dis. . kand. filol. nauk. Kiev, 24 s. [in Russian].
8. Radzievska, T. V. (2010). Narysy z kontseptualnoho analizu ta linhvistyky tekstu. Tekst – sotsium – kultura – movna osobystist. Kyiv, 491 s. [in Ukrainian].
9. Synytsia, I. A. (1994). Povtor yak zasib realizatsii semantychnoho poiednannia khudozhnioho tekstu : Dys...kand. filol. nauk: 10.02.04. Kyiv, 184 s. [in Ukrainian].
10. Searle, J. R. (1969). Speech Acts. *Searle J. R. An assay in the philosophy of language*. London: Cambridge univ. press, 171 p. [in English].

Гончаренко Д. О., студ.

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

КАТОЙКОНІМИ В СОЦІОНОМАСТИЧНОМУ ВИМІРІ

У статті проаналізовано необхідність нормування та стандартизації новоутворених катойконімів у лексикографічному аспекті. Визначено особливості типової словотвірної парадигми катойконімів, що з'явилися в українському ономастиконі після 2015 року. Акцентовано увагу на словотвірній спроможності катойконімів та їхній лексико-семантичній структурі.

Ключові слова: катойконіми, лексико-семантична структура, типова словотвірна парадигма, словотворчий формант.

Останні десятиліття в українській мові позначені появою численних лінгвістичних праць, які спрямовані саме на практичне застосування вироблених століттями теоретичних наукових надбань. Зміни суспільного життя на початку ХХІ ст. вплинули на формування нового напрямку мовознавства – соціономастики.

Предметне поле соціономастики, її функції та характеристика стали об'єктом дослідження у наукових працях О. Белея, Д. Бучка, Н. Левун, Г. Мацюк, О. Михальчук, Л. Нуждак.

Необхідність наукового вивчення катойконімів – назв осіб за місцем проживання – зумовлена тим, що вони є «унікальними мовними пам'ятками, маркерами історичної, географічної та етнокультурної ідентичності» [6]. У межах цієї проблематики працювали О. Белей, М. Брус, З. Валюх, В. Горпинич, А. Зверєв, І. Ковалик, Н. Левун, А. Нелюба.

Актуальність вивчення катойконімів позначена передусім екстралінгвальними (суспільно-політичними та соціокультурними) чинниками. Одним із поштовхів до активізації наукових розвідок, пов'язаних із вивченням катойконімів, став Закон України «Про засудження комуністичного та нацистського тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» (від 09.04.2015 № 317-VIII). Згідно з цим законом, перейменуванню підлягають назви

областей, міст, районів, районів у містах, вулиць та вся топоніміка, що пов'язана з комуністичним режимом. Сюди входять також назви на честь діячів та ідеологів компартії. Медіаюрист Р. Головенко зазначає: «Позбутися радянських символів з публічного простору означає нарешті «відпустити» те жахливе минуле жертв режиму й не нагадувати їм про нього» [7].

Найновіші лексикографічні праці, об'єктом дослідження яких є катойконіми, зокрема «Словник відтопонімних прикметників і назв жителів України» 1994 р. В. Горпинича і «Словотворчість незалежної України» 2012 р. А. Нелюби, фактично визначили той механізм, за допомогою якого ми маємо можливість утворювати катойконіми до тих ойконімів, які лише віднедавна увійшли в лексичний обіг українців. Однак, сьогодні згадані словники уже не забезпечують потреби у нормуванні та стандартизації онімів, адже певні назви, внесені до них, уже застаріли: ойконіми в словнику В. Горпинича фіксуються ще станом на 1 січня 1987 року. Крім того, у багатьох словникових статтях відсутні одна або кілька похідних форм (назви особи жіночої чи чоловічої статі). У словнику А. Нелюби вміщено лексеми, що постали внаслідок словотвірних процесів в українській мові протягом 1991–2011 рр., а катойконіми, утворені внаслідок процесу декомунізації, у словник не потрапили. За даними Українського інституту національної пам'яті, станом на 2019 рік 970 населених пунктів, серед них: 40 міст, 69 селищ міського типу, 130 селищ і 731 село або повернули свої історичні назви замість попередніх радянських, або набули нових. Наразі увесь цей масив астіонімів і комонімів не має відповідних нормативних катойконімів, які були б засвідчені в ономастичних словниках. Цим і визначається **актуальність** дослідження.

Мета статті – з'ясувати особливості нормування та стандартизації катойконімів, утворених від відповідних ойконімів, що з'явилися в українському ономастиконі після 2015 року, а також визначити найпродуктивніші словотворчі форманти творення нових катойконімів.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**: визначити інтра- та екстралінгвальні чинники утворення катойконімів; здійснити семантико-структурний аналіз новоутво-

рених катойконімів; з'ясувати, які саме словотворчі форманти детермінують їхню типову словотвірну парадигму.

Для розв'язання поставлених завдань і досягнення мети дослідження використано такі **методи**: описово-аналітичний (для комплексного вивчення й аналізу новоутворених катойконімів); діяхронний; компонентний аналіз уможливив установлення структурно-семантичної організації катойконімів, а також визначення типової словотвірної парадигми. Застосовано також метод кількісних підрахунків.

Катойконіми – (грец. *κάτοικος* – мешканець і *ὄνομα* – ім'я) – назви людей за місцем їхнього народження або проживання, напр., *кияни* < *Київ*, *галичани* < *Галичина* [8, с. 69]. З. Валух зауважує: «Якісний та кількісний склад словотвірної парадигми катойконімів залежить передусім від специфічних особливостей їхньої семантики, які певною мірою виокремлюють цю групу лексичних одиниць з-поміж інших апелятивів сучасної української мови. Контекстом для катойконімів є не будь-яке словесне оточення, а тільки ті назви поселень, що мотивують їхнє значення і зумовлюють їхню структуру. Тому такі деривати не можуть функціонувати в мові без своїх етимонів (топонімів)» [5, с. 85]. Визначальною характеристикою семантичної структури катойконімів постає найбільш узагальнене значення 'мешканець певного населеного пункту, названого твірним іменником', що включає в себе наступні підзначення: 'за місцем народження', 'за місцем постійного проживання', 'за місцем тривалого проживання'. Конкретне лексичне значення катойконіма може бути визначене тільки за умови, якщо нам відоме значення твірного ойконіма (напр. «*бережанець*» має лексичне значення 'мешканець *Бережан, села у Калинівському районі Вінницької області*'). Якщо лексичне значення вихідного іменника невідоме, то визначити лексичне значення катойконіма, як правило, неможливо, бо дериват містить елемент значення вихідного слова.

Типова словотвірна парадигма катойконімів має наступну структуру: *вихідна твірна основа* (обов'язково співвідносний з катойконімом ойконім) – *апелятив чоловічого роду, мотивований ойконімом* (утворений за допомогою специфічних словотворчих формантів із семантикою 'особа чоловічої статі за територіальною ознакою' – *апелятив жіночого роду, відповідний до апелятива*

чоловічого роду, який, у свою чергу, визначений твірним іменником (за допомогою словотворчих формантів із семантикою ‘особа жіночої статі щодо особи чоловічої статі за територіальною ознакою’) – *апелятив у множині*, також утворений від апелятива чоловічого роду за допомогою словотворчих формантів із семантикою ‘назва осіб за територіальною ознакою’. Процес деривації може супроводжуватися морфологічними процесами: чергуванням, усіченням, чергуванням з усіченням.

Значеннєву сутність і співвідносність похідних із семантикою ‘особа жіночої статі щодо особи чоловічої статі за територіальною ознакою’ у словотвірних дослідженнях кваліфікують по-різному. На думку І. Ковалика, у межах однієї словотвірної парадигми доцільніше розглядати окремо назви-деривати чоловічого і назви-деривати жіночого роду, тобто найменування жінок віддільно від назв чоловіків, адже фемінітиви є окремими лексемами, а не їхніми формами. «Фемінітиви, – зазначає дослідник, – самостійний словотвірний розряд слів із характерними йому словотвірними поняттями і словотворчими засобами» [12, с. 10]. На думку М. Брус, значення особових фемінітивів ґрунтується на трансформації значеннєвого обсягу дериватів у відповідні синтаксичні конструкції. Наприклад, фемінітив *бережанка* інтерпретуватиметься, за М. Брус, як модифікаційний дериват, перифразою для якого виступає словосполучення «*жителька Бережан*» [4, с. 409]. А. Зверєв розглядає фемінітиви як мутаційні утворення, адже вони семантично мотивуються, як і співвідносні з ними іменники чоловічого роду, іменниками у формі множини. Семантична мотивація іменників на позначення особи жіночої статі при цьому відображається у перифразах «*жителька населеного пункту*», а структурно-семантична – у перифразах «*особа жіночої статі серед жителів населеного пункту*». [10, с. 25].

Переконливою видається позиція М. Брус, яка визначає найменування «осіб жіночої статі за населеним пунктом» як похідні одиниці з мотиваційним, а не модифікаційним значенням. У нашому ж дослідженні фемінітиви детермінуються як деривати, співвідносні з похідними іменниками чоловічого роду однини (*бережан-ець* — *бережан-к-а*).

Оскільки катойконіми – це насамперед суфіксальні утворення, деривати іменників на позначення назв населених пунктів, то першочерговим постає завдання у визначенні словотворчих формантів, які детермінують типову словотвірну парадигму катойконімів. Найуживанішими словотворчими формантами зі значенням особи за територіальною ознакою, за В. Горпиничем, є: **ець, -анин/-чанин, -ук, -ак, -ит, -ич** (у формі чоловічого роду), **-к-а, -анк-а, -янк-а, -инк-а, -івк-а** (у формі жіночого роду), **-ц-і, -ан-и/-ян-и** (у множині). Варто зазначити, що у межах цього словотвірного значення найчастіше функціонують саме форманти **-ець, -анин/-чанин**, хоча останнім часом простежується тенденція до активізації саме питомого українського форманта **-ець** на протигагу продуктивній російській моделі **-анин/-чанин**. Катойконімні суфікси, на думку В. Горпинича, не однозначні: «Можна було б говорити про відносну однозначність суфікса **-ан(-и)**, зазначає дослідник, – але з часу витіснення його зі сфери відтопонімної морфеми **-чан(-и)** і **-ц(-і)**, він почав розширювати свої словотвірні можливості в похідних від інших власних назв та апелятивів, хоч і раніше його функціонування не було обмежене лише топонімними основами та значенням ‘житель населеного пункту’» [9, с. 110].

Вибір потрібного форманта залежить від таких чинників, як прагнення до милозвучності, свідоме повернення до питомих українських словотвірних моделей, а також від структурно-семантичних та функціональних особливостей твірного іменника.

Ми проаналізували 311 новоутворених онімів співвідносно з відповідними катойконімами. Статистичне дослідження показало, що суфікси **-ець, -к-а, -ц-і** є найпродуктивнішими катойконімними формантами (783 катойконіми від 261 оніма). Дериваційні можливості найпродуктивніших формантів **-ець, -к-а, -ц-і** найчастіше розкриваються у поєднанні з основами на **-к** (432 катойконіми), **-ськ** (273 катойконіми) (у процесі деривації кінцеві суфікси твірної основи усикаються) (напр., м. Довжанськ (м. Свердловськ) – *довжан-ець* – *довжан-к-а* – *довжан-ц-і*) / с. Армашківка (напр., с. Орджонікідзе) – *армашків-ець* – *армашків-к-а* – *армашків-ц-і*), **-ів/-їв** (24 катойконіми) (чергування [і] // [о] не відбувається через потребу зберегти звуковий склад вихідного топоніма) (напр., с. Кучаків (с. Кірове) – *кучаків-ець* – *кучаків-к-а* –

кучаків-ц-і), на **-е** (18 катойконімів), перед яким є два приголосні з допомогою звукосполук **-ів-, -ан-, -ян-, -ин-** (напр., смт. Благодатне (смт. Войкове) – *благодатнів-ець* – *благодатнів-к-а* – *благодатнів-ц-і*), **-єв-е** (9 катойконімів) (с. Ситаєве (с. Новомосковське) – *ситаєв-ець* – *ситаєв-к-а* – *ситаєв-ц-і*), **-піль-/ -пілля** (9 катойконімів) (з чергуванням [i]/[o] у формі чол. роду) (напр., с. Чистопіль (с. Кірове) – *чистопол-ець* – *чистопіль-к-а* – *чистопіль-ц-і* / с. Яснопілля (с. Комісарівка) – *яснопол-ець* – *яснопіль-к-а* – *яснопіль-ц-і*), **-ан-и** (6 катойконімів (с. Бережани (с. Комунарівка)) – *бережан-ець* – *бережан-к-а* – *бережан-ц-і*), **-ин** (6 катойконімів) (напр., с. Жереб'ятин (с. Жовтневе) – *жереб'ятин-ець* – *жереб'ятин-к-а* – *жереб'ятин-ц-і*), **-град** (6 катойконімів) (с. Мирноград (с. Дмитров) – *мирноград-ець* – *мирноград-к-а* *мирноград-ц-і*).

Другою за продуктивністю є словотвірна модель із формантами **-анин, -янин, -чанин** (150 катойконімів від 50 онімів). Їм властиве усичення кінцевого суфікса твірної основи та чергування [ц], [ц'] // [ч] у поєднанні з твірними основами на: **(-к)и** (69 катойконімів): (напр., с. Жабки (с. Луценки) – *жабч-ан-ин* – *жабч-ан-к-а* – *жабч-ан-и*); **-ц-і** (33 катойконіми) (напр., с. Бутівці (с. Петрівське) – *бутівч-ан-ин* – *бутівч-ан-к-а* – *бутівч-ан-и*); **-ч** (21 катойконім) (без змін у звуковому складі основи) (напр., с-ще Новий Коротич (с-ще Комунар) – *новокоротич-ан-ин* – *новокоротич-ан-к-а* – *новокоротич-ан-и*) **-иц-я** (9 катойконімів): (напр., с. Княжа Криниця (с. Радянське) – *княжескринич-ан-ин* – *княжескринич-ан-к-а* – *княжескринич-ан-и*); **-ець** (9 катойконімів): (напр., смт. Донець (смт Червоний Донець) – *донч-ан-ин* – *донч-ан-к-а* – *донч-ан-и*); **-ак** (6 катойконімів): (смт Більмак (смт Куйбишеве) – *більмач-ан-ин* – *більмач-ан-к-а* – *більмач-ан-и*), а також з твірною основою на **-цьк** (3 катойконіми): (напр., м. Торецьк (м. Дзержинськ) – *тореч-чан-ин* – *тореч-чан-к-а* – *тореч-чан-и*).

Особливістю типової словотвірної парадигми катойконімів є відсутність у ній дериватів ад'єктивної зони. Визначальним чинником того, що катойконіми не можуть породжувати прикметники, пояснюється насамперед відсутністю суспільної потреби, оскільки більшість прикметників на **-ськ-(-ий)/ -івськ-(-ий), -анськ-(-ий), -енськ-(-ий)** мотивуються безпосередньо ойконімами, а не

катойконімами і мають значення 'такий, який має стосунок до населеного пункту'. Окрім того, самі катойконіми можуть утворюватися не лише від ойконімів, а від відойконімних прикметників (напр., *Новаки* – *новак-ів-ськ-ий* – *новак-ів-ц-і*). Проте в сучасній українській мові домінує дериваційна модель «ойконім – катойконім», а не «ойконім – ойконімний прикметник – катойконім». У цьому разі причина полягає не лише у законі економії мовних зусиль, адже катойконімним суфіксам властиве таке словотвірне значення і така фonomорфемна структура, які не сполучуються із прикметниковим суфіксом **-ськ-**.

Семантика катойконімів обмежує також утворення від них дериватів із модифікаційними словотвірними значеннями, як-от 'демінутивність', 'аугментативність'. Хоча ми не можемо виключати того, що в розмовному мовленні все ж існують подібні деривати зі зменшено-пестливими суфіксами, наприклад: *береж-ан-чик-и*. З. Валюх зауважує: «Послідовну словотвірну активність у творенні дериватів із демінутивним словотвірним значенням виявляють лише іменники жіночого роду, що виступають корелятами до чоловічих особових назв за місцем народження або проживання» [5, с. 88]. Наприклад: *мирноград-очк-а*, *бережан-очк-а*, *бутівчан-очк-а*.

Отже, незначна словотвірна спроможність катойконімів полягає передусім у їхній залежності від ойконімів, які визначають їхню лексико-семантичну структуру, а також, як правило, відсутністю семантичних передумов для утворення від них дериватів із демінутивним/аугментативним значенням, відкатойконімних прикметників.

Вибір потрібного катойконімного суфікса залежить від таких чинників, як прагнення до милозвучності, свідоме повернення до питомих українських словотворчих формантів, а також структурно-семантичної та функціональної специфіки твірного ойконіма. Зауважимо також, що у процесі деривації слід зважати на те, що суфікси **-анин**, **-янин**, **-чанин** не повинні превалювати над питомим українським **-ець**. Процес деривації може супроводжуватися морфонологічними процесами: чергуванням, усиченням, чергуванням з усиченням.

Типова словотвірна парадигма катойконімів має наступну структуру: *вихідна твірна основа* (обов'язково співвідносний з

катойконімом ойконім) – *апелятив чоловічого роду, мотивований ойконімом* (утворений за допомогою специфічних словотворчих формантів із семантикою ‘особа чоловічої статі за територіальною ознакою’ – *апелятив жіночого роду, відповідний до апелятива чоловічого роду, який визначений твірним іменником* (за допомогою словотворчих формантів із семантикою ‘особа жіночої статі щодо особи чоловічої статі за територіальною ознакою’) – *апелятив у множині*, також утворений від апелятива чоловічого роду за допомогою словотворчих формантів із семантикою ‘назва осіб за територіальною ознакою’.

Перспективи нашого дослідження полягають передусім у створенні словника катойконімів, утворених внаслідок процесу декомунізації, тобто після 2015 р. Сучасні лексикографічні матеріали, на жаль, не забезпечують сучасних потреб суспільства у нормуванні та стандартизації новостворених катойконімів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Белей Л.* Декомунізація топонімії: українські проблеми та європейський досвід: Тиждень.ua, 1.05.2015 [Електронний ресурс]. URL: <https://tyzhden.ua/History/134840>.
2. *Белей О.* Трансформація українського ономастикону пост-тоталітарного періоду на західнослов'янському тлі. Вроцлав. 2007. 245 с.
3. *Брус М.* Історія фемінітивного словотвору від перших граматичних праць до словотвірних студій І.І. Ковалика: Львів. *Вісник Львівського ун-ту*. Серія філологічна. 2017. № 64. С. 463-472.
4. *Брус М.* Словотвірна семантика фемінітивів української мови XVI-XVII століття: Актуальні проблеми українського словотвору: [зб. статей / за ред. Василя Грещука]. Івано-Франківськ: Плай. 2002. С. 403-413.
5. *Валюх З. О.* Структурно-семантична специфіка словотвірної парадигми іменників-назв осіб за територіальною ознакою. *Мовознавство*. Полтава. 2009. С. 84-90.
6. *Валюх З. О.* Типологія словотвірних парадигм іменника в українській мові: автореф. дис. докт. філол.: 27.01.06 Запорізький нац. ун-т. К., 2006. 29 с.
7. *Головенко Р. Б.* Що таке декомунізація публічного простору і навіщо вона потрібна. *Українська правда*, 21.08.2015 р. URL: <http://www.prawda.com.ua/columns/2015/08/21/7078532/?attempt=1>.

8. Голянич М., Стефурак Р., Бабій І. Словник лінгвістичних термінів : лексикологія, фразеологія, лексикографія. Івано-Франківськ: Голіней О. М., 2011. 268 с.

9. Горпинич В. О. Словник відтопонімних прикметників і назв жителів України. Кіровоград. 1994. Т. 1. 160 с.

10. Горпинич В. О. Теоретичні питання відтопонімного словотвору східнослов'янських мов: Київ: Наук. думка, 1973. С. 22-27.

11. Зверев А. Д. Словотвірне значення в семантичній структурі похідних: *Мовознавство*. 1998. № 1. С. 22-27.

12. Ковалик І. І. Словотворча категорія слов'янських назв осіб за їх національною та територіальною приналежністю. *Питання слов'янського мовознавства*. Львів, 1058. № 5. С. 146-157.

13. Ковалик І. І. Словотворчий розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами: *Питання українського мовознавства*. Львів. Вид-во Львівського ун-ту, Кн. 5, 1962. С. 3-34.

14. Михальчук О. Соціономастика як напрямок сучасної лінгвістики: українські здобутки і перспективи : Записки з ономастики. 2015. № 18. С. 498-509.

15. Нелюба А. Словотворчість незалежної України. 1991-2011. Словник. Харків : Харківське історико-філологічне товариство. 2012. 608 с.

16. Хітрова Т. «Декомунізація» як риторичний Дискурс та Джерело формування амбівалентних смислів у сучасному інформаційному просторі України. Запоріжжя: Соціокомунікативне середовище. Образ. 2015. №3 (18). С. 60-66.

Стаття надійшла до редакції 06.12.2019 р.

Honcharenko D. O., stud.
Institute of Philology of Taras Shevchenko KNU, Kyiv

CATECHONS IN SOCIO-ONOMASTIC DIMENSION

The article raises the question of necessity of normalization and standardization newly formed catechons in lexicographical aspect. A typical word-forming paradigm of catechons that appeared in Ukrainian onomasticon after 2015 is analysed. The attention is concentrated on word-forming ability of catechons and their lexical-semantic structure. The relevance of the study of catechonims is indicated, first of all, by extra-lingual (socio-political and

socio-cultural) factors. One of the impetus for the intensification of scientific research related to cateconomy was the Law of Ukraine «On Condemnation Communist and Nazi Totalitarian Regimes and Prohibiting the Propagation of Their Symbolism». The derivation process can be accompanied by morphonological processes: alternation, truncation, alternation with truncation. The typical word-forming paradigm of catechons has the following structure: the original forming basis (necessarily correlated with the catechon's oikonym) – an appellative of masculine motivated by an oikononym (formed with the help of specific word-forming formants with the semantics «masculine-territorial personality»), an appellative of female corresponding to the appellative of the masculine gender, which in turn is defined by the forming noun (using word-forming formants with semantics, «female gender related to male territorial personality») – appellative in plural, also formed from the masculine appellative with the help of forming formants with the semantics «name of persons by territorial feature». The choice of the required cathomonetary suffix depends on such extralingual factors as the attraction to the euphony, the conscious return to the specific Ukrainian wording formulations, as well as intralingual – structural, semantic and functional specificity of the word-forming oiconym.

Key words: catechons, lexical-semantic structure, typical word-forming paradigm, word-forming formant.

REFERENCES

1. Belei, L. Dekomunizatsiia toponimii: ukrainski problemy ta yevropeyskyi dosvid: Tyzhden.ua, 1.05.2015. URL: <https://tyzhden.ua/History/134840>. [in Ukrainian].
2. Belei, O. Transformacia ukrainskoho onomastykonu posttotalitarnoho periodu na zakhidnoslovianskomu tli. Vroczlav. 2007. 245 s. [in Ukrainian].
3. Brus, M. Istoriia feminityvnoho slovotvoru vid pershykh hramatychnykh prats do slovotvirnykh studii I. I. Kovalyuka: Lviv. Visnyk Lvivskoho un-tu. Serii filolohichna. 2017. № 64. S. 463-472. [in Ukrainian].
4. Brus, M. Slovotvirna semantyka feminityviv ukrainskoyi movy XVI-XVII stolittia: *Aktualni problemy ukrainskoho slovotvoru*: [zb. statei / za red. Vasylia Hreshchuka]. Ivano-Frankivsk: Plai. 2002. S. 403-413. [in Ukrainian].

5. *Valyukh, Z. O.* Strukturno-semantychna spetsyfika slovotvirnoi paradyhmy imennykiv-nazv osib za terytorialnoiu oznakoiu. *Movoznavstvo*. Poltava. 2009. S. 84-90. [in Ukrainian].
6. *Valyukh, Z. O.* Typolohiia slovotvirnykh paradyhm imennyka v ukrainskii movi: avtoref. dys. dokt. filol.: 27.01.06 Zaporizkyi nats. un-t. K., 2006. 29 s. [in Ukrainian].
7. *Holovenko, R. B.* Shcho take dekomunizaciia publicznego prostoru i navishcho vona potribna. *Ukrainska pravda*, 21.08.2015 r. URL: <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/08/21/7078532/?attempt=1>. [in Ukrainian].
8. *Holianych, M., Stefurak, R., Babii, I.* Slovyk linhvistychnykh terminiv : leksykolohiia, frazeolohiia, leksykohrafiia. Ivano-Frankivsk: Holinei O. M., 2011. 268 s. [in Ukrainian].
9. *Horpynych, V. O.* Slovyk vidtoponimnykh prykmetnykiv i nazv zhyteliv Ukrainy. Kirovohrad. 1994. T. 1. 160 s. [in Ukrainian].
10. *Horpynych, V. O.* Teoretychni pytannia vidtoponimnoho slovotvoru skhidnoslovianskykh mov: K. : Nauk. dumka, 1973. S. 22-27. [in Ukrainian].
11. *Zverev, A. D.* Slovotvirne znachennia v semantychnii strukturi pokhidnykh: *Movoznavstvo*. 1998. №1. S. 22-27. [in Ukrainian].
12. *Kovalyk, I. I.* Slovotvorcha katehoriia slovianskykh nazv osib za yikh natsionalnoiu ta terytorialnoiu prynalezhnistiu. *Pytannia slovianskoho movoznavstva*. Lviv, 1958. №5. S. 146-157. [in Ukrainian].
13. *Kovalyk, I. I.* Slovotvorchy rozriad sufiksalnykh zahalnykh nazv zhyvykh istot zhinochoi stati u skhidnoslovianskykh movakh u porivnianni z inshymy slovianskymy movamy/ *Pytannia ukrainskoho movoznavstva*. Lviv. Vyd-vo Lvivskoho un-tu, Kn. 5, 1962. S. 3-34. [in Ukrainian].
14. *Mykhalchuk, O.* Socioonomastyka yak napriamok suchasnoi linhvistyky: ukrainski zdobutky i perspektyvy : Zapysky z onomastyky. 2015. № 18. S. 498-509. [in Ukrainian].
15. *Neliuba, A.* Slovotvorchist nezalezhnoi Ukrainy. 1991-2011. Slovyk. Kh. Kharkivske istoriko-filolohichne tovarystvo. 2012. 608 s. [in Ukrainian].
16. *Khitrova, T.* «Dekomunizaciia» yak rytorychnyi Dyskurs ta Dzherelo formuvannia ambivalentnykh smysliv u suchasnomu informaciiomomu prostori Ukrainy. *Zaporizhzhia: Sociokomunikativne seredovyshe*. Obraz. 2015. №3 (18). S. 60-66. [in Ukrainian].

Грицина С. В., к. філол. н., асист.
ННЦ «Інститут біології та медицини»
КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ЕПІТЕТИ ЯК ЗАСІБ ХАРАКТЕРИСТИКИ АДРЕСАТА У ПАНЕГІРИКАХ XVII СТ.

У статті проаналізовано епітети як один із засобів естетизації барокового тексту, що використовуються для характеристики панегіричного адресата XVII ст. Запропоновано розгляд сполучуваності епітетів, яку щодо адресата поділили на пряму та опосередковану. З'ясовано функціональне навантаження епітетів та їх основне джерело. На основі проаналізованого текстового матеріалу визначено чесноти панегіричних адресатів, переважно церковних осіб, – Михайла Рогози, Єлисея Плетенецького, Петра Могили, Арсенія Желиборського, Петра Конашевича-Сагайдачного. Поряд із панегіриками також розглядається жанр казань XVII ст., зокрема наявність в них епітетів відповідного спрямування.

Ключові слова: епітет, панегірик, казання, староукраїнська літературна мова XVII ст., бароко, естетизація тексту.

Одним із основних завдань барокових текстів було вразити читача новим типом текстотворення, ускладненою формою та змістом, що досягалося нагромадженням лінгвопоетичних засобів. Важливу роль у процесі естетизації тексту відігравали епітети, демонструючи експресивність мовлення автора та мовний потенціал XVII ст. загалом.

У панегіриках епітети є не лише обов'язковою та невід'ємною частиною характеристики адресата, а й «важливим засобом вербалізації аксіологічних стереотипів релігійної свідомості, а отже, вони виконують важливу світоглядно-корегувальну функцію, слугують виразниками ієрархії духовних цінностей» [7, с. 3].

Мета статті – проаналізувати виявлені в панегіриках епітети, що характеризують особистість, якій присвячений текст, порівняти з епітетами в інших жанрах, зокрема в казаннях XVII ст.

Для реалізації мети необхідно вирішити такі **завдання**: відшукати в текстах XVII ст. епітети, що вказують на ту чи іншу грань особистості панегиричного адресата; покласифікувати наявні в текстах епітети за категоріями; проаналізувавши смислову наповненість епітетів, визначити роль цих естетично наповнених елементів у текстах відповідно до задуму автора.

Об'єктом дослідження є барокові панегирики XVII ст. «Възерѣнкѣ цнотѣ Єлисеѣ Плетенецкого» (О. Митура, 1618), «Вѣршѣ на жалосный погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного» (К. Сакович, 1622), «Євѣдіа албо Арсеніа Желиворского дѣовны(х) цнотѣ запа(х)» (Г. Бутович, 1642), «Еυφώνіа веселовѣмѣаа (1633), «Єυχарістірион албо вѣачность Петру Могилѣ» (С. Почаский, 1632), «Умнологіа си єсть, Пѣснословіє» (П. Беринда, Т. Земка та ін., 1630), «ПРОСΦΩΝΗΜΑ привѣтъ Преосвѣщен(ъ)номꙋ Архіепіскопꙋ Кѣр Михайлꙋ» (1591), а також «Казанье на честный погреб о. Леонтия Карповича» (М. Смотрицкий, 1620), «Казанье на честном погребѣ... Єлисея Плетенецкого» (З. Копистенский, 1625), «Умилиа албо казанье на роковую память... Єлисея... Плетенецкого» (З. Копистенский, 1625).

Предметом дослідження є епітети в панегириках та казаннях, вжиті для характеристики ключової особистості в тексті.

Актуальність роботи полягає в тому, що аналіз епітетів дозволить доповнити розуміння принципів створення образу адресата в текстах XVII ст., невід'ємно пов'язаних із соціокультурною ситуацією доби Бароко.

Епітети в барокових текстах вивчені у дисертаційних працях Л. Андрієнко «Гене́за та особливості структури поетичної метафори бароко» (1997) [1] та І. Гуцуляк «Мовостиль українського поетичного бароко» (2005) [2]. Епітети-компози́ти в мові староукраїнської поезії кінця XVI – XVII ст. досліджувала А. Дем'янюк [3; 4].

Л. Андрієнко розглянула епітети в контексті поетичної метафори бароко, акцентувала на ролі епітетів у збагаченні чи творенні метафоричного образу. Дослідниця покласифікувала епітети на: «риторичні (постійні, традиційні), епітети-інтенсифікатори (гіпербола, мейозис), метафоричні епітети (завдяки яким слово, власне, і набуває свого метафоричного значення).

У бароковій образності питома вага належить риторичним епітетам. Найпоширеніші з них можна представити в системі бінарних опозицій: *світлий (ясний) – темний, святий – грішний, чистий – брудний, золотий – глиняний (кам'яний)*» [1, с. 20].

І. Гуцуляк досліджувала епітети на матеріалі барокових поетичних текстів різних жанрів кінця XVI – середини XVII ст. і визначила такі семантико-функціональні групи: «епітети-характеристики Ісуса Христа; епітети психологічної характеристики: внутрішніх якостей людей, їх рис характеру, почуттів; епітети психологічної характеристики стану людської душі; епітети внутрішньої і зовнішньої характеристики міфічних або біблійних істот; епітети інтелектуальної характеристики; епітети духовної характеристики, ... епітети фізичної характеристики, зокрема земного життя людини, ... епітети-характеристики абстрактних понять, частин людського тіла та функцій людського організму; особливостей культових предметів; пір року і супутніх їм явищ природи; тварин та епітети одоративної характеристики предметів і явищ» [2, с. 7].

У контексті дослідження староукраїнської літературної мови кінця XVI – XVII ст. А. Дем'янук проаналізувала композити, які «виступають у ролі епітетів, мають більшу семантичну місткість, що дозволяє в єдиній словесній формі виразити багатий зміст, нове складне уявлення» [4, с. 59], а також «підтримувався той високий поетичний стиль, який був пов'язаний із церковно-книжною традицією» [4, с. 58].

У барокових панегіриках також поширені композитні утворення у формі епітетів, наприклад: *благочинъно, доброчесний, богобоязливе, богоугодно, боголюбезниче, розумновѣчний, быстро-прудный, високолетний, чудотворний, громогласный, свѣтлозрачный, медоточний, золотоокый, орлоокый, благочестивий, бого-словскій, правовірний та ін.*

Відповідно до Картотеки «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», абсолютно новими для барокових панегіриків є такі епітети-композити: *многочисный* (КСУМ 16-17 ст., Київ, 1622, Сак. Вірші), *многочюдный* (КСУМ 16-17 ст., Львів, 1591 Просф.), *многошумный* (КСУМ 16-17 ст., Львів, 1591 Просф.), *нищелюбезнь* (КСУМ 16-17 ст., Львів, 1591 Просф.), *орлоокый* (КСУМ 16-17 ст., Київ, 1633 Евфон.), *разумно-*

вѣчный (КСУМ 16–17 ст., Львів, 1642, Г. Бут. Ев.), *седможродлый* (КСУМ 16–17 ст., Київ, 1632 Євхар.), *чорнооблачныи* (КСУМ 16–17 ст., Львів, 1591 Просф.), *сладкопѣсный* (КСУМ 16–17 ст., Львів, 1591 Просф.), *сладкомыслный* (КСУМ 16–17 ст., Київ, 1632, Євхар.), *триум(ъ)фородный* (КСУМ 16–17 ст., Київ, 1633, Евфон.), *феболунный* (КСУМ 16–17 ст., Київ, 1633, Евфон.) та ін.

У панегіричних текстах кінця XVI–XVII ст. було зацентовано увагу на групі епітетів, які характеризують адресата тексту. Оскільки більшість із них мала високий церковний статус і/або виявила себе в справах підтримки віри і церкви, то перевага – за епітетами церковного/релігійного спрямування. І. Гуцуляк називає такі епітети «постійними», адже чимало їх «почерпнуто з богословських текстів» [2, с.7].

Варто зауважити на *сполучуваності епітетів*, яку щодо адресата панегірика пропонуємо поділяти на пряму та опосередковану. *Пряма сполучуваність* виявляється, коли епітет безпосередньо стосується адресата (навіть якщо вона названа метафорично: пастир, отець і т. ін.): «*чесный наш отче*» (Просф., 140), «*пресвѣтлий Могило*» (Имн.1, 360), «*Преосвященный Петре*» (Евф., 66) та ін. *Опосередкована сполучуваність* наявна тоді, коли епітети не формують словосполучення із найменуванням особи-адресата, але характеризують його чесноти на смисловому рівні, наприклад: «*православно-кафолическую науку любиш*» (Євх., 240), *твоим мудрым дозором*» (Имн.1, 363), «*Орлооким разумом все ты проникаеш*» (Евф., 66).

Епітети **прямої сполучуваності** переважно співвідносяться з назвою особи-адресата або його метафоричною характеристикою. Пропонуємо схему аналізу варіативної сполучуваності епітетів (слова, з якими вони поєднуються в панегіриках XVII ст., подаються за алфавітним принципом):

Архієпископ – *преподобный, блаженный*;

Архімандрит – *пречесный, святой чудотворной лаври Печерской Київської*;

Гетьман – *благочестивый*;

Гість (Петро) – *пожаданий*;

Господин – *ясневелебный, светлопреподобный*;

Добродій – *вельможный*;

Душа – *святительська*;

Камінь – *неошачований (невідшліфований)*;
Митрополит – *православний, упривілейований*;
Муж – *милий, вельце (дуже) зичливий, дільний*;
Особа – *превелебна*;
Отець – *чесний, священноначальніший, пречесніший, превелебніший*;
Пан – *милостивий, ясневельможний*;
Пастир – *Богом даний, зверхніший, всіх начальніший, істинний, чулий, неоспаний, обачний, побожний, серцем покорний, мудрий, земной, верховний*;
Патрон – *вельможний*;
Петро – *преосвященний, преподобний*;
Потомок – *побожний*;
Рицар – *славний, зацний*;
Син – *святобликий, святійший*;
Сторож – *пильний*;
Суддя – *праведний*.

Зокрема, Могила (Петро) – *пресвітлий, ясневельможний, вельможний, презацний, славний*; Рогоза (Михайло) – *доброчесний, єдиний, преосвященний, ясносіяючий, посвячений*.

Непряма сполучуваність епітетів у досліджуваних текстах представлена такими варіантами:

Безбожність – *проклятая*;
Дім (Желиборських) – *презацний (видатний, пречесний, преславний)*;
Дні – *золоті*;
Дозор – *мудрий*;
Ім'я – *високе*;
Літа – *святі*;
Милість – *святительська*;
Наука – *православно-католицька*;
Оздоба – *висока*;
Праці – *марсові, многоплодні, одважні*;
Предки – *знамениті, побожні*;
Рід (Могиливі) – *сердечний, славний, опочистий (стійкий, міцний), ясневельможний*;
Розум – *орлоокій*;
Сила – *незрівнянна, нечувана*;

Слава – *зацна, несмертельна*;
Справедливість – *святая*;
Старання – *усильне*;
Трон – *небесний, висоцеславний*;
Цноти – *явні, похвальні, великі, високолетні, світлі, вельможні, духовні, дозрілі, високі*;
Щедрість – *неслиханная*.

За текстоцентричним принципом уточнюються визначення епітетних характеристик конкретних адресатів.

Так, у «Просфонимі» чесноти митрополита відображені в епітетах: **видачи доброчеснаго почестъ ѿ всѣ(х) прїимѹючи** (Просф., 5), **ч(с)тны ншѣ ѿче** (Просф., 6). Епітети для аналогічної характеристики адресата виявлено і в казаннях XVII ст.: **з(ъ) пречест(ъ)нымъ моимъ ѿцемъ** (Каз.Л.К., 7 зв.); **ѿче мой честный** (Каз.Л.К., 7 зв.); **твоихъ честныхъ оустъ** (Каз.Л.К., 8); **з(ъ) сими твоими ... честными мощ(ъ)ми** (Каз.Л.К., 8 зв.); **оче всеч(с)тный** (Коп.Каз., РЃА).

За допомогою антитетичних епітетів «святую – проклятую» автор підкреслив такі цноти Михайла Рогози, як справедливість і відданість вірі: **Возлюбилъ еси ѿче справедливостъ сватѹю, маешъ в ненависти безбожностъ проклатѹю** (Просф., 6). Мелетій Смотрицький у казанні «на погреб» також позиціонує справедливість у системі цінностей тогочасного соціуму, проводячи текстову паралель між висловлюванням царя Соломона і панегіричною характеристикою Леонтія Карповича: **Справедливый члвкъ, Гды ємѹ прїдетъ оумерети, в(ъ) ѿпочинен(ъ)ю бѹдетъ Премѹдрый рекъ Соломонъ** (Каз.Л.К., 9). **Справедливый Леонтїе, Гды тобѣ пришло оумерети, в(ъ) ѿпочинен(ъ)ю zostалесь** (Каз.Л.К., 25 зв.).

Повага до високого церковного статусу підкреслюється епітетами **єдїнаго на(д) єп(с)пы и сщїки** (Просф.Р, 749, зв.); **Пастыреви звѣхнѣйшо(мѹ) ... яко всѣ(х) началѣ(й)шом(ѹ)** (Просф.Р, 749).

У процесі текстотворення актуалізуються епітети, які акцентують на духовній домінанті, святості та богообраності митрополита: **в преподобне Архїєпископе, и преосщен(ъ)ный кѹр Мїханїлє** (Просф., 3); **Се оубо сватїтелскаа дїа**

(Просф., 4); **в сѣен(ъ)ноначалнѣйшій ѿче** (Просф., 4); **самого пасносіющаго** (Просф., 5); **Преосвящен(ъ)ному Архієпископу** (Просф., 1); **в сѣен(ъ)наа главо** (Просф., 6); **Патріархо(м) посѣен(н)о(мү)** (Просф.Р, 749); **Его стѣльскои мл(с)ти** (Просф.Р, 749).

«Святоблivity» адресата відзначали й автори казань XVII ст.: **воисти(н)нү стовливѣй ... сей Мүжъ жилъ** (Каз.Л.К., 19).

У дискурсивному плані уточнюється характеристика митрополита **«сүдіа же праведный»** (Просф., 11), акцентована розглядом справи на користь братства. **«Блженный архієпископъ»** (Просф., 12), **«истин(ъ)ный ншъ Пастырю»** (Просф.Р, 749 зв.) підкреслені на противагу Гедеонові Балабану, який 1590 р. висловлювався на підтримку унії, що згодом визначило вибір і самого Рогози.

Епітетам **«зловірний», «богопротивный»** протиставлені характеристики Михайла Рогози як захисника віри православної в поетичних рядках: **ѿ противности Людѣй зловѣрны(х) црѣвъ Застѣпал(ъ)** (Просф.Р, 449 зв.). Для порівняння: **«Зловѣрний, зловѣрный прим.** Неправедный, грішний» (СЛУМ, 12, 7).

Висловлюючи повагу до предків архімандрита Єлисея Плетенецького, панегірист **«Візерунка цнот»** розгортає характеристику адресата в ширшому контексті за допомогою епітетів: **Вышо(л) з Фамиліи про(д)ко(в) знамениты(х)** (Вѣз.Цн., ДІ); **Ты(х) побожны(х) про(д)ко(в) свы(х),** **потомо(к) побожный** (Вѣз.Цн., ДІ); **Былъ родите(л) побо(ж)ный, сы(н) є(ст) свѣтоблivity(й)** (Вѣз.Цн., ЕІ). У наведених прикладах епітет **«побожний»** є постійним, інколи замінюється синонімом **«святоблivity»**, ідентифікуючи в тексті чесноти панегіричного адресата.

У панегіриках згадка про знаменитих предків була визначенням риторичним прийомом, характерним і для казань: **з(ъ) Зацныхъ и Побожныхъ Родичовъ был(ъ) оүрожоный** (Коп.Каз., РІІ).

Панегірик подає цноти Єлисея Плетенецького як уже відомий факт для всіх православних, а завдання автора – пошук концепту: **Цноты твои... всему свѣтү явны, а в(ъ) кмѣне Православны(х) велице похвалны** (Вѣз.Цн., SІ); **ѿче цнѣ великихъ** (Вѣз.Цн., ДІ); **...в ѿче, цнѣ высоколетныхъ** (Вѣз.Цн.,

ЄІ), де «високолетний» – «сповнений гідності, поваги, величний» (СЛУМ, 6, 51). Духовні чесноти вивищуються і в казаннях «на погреб»: **высокихъ твоихъ цнѣтъ** (Каз.Л.К., 8 зв.).

Турбота про монастир визначає перелік заслуг архімандрита, що відображено в епітетах панегирика: **Монасты(р) Печа(р)скій... А за твоимъ оусланы(м) стара(н)емъ зраженный** (Вѣз.Цн., ЄІ).

У «Казанні на чесний погреб» і «Казанні на рокову пам'ять Єлисея Плетенецького» Захарія Копистенський епітетами увиразнив інші цноти архімандрита: **Поминаємо в(ъ) животъ статечного, въ обычахъ спаналого, и в(ъ) поступкахъ свои(х) розторопного** (Омил., 155); **жилъ стѣм, чистотне, въздержиу, и прикладне, мѣжъ великон былъ статечности, и набожный Црковногѣ правила особливе каждонощногѣ постерѣгатель** (Коп.Каз., РК).

У рядках «веде(ш)... рей в(ъ) дѣлѣ свѣтѣбливо(м)» (Вѣз.Цн., ЄІ) епітет «святотбливий» ідентифікує Єлисея Плетенецького як людину побожну, справи якої сповнені святості. Однією з таких справ було заснування друкарні, продукцію якої Захарія Копистенський називає божественною, церковною, навчальною: **и Тѣпографію выставилъ, з(ъ) которон книги Бж(с)тве(н)ныи Црковныи и Ччилицыны** (Коп.Каз., Р-ЄІ).

«Статечність у вірі» як церковна заслуга Єлисея Плетенецького виявляється в епітеті: **фѣларъ моцне вкргунтованы(й)** (Вѣз.Цн., ЄІ). Синонімічні епітети у сполучуваності до «фѣлар» (стовп, колона, опора) виявлено в казанні Мелетія Смотрицького: **Але нѣжъ Діаментовый на Камени вѣры моцнѣм оутверженный фѣларъ сей** (Каз.Л.К., 17).

В «Вмнології» епітет «мудрый» переосмислює характеристики адресата тексту в соціокультурних і когнітивних зумовленостях: твоим *мудрым* дозором (Имн.1, 363) поруч із епітетами: **асне Велебному и Свѣтлѣ Прп(д)внѣйше(му) Г(с)дну** (Имн., 3); **ПѢТРѢ Преп(д)вный** (Имн., 3) (алюзії до апостола Петра); **Пресвѣтлый МѢГИЛО** (Имн., 5)

В «Свхаристиріоні» до метафоричного називання митрополита «пастирем» панегирист розгортає в тексті синонімічний ряд епітетів: **Пастырь ѡвчарни чѣлый неѡспалый, ѡ повѣренномѣ**

собѣ стадѣ завше **дѣалый** (Євх., 19). Оборона віри також сконцентрована в епітеті «пильний (строж)»: **Въ Хвой шчарни достъ пилаго строжа** (Євх., 26).

Епітет «пречестнѣйший», виражений прикметником вищого ступеня із префіксом пре-, вказує на високий ступінь ознаки: **пречестнѣйши(й) в АРХІМАНДРИТѢ** (Євх., 6), **ѿче Пречестнѣйшій** (Євх., 9).

Етикетність панегирика підкреслена у звертанні до особи, яка мала велику владу, високий суспільний статус: **вѣльможный патроне** (Євх., 5); **стемма ꙗсневѣлможныхъ могиловѣ** (Євх., 2); **вѣльможный нашъ Довродѣю** (Євх., 4).

Освітні реформи Петра Могили увиразнені творенням у бароковому тексті нових епітетів: **марсовыхъ твон(х) прац(ъ)** (Євх., 4); **Православно Каѳолическую Науку любишъ** (Євх., 4). Епітет **«Марсовыхъ» прац(ъ)** передає характеристику діяльності Петра Могили, який запровадив нову концепцію освіти (для порівняння: фразеологізм «марсове поле» означає «поле бою»).

У тексті епітет «світлий» набуває нових смислів, конкретизуючи адресата панегирика у своєрідній тріаді: світло віри, світло науки, світло цнот: **в шсовѣ твоей свѣтлой** (Євх., 8); **ихъ свѣтлой цнотѣ** (Євх., 2).

Епітетами «славний», «сердечний», «опочистий», «презацний» Софроній Почаський прославляє рід Могилив у різних структурних частинах панегирика: **Родъ МОГИЛОВѣ сердечный** (Євх., 22), **Има славни(х) Могиловѣ** (Євх., 23), **Ѿпочистый естъ Шли(м)пѣ славы цныхъ МОГИЛОВѣ** (Євх., 36), **Презацныхъ Могиловѣ КОРѡны** (Євх., 2).

Характеристика Петра Могили «неошацований» (**ты Каменѣмъ нешшацован(ы)м в(ъ) Цнотах(ъ) и Побожности бѹдѹчи** (Євх., 3) розвиває якісну інтерпретацію: «камінь» як аллюзія на Біблію. Позитивної оцінності митрополиту додають епітети у бароковому текстотворенні: **Высокое в(ъ) Высокой Има естъ оздобѣ** (Євх., 8); **Ѿто маешъ Рицера, моцїй неслыханыхъ, ... си(л) непоровнаны(х)** (Євх., 27), **высокихъ цнотѣ** (Євх., 12); **зацной Главѣ** (Євх., 4).

Духовні домінанти тексту передають епітети «превелебний»: **іасне Превелебнѣйшому в(ъ) Хѣ** (Євх., 1); **ПРЕВЕЛЕБНѢЙШІЙ МЛ(С)ТИВЫЙ Г(С)ДНЄ ѠЧЄ** (Євх., 3); **превелебный ПАТРОНЄ** (Євх., 3); **Ѡче Велебнѣйшій** (Євх., 8); **То твоей Превелебной все слѹжитъ ѡсовѣ** (Євх., 8). Епітет «превелебний» з'являється і в «Казанні на чесний погреб о. Єлисея Плетенецького»: **блженнаго мѹжа, и ПРЕВЕЛЕБНОГО ѠЦА, КѢ(Р) ЄЛІССЕА** (Коп.Каз., РІ).

В «Евфонії веселобрмчій» інноваційним для барокового панегірика є текстове обігрування епітетом геральдичного символу у складі герба роду, що вміщено на початку тексту. Так, епітет-комполит «орлоокій (розум)» творить нове поєднання, що створює множинність смислів у тексті: **Ѡрлоукимъ Розѹмомъ все ты проникаешъ** (Евф., Т-Ф).

У цьому тексті бароковий концептизм характеристики «цнот вельможних»: **«Цнотъ потребовала Твоихъ Вельможны(х)»** (Евф., ТІ) акцентує на знатності Петра Могили і його роду, що визначає процес текстотворення з варіативністю функціонування епітета «вельможний» (герб, Могила, пан): **Пресвѣтлый Гербъ, іасне Вельможны(х) ... МОГИЛѠВЪ** (Евф., ТЗ); **Могила Велмо(ж)ны(и)** (Евф., ТІ); **іасне Вельможный Пнє нашъ** (Евф., Т-Ф); інших епітетних характеристик герба роду: **Клейно(т) то оу насъ, а клейнотъ коштовный, Скарбъ то Дорогій, а скарбъ невымовный** (Евф., ТІ).

Різноплановість реформ митрополита відображає динаміку руху ментального простору і дискурсивну реалізацію епітетів «*многоплодные*», «*одважных*»: **працы многоплод(д)ные** (Евф., Т-Ф); **...ѡ твоихъ ... Працахъ ѡдважныхъ** (Евф., ТІ).

Дискурсивні утворення активують епітетні характеристики «славный»: **Могила славный** (Евф., ТЗ), «высоцеславный»: **На Высоцеславный ФРѠНЪ МИТРОПОЛІИ КІЄВСКОЙ** (Евф., ТЗ). Фіксацію цього епітета підтверджує словник: «Высоцеславный прикм. Преславный» (СлУм, 6, 56).

Дискурсивність панегірика (отримання статусу митрополита) і значущість цієї події акумулюється в епітетах: *небесный, святой, золотий, пожаданий*: **...на ФРѠНЪ... Встѹпѹетъ годне, з(ъ) нв(с)нои воли, Ѡ часе вѹданный! Ѡ**

лѣта стѣи! Дни золотыи! (Евф., ТЗ); **Ѡ Петре здавна Гостю пожаданыи!** (Евф., ТИ).

Епітети, що характеризують церковну діяльність адресата, у панегірику пов'язані з мотивом святості: **в(Ѡ) Бѣѣ Превѣщен(н)ому** (Евф., ТЗ); **Превѣщенный** Петре (Евф., ТѠ); побожності: **Пастырѣ побожный** (Евф., ТИ); світла: **Пресвѣтлый** Могило (Евф., ТИ).

Присвячений Арсенію Желиборському панегірик «Еводія» всі чесноти новопризначеного єпископа характеризує епітетами *духовні, дозрілі, слодковонні*: **сло(д)ково(н)ный ... Дѣовны(х) цнотѣ запа(х)** (Евод., 1); **дойзрѣлыє** цноты (Евод., 11).

Возвеличення особи єпископа до рівня «небесного Өрону» висловлене відповідним епітетом: **Станет са годнымѣ Нв(с)ного Өрону: Вѣрный сіиу** (Евод., 16), як і епітет «превелебный» (вищий ступінь порівняння прикметника): **превелебнѣйшій ѡ Хр(с)тѣ** (Евод., 3).

У процесі текстотворення епітетна характеристика конкретизує духовний струмись у панегіричній оцінці: **Славным(ѣ) та оучини(л) Рицерем(ѣ)** (Евод., 9), **вельце мл(с)тивый** (Евод., 3); **мл(с)тивый** Панѣ и Пастырѣ (Евод., 5). До того ж, славним є не лише єпископ, а й увесь його рід, що виражено епітетом «презациный» – видатний, пречесний, преславний: **Презациный доме, Желиборскихѣ** (Евод., 17).

У «Вѣршах на жалосний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного» дискурсивність виявляє переосмислення текстотворення епітета «славний» та ін. для характеристики чеснот гетьмана, зокрема його військових перемог і особистих заслуг, чеснот: **Славного Рыцера** (Вѣршѣ, М); **славный в(ѣ) людехѣ по всѣ вѣки** (Вѣршѣ, М); **Несмертелнои славы достойный** Гетмане (Вѣршѣ, МИ); **то вы(л) му(ж) дѣлны(й)** (Вѣршѣ, МА); **Не былѣ ли славны(й), менжный, на тѣлѣ хорощій** (Вѣршѣ, МА); **милый, ... вельце зычливый** (Вѣршѣ, МА).

Епітет «благочестивий(-а)» виконує текстотвірні функції в панегірику, акцентуючи не лише на побожності, але й на захисті віри: **то Гетман(ѣ) былѣ Благочестивый** (Вѣршѣ, МЄ); **и оумерѣ боронячи Мира ойчистого, ... Ревнителю вѣри Благочести-**

вон (Вършѣ, **МЙ**). За словником, «Благочестивый, благочестивый, благочестивый, благочестивъ *прикм.* (цсл. благочъстивъ) 1. Благочестивый, побожний; 2. (який належить до православної віри) православний, правовірний, святий; 3. (який належить церкві) церковний» (СЛУМ, 2, 107-108).

Отже, ментальний простір Бароко визначав епітетні характеристики панегіричних адресатів XVII ст., акцентуючи на таких константах, як побожність, оборона віри, відданість вірі та церкві, справедливість, заступництво, милостивість, поблажливість, твердість характеру та ін. Актуалізовані смисли, що визначають певну динаміку цього часу, виявляються в обороні православної віри, розвитку науки, друкарства, що розширює спектр і текстову зумовленість функціонування епітетів.

На основі проаналізованого текстового матеріалу визначаємо такі заслуги/чесноти конкретних, переважно церковних, осіб:

Михайло Рогоза. *Прямі епітети:* доброчесний; чесний (отче); єдиний; зверхнійший (пастир); начальнійший; преподобний (архієпископ); преосвященний (Михаїле); священноначальнійший (отче); ясносіящий; посвячений; праведний; блаженний; істинний. *Опосередковані:* возлюбил справедливость святую; святительская душа; священная глава; його святительська милость.

Єлисей Плетенецький. *Прямі епітети:* побожний (потомок); святобливий (син); милостивий (пан); моцне вкрунтований (як філяр). *Опосередковані:* предки знамениті, побожні; цноти всьому світу явні, велце похвалні, великі, високолетні; твоє усильне старання; діло святоблिवе.

Петро Могила. *Прямі епітети:* ясневелебний; світло-преподобнійший (господин); преподобний; пресвітлий; (пастир) чулий, неоспалый, дбалий, побожний; пильний (сторож); пречеснійший; вельможний; світла (твоя особа); твоя превелебна (особа); яснепревелебнійший, превелебнійший, милостивий (господине, отче); превелебний (патроне); (отче) велебнійший; упривілейований; (Могила) славний, вельможний, пресвітлий; ясневельможний (пан); (гість) пожаданий; преосвященний; *Опосередковані:* мудрий дозор; ясневельможні (Могили); рід Могилів сердечний; ім'я славних Могилов; презацних Могилов корони; неслихана щодробливість; марсові твої праці; Православно-Католичеську науку любиш, камінь неошачований;

високе ім'я в високій оздобі; моці неслихані, сили непорвняні; високі цноти; зацна слава; світла цнота; орлоокій розум; праці многоплодні, одважні; висоцеславний трон київської митрополії; цноти вельможні; клейнот коштовний; скарб дорогий, невимовний; вступає на трон з небесної волі; літа святії; дні золотії.

Арсеній Желиборський. *Прямі епітети:* превелебніший о Христі; велце милостивий; славний (рицер). *Опосередковані:* цноти духовні, дозрілі, слодковонні, годний небесного трону; вірний Сіону; презацний дім Желиборських.

Петро Конашевич-Сагайдачний. *Прямі епітети:* славний; менжний; на тілі хороший; милий; велце зичливий; (муж) дільний; (гетман) благочестивий. *Опосередковані:* не смертальної слави достойний; ревнитель віри благочестивої.

Отже, специфіка епітетів у панегіричних текстах визначена релігійним дискурсом барокового часу. Святе Письмо як джерело епітетів гарантувало авторитетність і апробованість ознак, що приписувались адресатам високого церковного статусу (у панегіриках і казаннях). Бароківі інновації епітетів – у переосмисленні, творенні нових смислів (концептизм, актуалізовані смисли тогочасного ментального простору).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієнко Л. О. Генеза та особливості структури поетичної метафори бароко : дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Лілія Олегівна Андрієнко. К., 1997. 160 с.

2. Гуцуляк І. Г. Мовостиль українського поетичного бароко : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Г. Гуцуляк. Чернівці, 2005. 20 с.

3. Дем'янюк А. А. Композити в староукраїнській літературній мові кінця XVI–XVII ст.: структурно-семантичний і функціонально-стилістичний аспекти (на матеріалі поетичних текстів): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Дем'янюк Анжела Анатоліївна. К., 2004. 183 с.

4. Дем'янюк А. А. Роль складного епітета в мові староукраїнської поезії кінця XVI–XVII ст. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика* : зб. наук. пр. К. : ВПЦ «Київський університет», 2000. Вип. 12. 2005. С. 53–62.

5. *Добосевич У.* Українська книжна мова другої половини XVI – середини XVII ст. : «non est inculta». *Вісник Львівського ун-ту.* 2004. Вип. 34. Ч. II. С. 31–38. (Серія філологічна).

6. *Довга Л. М.* Система цінностей в українській культурі XVII століття (на прикладі теоретичної спадщини Інокентія Гізеля). К. ; Львів : Свічадо, 2012. 342 с.

7. *Лук'янчук С. В.* Епітет у конфесійному стилі сучасної української мови (функціонально-семантичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. В. Лук'янчук. К., 2008. 22 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Въз. Цн. –** Митура О. **Възерункъ цнотъ Єлисея Плетенецкого**, 1618. *Титов Ф. І. Матеріали для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків.* К. : Друкарня Української Академії наук, 1924. С. **ЃІ–ЃІ.**
- Вършѣ –** Сакович К. **Вършѣ на жалосный погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного**, 1622. *Титов Ф. І. Матеріали для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків.* К. : Друкарня Української Академії наук, 1924. С. **ЃИ–ЃА.**
- Евод. –** Бутович Г. **Євѡдіа албо Арсенія Желнворского дѡвны(х) цнотъ запа(х)**, 1642. Стародрук. вид. НМЛ імені А. Шептицького, Ш. Unic. 423.
- Евф. –** **Ευφώνια веселоврмачаа**, 1633. *Титов Ф. І. Матеріали для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків.* К. : Друкарня Української Академії наук, 1924. С. **ЃS–ЃІ.**
- Євх. –** Почаський С. **Євхарістіріон албо вдячність Петру Могила**, 1632. Стародрук. вид. НБУВ, Ш. Кир. 27.
- Имн. –** Беринда П., Земка Т. та ін. **Умнологіа си єсть, Пѣснослове**, 1630. Стародрук. вид. ЛІМ, Ш. СД-165.
- Имн.1 –** Беринда П., Земка Т. та ін. *Імнологія*, 1630. *Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. / Упор. В. П. Колосова, В. І. Крекотень.* К. : Наукова думка, 1978. С. 359–366.

- Каз.Л.К. –** Смотрицький М. **Казанье на честный погреб о. Леонтия Карповича**, 1620. Стародрук. вид. НБУВ, III. Кир. 728 (1).
- Коп.Каз. –** Копистенський З. **Казанье на честном погребѣ... Єлисея Плетенецкого**, 1625. *Титов Ф. І. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків*. К. : Друкарня Української Академії наук, 1924. С. **РІ–РКЄ**.
- Омил. –** Копистенський З. **Умилна або казанье на роковію память... Єлисея... Плетенецкого**, 1625. Стародрук. вид. НБУВ, III. Кир. 801 (4).
- Просф. –** **ПРОСФОНИМА привѣтъ Преосвящен(ъ)номꙋ Архїпископꙋ Кѣр Мнхайлꙋ**, 1591. Стародрук. вид. НБУВ, III. Кол. Попова 158.
- Просф.Р. –** **ПРОСФОНИМА ПРИВѢТЪ...**, 1591. *Кормчая съ другими статьями, рукопись XVII вѣка*. Рукоп. вид. НБУВ, III. Ф. 306. № 82 (104). Арк. 747–753.
- СлУМ –** Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28 вип. / НАН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича / Д. Гринчишин та ін. (відп. ред.). Львів, 1994–2010. Вип. 1–15.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2019 р.

**Hrytsyna S. V., Ph.D in Philology, Assistant
ESC "Institute of Biology and Medicine"
of Taras Shevchenko National University of Kyiv**

EPITHETS AS A CHARACTERISTIC MEANS OF ADDRESSEE IN PANEGRYRICS OF THE XVII CENTURY

The article analyzes epithets as one of the aestheticization means of baroque text, used to characterize panegyrics addressee of the XVII century. The functional load of epithets and their main source have been found out. As most individuals to whom panegyrics are devoted had high church status and/or have expressed themselves in matters of faith and church support, the epithets of religious orientation prevail.

A review of epithets compatibility is made, which is divided into direct and indirect according to the addressee. The epithets of direct compatibility are

mainly correlated with the name of the addressee or his metaphorical characteristic. Indirect compatibility occurs when epithets do not form a phrase with the name of the addressee, but characterize its virtues on a semantic level. Also, an analysis scheme of epithets variable compatibility with the words in panegyrics of the XVII century is given.

In accordance with the text-centric principle, the article presents the epithetical characteristics of specific addressees in comparison with other texts (panegyrics or sermons of the XVII century).

The virtues of panegyric addressees, mainly clerics, were determined based on the analyzed text material (Mykhailo Rohoza, Yelysei Pletenetskyi, Petro Mohyla, Arsenii Zhelyborskyi, Petro Konashevych-Sahaidachnyi). The analysis of the epithets shows that the mental space of the Baroque conditioned the epithetical characteristics of the panegyric addressees of the XVII century, emphasizing such constants as piety, the defense of faith, devotion to faith and a church, justice, patronage, mercy, leniency, strength of character, etc.

Thus, the specificity of epithets in panegyrics is defined by the religious discourse of the Baroque times. Holy Scripture as a source of epithets guaranteed the authoritativeness of the characteristics attributed to the addressees of high church status (in panegyrics and sermons). Baroque innovations of epithets are in reinterpretation, creation of new meanings.

Keywords: epithet, panegyric, sermon, the old Ukrainian literary language of the XVII century, text aesthetization.

REFERENCES

1. Andriienko, L. O. (1997). Heneza ta osoblyvosti struktury poetychnoi metafory baroko [Genesis and structure features of the Baroque poetic metaphor]. *Candidate's thesis*. Kyiv: Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
2. Hutsuliak, I. H. (2005). Movostyl ukrainskoho poetychnoho baroko [Language-style of the Ukrainian poetic Baroque]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Chernivtsi: Chernivtsi National University [in Ukrainian].
3. Demianiuk, A. A. (2004). Kompozyty v staroukrainskii literaturnii movi kintsia XVI–XVII st.: strukturno-semantychnyi i funktsionalno-stylistychnyi aspekty (na materialy poetychnykh tekstiv) [Composites in the Old Ukrainian literary language of the end of the XVI – XVII centuries: structural-semantic and functional-stylistic aspects (based on the poetic texts)]. *Candidate's thesis*. Kyiv: Institute of Philology of Tatas Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].

4. Demianiuk, A. A. (2000). Rol skladnoho epiteta v movi staroukrainskoi poezii kintsia XVI–XVII st. [The role of a complex epithet in the language of Old Ukrainian poetry of the late XVI–XVII centuries]. *Aktualni problemy ukrainskoi linhvistyky: teoriia i praktyka – Current problems of the Ukrainian linguistics: theory and practice*: Collection of Scientific Works (Issue 12), (pp. 53–62). Kyiv: PPC «University of Kyiv» [in Ukrainian].

5. Dobosevych, U. (2004). Ukrainska knyzhna mova druhoi polovyny XVI – seredyny XVII st. : «non est inculta» [Ukrainian literary language of the second half of the XVI – middle of the XVII century]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna – Bulletin of Lviv University. Philological Series* (Issue 34), (Part II), (pp. 31–38). Lviv: National University of Lviv [in Ukrainian].

6. Dovha, L. M. (2012). *Systema tsinnosti v ukrainskii kulturi XVII stolittia (na prykladi teoretychnoi spadshchyny Inokentii Hizelia)* [The system of values in the Ukrainian culture of the XVII century (on the example of the theoretical legacy of Inokentii Hizel)]. Kyiv; Lviv: Svichado [in Ukrainian].

7. Lukianchuk, S. V. (2008). Epitet u konfesiinomu styli suchasnoi ukrainskoi movy (funktsionalno-semantychnyi aspekt) [Epithet in the confessional style of modern Ukrainian language (functional and semantic aspect)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

SOURCES

Вѣз. Цн. – Mytura, O. Vizerunok tsnot Yelyseia Pletenetskoho, 1618. Tytov F. I. *Materialy dla istorii knyzhnoi spravy na Vkraini v XVI–XVIII vv. Vsezbirka peredmov do ukrainskykh starodrukiv*. Kyiv: Drukarnia Ukrainskoi Akademii nauk, 1924. S. **ЃI–ЃI**.

Вѣршѣ – Sakovych, K. Virshi na zhalosnyi pohreb zatsnoho rytsera Petra Konashevycha Sahaidachnoho, 1622. Tytov F. I. *Materialy dla istorii knyzhnoi spravy na Vkraini v XVI–XVIII vv. Vsezbirka peredmov do ukrainskykh starodrukiv*. Kyiv: Drukarnia Ukrainskoi Akademii nauk, 1924. S. **ЃИ–ЃЃ**.

Евод. – Butovych, H. Evodia albo Arseniia Zhelyborskoho dukhovnykh tsnot zapah, 1642. Starodruk. vyd. NML imeni A. Sheptyts'koho, Sh. Unic. 423.

Евф. – Evfoniia veselobrmiachaa, 1633. Tytov F. I. *Materialy dla istorii knyzhnoi spravy na Vkraini v XVI–XVIII vv.*

- Vsezbirka peredmov do ukrainskykh starodrukiv*. Kyiv: Drukarnia Ukrainskoi Akademii nauk, 1924. S. **ЇЇ–ЇЇ**.
- Євх. –** Pochaskyi, S. Yevkharystyryon albo vdiachnost Petru Mohyli, 1632. Starodruk. vyd. NBUV, Sh. Kyr. 27.
- Имн. –** Berynda, P, Zemka, T. ta in. Ymnolohiia sy yest, Pисnosloviie, 1630. Starodruk. vyd. LIM, Sh. SD-165.
- Имн.1 –** Berynda, P, Zemka, T. ta in. Imnolohiia, 1630. *Ukrainska poeziia. Kinets XVI – pochatok XVII st.* / Upor. Kolosova, V.P., Krekoten, V.I. Kyiv: Naukova dumka, 1978. S. 359–366.
- Каз.Л.К. –** Smotrytskyi, M. Kazanie na chestnyi pohreb o. Leontiia Karpovycha, 1620. Starodruk. vyd. NBUV, Sh. Kyr. 728 (1).
- Коп.Каз. –** Kopystenskyi, Z. Kazanie na chestnom pohrebi... Yelysseia Pletenetskoho, 1625. *Tytov F.I. Materialy dla istorii knyzhnoi spravy na Ukraini v XVI–XVIII vv. Vsezbirka peredmov do ukrainskykh starodrukiv*. Kyiv: Drukarnia Ukrainskoi Akademii nauk, 1924. S. **ЇЇ–ЇЇ**.
- Омил. –** Kopystenskyi, Z. Omyliia albo kazanie na rokovuiu pamiat... Yelysseia... Pletenetskoho, 1625. Starodruk. vyd. NBUV, Sh. Kyr. 801 (4).
- Просф. –** Prosfonoma pryvit Preosviashchennomu Arkhiiepyskopu Kyr Mykhailu, 1591. Starodruk. vyd. NBUV, Sh. Kol. Popova 158.
- Просф.Р. –** Prosfonoma pryvit..., 1591. *Kormchaia s drugimi statiami, rukopis XVII veka*. Rukop. vyd. NBUV, Sh. F. 306. № 82 (104). Ark. 747–753.
- СЛУМ –** Slovyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.: u 28 vyp. / NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva imeni I. Kryp'iakevycha / D. Hrynychshyn ta in. (vidp. red.). Lviv, 1994–2010. Vyp. 1–15.

Євдокімова О. С., студ.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ПОЛОНІЗМИ В «МАТЕРІАЛАХ ДО СЛОВНИКА ПИСЕМНОЇ ТА КНИЖНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XV–XVIII СТ.» Є. ТИМЧЕНКА

У статті на основі першого історичного словника української мови, укладеного на наукових засадах, «Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.» Є. Тимченка робиться короткий огляд лексичного складу із виявленням запозичених із польської мови слів у староукраїнській мові XVI–XVII ст. Із цією метою виділяються лексико-тематичні та лексико-семантичні групи полонізмів. Подаються контексти, в яких функціонує зазначена лексика. Розглядаються синонімічні та антонімічні пари, словотвірні гнізда, сталі вирази, в яких зустрічаються наведені полонізми.

Ключові слова: запозичення, полонізм, лексико-тематична група, лексико-семантична група, українська лексика, словник Є. Тимченка.

Відомо, що запозичена лексика насичує та вдосконалює мову. Зокрема, цікавим є питання дослідження полонізмів: завдяки спільному джерелу – праслов'янській мові, їхній словниковий склад є близьким до української; тривалі мовні контакти української та польської мов стали джерелом семантичного й стилістичного взаємозбагачення обох мов. Мовознавці й надалі займаються вивченням проблеми українсько-польських мовних зв'язків та чинників, що стали приводом для запозичення нової лексики.

XVI–XVII ст. вважають періодом інтенсивного входження польської лексики в українську мову, що було наслідком багаточисельних екстралінгвальних чинників. Водночас існує незначна кількість ґрунтовних мовознавчих праць, що засвідчують вивчення полонізмів цього проміжку часу. Тож період XVI–

XVII ст. є перспективним для фіксації і подальшого аналізу розвитку запозиченої лексики.

Вивченням польських запозичень займалися Л. Гумецька, В. Титаренко, І. Царалунга, В. Аніченко, С. Гриценко, Л. Гонтарук, А. Свашенко, М. Онишкевич. Польська мова XVI–XVII ст. як джерело та посередник запозичень в українську мову представлена у дослідженнях В. Русанівського та Д. Костюка. Н. Романова та Д. Будняк досліджували польські запозичення в українській мові, а С. Урбанчик – старопольські. Крім цього, польсько-українські мовні зв'язки були предметом наукових розвідок І. Білодіда, Й. Дзєндзелівського, І. Зілінського, І. Ліпкевича, І. Огієнка, О. Сербенської, Ю. Шевельова, а також В. Вітковського, А. Заремби, С. Кохмана, М. Лесіва, Т. Лер-Сплавінського, А. Фаловського та ін.

Актуальність роботи зумовлюється тим, що проблема вивчення полонізмів і обсяг польського впливу потребують подальших досліджень у період XVI–XVII ст.

Метою статті є виявлення полонізмів та з'ясування специфіки їх засвоєння у «Матеріалах до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.» Є. Тимченка.

Вивчення польських лексичних запозичень в українській мові досягається завдяки ґрунтовним дослідженням мови і стилю пам'яток XVI–XVII ст. Писемні пам'ятки цього періоду рясніють польськими запозиченнями, і це дає підстави вважати, що українська мова активно реагувала на зміни, які відбувалися переважно у всіх сферах.

Досліджуючи лексику періоду XVI–XVII ст., можна відзначити, що жанрова різноманітність та різностильова спрямованість письменства зазначених століть та традицій попереднього періоду залишили свій слід у словнику тогочасної мови. Унаслідок цього маємо широке розгалуження лексико-семантичних груп, засвідчених в українських писемних пам'ятках.

У цей час книжна українська мова функціонально збагачується: вживається як актова мова, використовується в полемічному, ораторсько-проповідницькому, художньому, літописному письменстві, частково (порівняно з іншими жанрами) з'являється і в житійній літературі.

Кінець XVI – початок XVII ст. в історії української мови позначений активним розвитком офіційно-ділового стилю. Польські запозичення нерідко трапляються в грамотах, документах канцелярії та епістолярії. Поряд із ними починають функціонувати твори історико-географічного змісту, філософські трактати й діалоги. Полонізми можна зустріти в трактатах і посланнях, листуваннях та діалогах та ін. Польські перекладні твори також ставали зразком для тогочасних українських авторів.

Для з'ясування частки польських запозичень у «Матеріалах до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.» Є. Тимченка слід виокремити головні лексико-тематичні та лексико-семантичні групи слів та оцінити кількісний склад кожної з них.

Найбільшою кількістю полонізмів представлена лексико-тематична група **Буття людини**, що можна пояснити динамічністю змін у цій сфері, її відкритістю для входження нових понять, активними контактами між народами. Лексика цієї групи поповнюються похідними утвореннями, зокрема від іменника *людина*: *нелюдзкій* (пл. *nieludzki*) – ‘нелюдський, жорстокий’, *нелюдскость* (пл. *nieludzkość*).

Для називання *осіб чоловічої статі* зустрічається іменник *муцизна* (пл. *mężczyzna*) – ‘чоловік’: *обржеться межи вами каждый муцизна* (Рук.хр. 23). Для позначення *осіб жіночої статі* – субстантивованій прикметник *бѣлоголова* (пл. *białogłowa*) – ‘жінка’: *старая бѣлоголовая* (Рук.хр. 236).

На *вік і стать* вказують спільнокореневі слова *панянка* (пл. *panienka*) – ‘дівчина’, *панна* (пл. *panna*) – ‘діва’, *паненскій* (пл. *panieński*) – ‘дівочий; непорочний’, *панієнство* (пл. *panieństwo*) – ‘дівоцтво; непорочність’: *не оказалась въ ней цнота панієнства* (Рук.хр. 62).

До поняттєвого поля *старість, старітися* можна віднести лексему *шедивость* (пл. *szedziwość*) – ‘пристаркуватість, дряхлість’. Зовнішні ознаки, що вказують на вік: *сивизна* (пл. *siwizna*) – ‘сивина, старість’: *Слуга верне и цнотливое служил мне з молодости лет своих до сивины своеѳ* (Кн. Луцк. 1565, л.329); *Штожъ вамъ поможетъ сивизна и красная борода* (АЮЗР. II, 220 (И.Выш.)).

Зустрічається декілька дериватів від слова *дідь*, яке на той час використовувалося не лише для позначення батькового чи материного батька, але й предка, від якого успадковане майно: *дідичь* (пл. *dziedzicz*) у значенні ‘спадкоємець’, *дідичка* (пл. *dziedziczka*) – ‘спадкоємиця’, *одідичене* (пл. *odzedziczenie*) – ‘успадкування’, *одідичовати* (пл. *odzedziczać*) – ‘успадкувати’, *дідичити* (пл. *dziedziczyć*) – ‘успадковувати’: *въ долготу дній щасливе дідичити будуть* (Пал. 1140).

Серед *назв спорідненості і свояцтва, родинних зв'язків і стосунків* можна виокремити корелятивні антоніми: *єдинак* (пл. *jedynak*) – ‘єдиний син’ і *єдиначка* (пл. *jedynaczka*) – ‘єдина дочка’; *воеводичь* (пл. *wojewodzić*) – ‘син воєводи’ і *воеводзянка* (пл. *wojewodzianka*) – ‘дочка воєводи’; лексеми *малженство* (пл. *małżeństwo*) – ‘шлюб’, *цорка* (пл. *córka*) – ‘дочка’; словосполучення *братъ тетечный* (пл. *cieteczny*) зі значенням ‘двоюрідний брат’. Вказівкою на родинні зв'язки може бути також полонізм: *покрєвность* (пл. *pokrewność*) – ‘спорідненість’.

Широке поле запозичень на позначення *назв органів та частин людського тіла*: *плюцо* (пл. *pluco*) – ‘легеня’, *слезіона* (пл. *śledziona*) – ‘селезінка’, *надра* (пл. *nadra*) – ‘пазуха’, *пазногть* (пл. *raznogieć*) – ‘кіготь, ніготь’, *пясть* (пл. *pięść*) – ‘кулак’, *тварь* (пл. *twarz*) – ‘обличчя’, *чашка* (пл. *czaszka*) – ‘череп’: *чашка головы его* (Пал. 845).

Ще однією лексико-семантичною групою, що має у своєму складі велику кількість польських запозичень, є лексика на позначення *понять, пов'язаних із фізіологічним буттям людини, назви її фізіологічних станів, рухів, ознак*. До лексики, пов'язаної з *народженням людини*, можна віднести: *тяжарна* (пл. *ciężarna*) на позначення вагітної жінки. Зі словом *смерть* пов'язані такі лексеми, як: *зейсте* (пл. *zejście*) – ‘смерть’, *зошлый* (пл. *zeszły*) – ‘той, що помер’, *несмертельность* (пл. *niesmiertelność*) – ‘безсмертя’, *згинене* (пл. *zginienie*) – ‘гибель’, а також вираз *свѣтъ пожегнати* (пл. *pożegnać*) – ‘померти’: *Янъ Баптиста, нѣмецъ, свѣтъ сей пожегналъ* (Л.Мг.м. 68). На *насильницьку смерть* вказують лексеми: *забойство* (пл. *zabójstwo*) – ‘вбивство’, *забойца* (пл. *zabójca*) – ‘вбивця’, *замордовати* (пл. *zamordować*) – ‘вбити’.

Слова, що вказують на *фізичне здоров'я, стан і самопочуття людини*: *немогти* (пл. *niemódz*) – ‘хворіти,

страждати', *выдхнути* (пл. witchnąć) і *выпочинутти* (пл. wypocząć) у значенні 'відпочити': *Ивоня, тымъ часомъ, зъ войскомъ своимъ видхнулъ* (Боб. 283), *Недель двѣ тилко випочинувши... гетманъ Иванъ Мазепа на Москву пойшошь* (Л.С. 177).

Серед польських запозичень можна виділити цілий ряд слів на позначення **різних захворювань**: *зимнѣца* (пл. zimnica) – 'лихоманка', *руптура* (пл. ruptura) – 'кіла, грижа', *слиногоръ* (пл. slinogorz) – 'жаба, хвороба горла', а також *заворотъ* (пл. zawrót) *голови* зі значенням 'головокружіння': *о заворотъ головы: згъля ромень спарить, пить и ноги парить* (Лѣч. 47).

Різномірною є лексика, пов'язана з **функціонуванням органів чуття**: *патрати* (пл. patrzeć) – 'дивитися', *взрокъ* (пл. wzrok) – 'зір', *послухъ* (пл. posłuch) – 'слух', *дотыкане* (пл. dotykane) – 'дотик', *повонянье* (пл. powonienie) – 'нюх': *смыслы суть: видѣние, слышание, повонение, дотыкане, смаковане* (Диар. Фил. 137).

Назви кольорів помаранчовий (пл. pomarańczowy), **жолтогогорячий** (пл. żółtogorący) – 'помаранчевий', **папужий** (пл. papuży) – 'папужий, жовто-зелений', **модрый** (пл. modry) – 'блакитний, лазурний': *опоны... модрои барвы брунатной* (Рук.хр. 46).

Назви понять, пов'язаних з різними формами психічного і емоційного стану: *фортунный* (пл. fortunny) – 'щасливий', *милость* (пл. miłość) – 'любов, милість', *зѣдлость* (пл. zjadłość) – 'злоба, злість', *фрасунокъ* (пл. frasunek) – 'занепокоєння, засмучення': *дѣти выховаит безъ фрасунку* (Рук.хр. 4).

Тісно пов'язана з ними лексико-семантична група слів на позначення **рис характеру людини**: *безпеченство* (пл. bezpieczeństwo) – 'сміливість, відвага', *облудный* (пл. obłudny) – 'лицемірний, удаваний', *хлюба* (пл. chluba) – 'зарозумілість, чванство': *тая теди хлюба ему [Шумянському] якъ славѣ къ збавеню ничего не поможетъ* (Вел. III, 81).

Високим ступенем абстрагованості відзначається група слів на позначення **духовного життя людини**. Серед слів цієї групи можна виділити лексико-семантичну групу на позначення **форм розумової діяльності людини**: *оцапленній* (пл. osarpiony) – 'очманілий', *вымысликъ* (пл. wymyślnik) – 'винахідник', *вѣдомца* (пл. wiadomca) – 'знавець', *запоминати* (пл. zapominać) – 'забувати', *умѣетность* (пл. umiejętność) – 'мистецтво, знання,

наука': *дадь Гѡъ Богъ сію мудрость и умѣтность книжную великую* (Рук.хр. 5).

Лексика, пов'язана з навчанням та освітою: корелятивні антоніми *научителка* (пл. nauczycielka) – 'вчителька' і *научитель* (пл. nauczyciel) – 'вчитель', *жакъ* (пл. żak) – 'учень, школяр'.

Поняття '*навчатися, здобувати освіту*' передається польським запозиченням *цвичити* (пл. ćwiczyć) – 'навчати' і дериватом *цвичене* (пл. ćwiczenie) – 'навчання, вправа': *безъ научения и цвичения писменного* (Пам I, 56 (1632)).

У зв'язку з Берестейською унією активізувалася й стала широко запозичуватися лексика *духовної сфери й релігійних вірувань*: *арцибѣскупъ* (пл. arcybiskup) – 'архієпископ', *блѡзнѣрца* (пл. bluźnierca) – 'богохульник', *балванъ* (пл. bałwan) – 'ідол', *балвохвалный* (пл. bałwochwalny) – 'язичницький', *бискупство* (пл. biskupstwo) – 'єпископство', *казнодѣй* (пл. kaznodziej) – 'проповідник', *набоженство* (пл. nabożeństwo) – 1. 'богослужіння' 2. 'сповідання, релігія', *офѣрѡвати* (пл. ofiarować) – 'жертвувати', *папезство* (пл. papieżtwo) – 'папство, папський престол', *плебанъ* (пл. pleban) – 'парафіяльний священник': *читаль Сильвестръ сей мишу въ костелъ* (Рук.хр. 383).

Лексико-тематична група **назв реалій навколишнього середовища**. У словнику зустрічається декілька **назв часових понять**: *вчорайший* (пл. wczorajszy) – 'вчорашній', *змрокъ* (пл. zmrok) – 'сутінки', *поранокъ* (пл. poranek) – 'ранок', прислівник *обецне* (пл. obiecnie) – 'теперь, зараз': *вся рада королевская преднѣйшая зъ нимъ вмѣстѣ обецне мешкала* (Рук.хр. 75).

Лексико-семантична група слів на позначення **рослинного світу**. Серед неї можна виділити окремі ряди на позначення **назв дерев і кущів**: *хоина* (пл. choina) – 'хвойне дерево', *плонка* (пл. płonka) – 'дичка', *хащъ* (пл. chaszcz) – 'густий чагарник'; **назви трав**: *третина* (пл. trzcina) – 'очерет'; **будова рослин**: *рожска* (пл. różczka) – 'гілка, гілочка', *голузка* (пл. gałązka) – 'гілка', *овоць* (пл. owoc) – 'плід'; **відіменникові прикметники від назв деяких рослин**: *лильовый* (пл. lilowy) – 'лілейний': *квѣтъ лильовый* (Гал II, 20).

Представленою є лексико-семантична група слів на позначення **тваринного світу**, особливо назви **диких тварин**: *велиорыбъ* (пл. welioryb) – 'кит', *лишка* (пл. liszka) – 'лисиця',

недвѣдь (пл. niedźwiedź) – ‘ведмідь’, *нетопырь* (пл. nietoperz) – ‘летюча миша’. **Назви птахів:** *каня* (пл. kania) – ‘шуліка’, *яромбок* (jarząbek) – ‘рябчик’. **Комахи:** *мровка* (пл. mrówka) – ‘мураха’. Зустрічаються також **назви порід собак:** *выжель* (пл. wyżeł) – ‘лягавий собака’, *огарь* (пл. ogor) – ‘хорт’; і **гіпнологізми:** *дрикантъ* (пл. drygant) – ‘жеребець’, *сверѣпа* (пл. świerzepa) – ‘кобила’: *една сверѣпа уродила зайца* (Рук.хр. 157).

Лексико-тематична група слів, пов’язана зі **сферою побуту**, представлена словами на позначення **продуктів харчування, страв і напоїв:** *покармъ* (пл. rokarm) – ‘їжа’, *сировизна* (пл. sygowizna) – ‘сирі продукти’, польські запозичення *напой* (пл. napój) і *трунокъ* (пл. trunek) на позначення загального слова ‘напій’, *пѣрникъ* (пл. piernik) – ‘пряник’, *родзѣнка* (пл. rodzynka) – ‘родзинки’, *шпирка* (пл. szpyrka) – ‘шматок підсмаженого сала’, *ягла* (пл. jagła) – ‘просо’: *ta pytaiesz szco wartyty Budi os w toim borśczyka w toim iachły do mołoka* (Гал. 20, 21).

Розгалуженою є **номенклатура одягу, взуття, прикрас і тканин:** *колнѣрь* (пл. kołnierz) – ‘комір’, *ногавицы* (пл. nogawicy) – ‘штани, нижня частина штанів’, *вѣлчура* (пл. wilczura) – ‘вовча шуба’, *папуць* (пл. paruć) – ‘туфля’, *велюмъ* (пл. welon) – ‘покривало, вуаль, фата’, *заушница* (пл. zausznica) і *наушница* (пл. nausznica) ‘сережка’, *охендожство* (пл. ochędżetwo) – ‘прикраса’, *пунталъ* (пл. pontal) – ‘прикраси, що носили на сукнях, на шії й у вухах’, *бавелняный* (пл. bawelniany) – ‘бавовняний’, *едвабный* (пл. jedwabny) – ‘шовковий’, *тузѣнокъ* (пл. tuzinek) – ‘рід сукна’: *сторожеви глинскому далемъ сукна тузѣнку локоть 5* (Дн.Марк. I, 186).

Велика група слів на позначення **речей хатнього вжитку**. Серед **назв посуду** словник засвідчує запозичення на позначення глибокого посуду, а також ємкостей для напоїв: *лагвица* (пл. łagwica) – ‘ємкість для напоїв з дерева, шкури або глини’, *приставка* (пл. przystawka) – ‘салатник, соусник’, *скленица* (пл. sklenica) – ‘склянка, стакан’, *имбрикъ* (пл. imbryk) – ‘чайник, кавник’. **Назви елементів інтер’єру:** *взголовьє* (пл. wezglowie) – ‘подушка’ і *колдра* (пл. kołdra) – ‘ковдра’, *товалня* (пл. towalnia) – ‘рушник, скатертина’, *зверцадло* (пл. zwierciadło) – ‘дзеркало’. Зустрічається також полонізм *лѣтарня* (пл. latarnia) – ‘ліхтар’. Запозичення, пов’язані зі словом ‘годинник’: *біонцій* (пл. biący) – ‘з боєм’, *зекгаръ* (пл. zegar) – ‘годинник’: *на зекгару тѣнь вернулася на десять лѣгнѣй* (Гал. I, 84).

Лексико-семантична група слів на позначення *житлових споруд і допоміжних надвірних будівель, їхніх частин*: халупа (пл. chalupa) – ‘хатина’, пивниця (пл. piwnica) – ‘льох, підвал’, полонізми кувната (пл. kownata), станція (пл. stancya) зі значенням ‘кімната’: дано ей станцію въ замку вышнемъ (АЮЗР. II, 113 (1494)).

Запозичена лексика, пов’язана зі *звичаями та обрядами*: обходъ (пл. obchód) – ‘обряд, святкування’, обхоженъе (пл. obchodzenie) – ‘святкування’, корелятивні антоніми: облюбенець (пл. oblubieniec) – ‘жених’ і облюбеница (пл. oblubienica) – ‘наречена’, слово шлюбъ (пл. szlub) та вирази шлюбъ взяти, шлюбъ давати; змертвыхъвстанъе (пл. zmartwychwstanie) – ‘воскресіння’, оплатокъ (пл. opłatek) – ‘оплаток’, святечный (пл. święteczny) – ‘святковий’. З *магічними уявленнями* пов’язані спільнокореневі лексеми: вѣщба (пл. wieszczba) – ‘ворожіння, чари, пророцтво’, вѣщбарскій (пл. wieszczbiarski) – ‘той, що належить до чар’, вѣщка (пл. wieszczka) – ‘пророчиця’, вѣщокъ (пл. wieszczek) – ‘пророк, віщун’: вѣщкове...ся справовали вѣщбою (Рук.хр. 185).

Менш репрезентованою в словнику є лексико-тематична група запозичень на позначення *виробничої лексики. Виробництво продуктів харчування*: корелятивні антоніми: млинарь (пл. mlinarz) – ‘мельник’ і млынарка (пл. mlinarka) – ‘мельничиха’. *Мисливство, рибальство, бортництво*: мысливый (пл. myśliwy) – ‘мисливець’, осочити (пл. osoczyć) – ‘обійти (звіра), оточити’, обловъ (пл. obłów) – ‘здобич’, влекти (пл. wieść) – ‘вивуджувати рибу’, плястръ (пл. plastr) – ‘стільний’, рыбитвъ (пл. rybítw) – ‘рибак’: и обачиломъ на реци рыбитвы рыбы ловячи, я дей шоль есми до тыхъ рыбитвовъ, хотячи в них рыбы купити (Кн. Луцк. 1565, л. 429).

Термінологія *ремісництва*, зокрема *обробка різних матеріалів*: злотникъ (пл. złotnik) – ‘золотих справ майстер’, бляхнѣръ (пл. blachnierz) – ‘бляхар; покрівельник’, фолюша (пл. folusz) – ‘валяльня, сукновальня’, дзигармистръ (пл. zegarmistrz) – ‘годинниковий майстер’, крушець (пл. kruszec) – ‘металічна руда, метал’, шкляръ (пл. szklar) – ‘скляр’, вырити (пл. wycić) – ‘вигравіювати, вирізати; висікти’, штихаръ (пл. sztycharz) – ‘гравер, різьбяр’: икон творцы находятъ штихаръ и другіе честные жъ люде золотаръ (Клим. 213).

Книгодрукування: папѣрня (пл. papiernia) – ‘паперова фабрика’: паперы у папѣрныхъ робятъ (Клим. 214). *Музичні*

інструменти: *шторть* (пл. szrot) – ‘серпент’, *грачь* (пл. gracz) – ‘той, який грає на якому-небудь інструменті’.

Лексико-тематична група **торгівля, гроші, метрологія** представлена запозиченнями: *купчити* (пл. kupić) – ‘торгувати’, *продавца* (пл. sprzedawca) – ‘продавець’. **Назви грошових одиниць:** *готовизна* (пл. gotowizna) – ‘готівка’, *мьдница* (пл. miednica) – ‘дрібна монета’ (Бер. 83, 239).

Суспільно-політична лексика представлена переважно назвами осіб: *порадца* (пл. poradca) – ‘радник’, *шляхетство* (пл. szlachectwo) – ‘шляхетство, дворянство’, *кметь* (пл. kmieć) і *хлоп* (пл. chłop) зі значенням ‘селянин’, *подстолий* (пл. podstoli) – ‘стольник’: *подстолий [земли] Волинское* (Пам. I, 4 (1617)).

Соціально-економічна лексика: *поборъ* (пл. pobór) – ‘податок, збір’, *подскарбина* (пл. podskarbina) – ‘дружина підскарбія’, *чыншовникъ* (пл. czynszownik) – ‘селянин, який платить земельний податок’: *чыншовники монастырские* (Пам. III, 31 (1591)).

Військова лексика: *боеванье* (пл. bojowanie) і *валка* (пл. walka) зі значеннями ‘боротьба, війна’, *отсѣчь* (пл. odsiecz) – ‘допоміжне військо’, *поражка* (пл. porażka) – ‘поразка’, *жолнѣръ* (пл. żołnierz) – ‘солдат’, *потыкаться* (пл. potykać się) – ‘битися’; вираз *вишиковати* (пл. wszykować) *войско* зі значенням ‘вишикувати військо у бойовому порядку’: *Выговскій войско вишиковавши козацкое и полскіе корогви, просто на Сосновку рушиль* (Л.С. 57).

Велика кількість запозичень на позначення **вогнепальної та холодної зброї, її складових та супровідних елементів:** лексеми *влочня* (пл. włócznia) та *шефелинь* (пл. szefelin) у значенні ‘спис’, *кзвѣнтувка* (пл. gwintówka) – ‘гвинтівка’, *дѣло* (пл. działo) – ‘пушка’, *желѣзко* (пл. żelazko) – ‘наконечник стріли’, *пуйналь* (пл. pujań) – ‘кінджал’, *шабля* (пл. szabla) – ‘шабля’: *[Вишневецькій] вскочилъ въ самую середину Козацкого навалу и великое между ними, взявши ихъ на шаблѣ, учинилъ поражение* (Вел. IV, 19) тощо.

У підсумку відзначимо, що запозичена з польської мови лексика представлена в «Матеріалах до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.» Є. Тимченка різними лексико-тематичними і лексико-семантичними групами. Серед польських велику частку становить побутова, абстрактна, оцінна, військова лексика, а також слова, що характеризують фізичне, психічне та інтелектуальне буття людини. Запозичена лексика, що стосується

релігійного життя, була переважно новою, оскільки стосувалася особливостей функціонування католицької церкви й була складовою іншої релігійної системи. Більшість лексико-семантичних груп має у своєму складі слова на позначення назв осіб. Не зустрічаються в словнику назви одиниць ваги, довжини і шляху, оскільки в активному вжитку були здебільшого назви попереднього періоду.

Серед полонізмів зустрічаються як однозначні, так і багатозначні. Іноді запозичене слово може збільшувати або зменшувати кількість значень, набувати нового змісту. Багатозначні лексеми можуть функціонувати в межах однієї лексико-семантичної групи або ж належати до різних груп. Серед проаналізованої лексики зустрічається також явище синонімії. Полонізми в українській мові можуть змінювати свою стилістичну й лексичну наповненість, а також одержувати додаткову експресію, тож цікавим залишається питання мотивації перекладу деяких запозичених лексем та використання їх у певних джерелах. Також словник репрезентує приклади запозичень сталих зворотів та виразів. Не усі вони стали набуток сучасної української літературної мови, однак активно діяли в певний проміжок часу, про що може свідчити їх фіксація у пам'ятках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гонтарук Л. Характер запозичень із польської мови в українську XVI – першої половини XVII ст. *Проблеми слов'янознавства*. 2004. Вип. 54. С. 78–103.
2. Гриценко С. П. Динаміка лексику української мови XVI–XVII ст. Київ: ТОВ «КММ», 2017. 936 с.
3. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / АН Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. К.: Наукова думка, 1988. 236 с.
4. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст. Кн.1; Підгот. вид. В.В. Німчук, Г.І. Лиса. Київ: "Літопис-XX", 2002. 512 с.
5. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. Кн. 2; Підгот. вид. В.В. Німчук, Г.І. Лиса. К.; Нью-Йорк: "Літопис-XX", 2003. 512 с.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2020 р.

**BORROWED POLISH WORDS IN «MATERIALS TO THE
DICTIONARY OF WRITTEN AND LITERARY UKRAINIAN
LANGUAGE OF THE XV–XVIII CENTURIES» BY YEVHEN
TYMCHENKO**

The article, which is based on the first historical scientifically compiled dictionary of the Ukrainian language «Materials to the dictionary of written and literary Ukrainian language of the XV–XVIII centuries» by Yevhen Tymchenko, provides a brief overview of the lexical composition with the identification of the XVI–XVII centuries Old Ukrainian language words borrowed from the Polish language. For this purpose, lexical-thematic groups (human existence, spiritual life, the realities of the environment etc.) and lexical-semantic groups (educational, world of flora and fauna, nomenclature of clothing, footwear, jewelry and fabrics, architecture, customs etc.) of borrowed Polish words have been distinguished and the quantitative composition of each group have been evaluated. The contexts in which the specified vocabulary functions have been provided. The fact that noted borrowed Polish words do not dominate in all lexical-thematic groups, though they are a constituent of each, has been revealed. The examples of contexts of the texts that serve as a source of reference for the study and fixation of borrowing by linguistic researchers, including Polonisms, in the Ukrainian language are given. Synonymous and antonymous groups, derivational nests, constant expressions and phraseologisms, in which the given borrowed Polish words occur, have been provided. It is defined, that multi-valued Polonisms can function within the same lexical-semantic group or belong to different groups. The list of researchers who dealt with the study of borrowed Polish words in the Ukrainian language has been given. Considering historical contacts, both social and cultural affinity and geographical neighborhood of Ukrainian and Polish peoples, the time period of intensive entry of borrowed Polish words into the Ukrainian language has been determined.

Keywords: *borrowing, Polish words, lexical-thematic group, lexical-semantic group, Ukrainian vocabulary, Yevhen Tymchenko dictionary.*

REFERENCES

1. Hontaruk, L. (2004). Kharakter zapozychen iz polskoi movy v ukrainsku XVI – pershoi polovyny XVII st. [The character of the borrowings from polish into ukrainian language during the XVI – the first half of the

XVII centuries]. *Problemy slovianoznavstva – Slavic Studies Issues*, 54, 78–103 [in Ukrainian].

2. *Hrytsenko, S. P.* (2017). *Dynamika leksykonu ukrainskoi movy XVI–XVII st.* [Dynamics of the Ukrainian language vocabulary of the XVI–XVII century]. Kyiv: TOV «KMM» [in Ukrainian].

3. *Rusanivskyi, V. M.* (1988). *Struktura leksychnoi i hramatychnoi semantyky* [Structure of lexical and grammatical semantics]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

4. *Tymchenko, Ye.* (2002). *Materialy do slownyka pysemnoi ta knyzhnoi ukrainskoi movy XV - XVIII st. Kn.1* [Materials to the dictionary of written and literary Ukrainian language of the XV–XVIII cent. 1st Book]. V. V. Nimchuk, H.I. Lysa (Ed.). Kyiv: «Litopys-XX» [in Ukrainian].

5. *Tymchenko, Ye.* (2003). *Materialy do slownyka pysemnoi ta knyzhnoi ukrainskoi movy XV–XVIII st. Kn.1* [Materials to the dictionary of written and literary Ukrainian language of the XV–XVIII cent. 2nd Book]. V. V. Nimchuk, H.I. Lysa (Ed.). Kyiv; New York: «Litopys-XX» [in Ukrainian].

Звонко Г. О., к. філол. н.

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

АКСІОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ КОНЦЕПТУ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті на основі контекстуального аналізу експлікуються аксіологічні ознаки концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ, тобто такі елементи значення, що репрезентують позитивне чи негативне ставлення мовця до концептуалізованого явища в цілому або до окремих його поняттєвих ознак. За результатами дослідження встановлено, що негативна оцінка явища перетворення мовцем переважає над позитивною оцінкою; ознаки, що виражають негативну оцінку, виявляють більшу різноманітність.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, аксіологічні ознаки концепту, позитивна / негативна оцінка мовця, ПЕРЕТВОРЕННЯ.

Постановка проблеми. Концепт ПЕРЕТВОРЕННЯ має різноманітні форми об'єктивації, передусім вербальної репрезентації, зумовленої характером сприйняття та інтерпретації причиново-наслідкових зв'язків, в українській мовній картині світу, що акцентує увагу на засобах експлікації знань про світ у концепті ПЕРЕТВОРЕННЯ, розкриває його місце в ментальному лексиконі етносу.

Загалом мовознавчі аспекти феномену перетворення досліджувалися, починаючи від О. О. Потебні та Р. О. Якобсона і продовжуючи працями сучасних науковців – Т. П. Вільчинської, Л. Ю. Дикаревої, М. О. Кравченка, О. А. Москвичової, Н. В. Слухай, Н. П. Шумарової та ін.

Вивчення концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ в українській мовній картині світу здійснюється у лінгвокогнітивному вимірі на підставі з'ясування окремих його ознак. Так, раніше нами було проаналізовано поняттєві та мотиваційні ознаки концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ [3; 4].

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в сучасній лінгвістичній науці зростає інтерес до вивчення аксіологічного складника мовного значення й мовленнєвих смислів, що зумовлюється усвідомленням критеріальної значущості ціннісних категорій і концептів для буття й діяльності мовної особистості в просторі культури, мови й мовлення [11; 12; 13; 14].

Виявлення та аналіз аксіологічних ознак концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ, а саме: характеристика тих елементів значення, що репрезентують позитивне/негативне ставлення мовця до концептуалізованого явища в цілому чи до окремих його поняттєвих ознак є **метою** статті.

Джерельною основою дослідження став Корпус текстів української мови (підкорпус художньої прози) (<http://www.mova.info/corpus.aspx>), створений співробітниками Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (кафедра української мови та прикладної лінгвістики, лабораторія комп'ютерної лінгвістики).

Матеріал дослідження становлять текстові фрагменти, що передають ситуації перетворення. Ці фрагменти текстів виокремлені на основі суцільної вибірки з українських художніх творів ХХ–ХХІ ст. різних авторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аксіологічна система породжується діяльнісними механізмами: а) когнітивним, б) семантичним, в) прагматичним. Когнітивні механізми є похідними від основної антиномії рефлексивного (механізм рефлексії, що співвідносить досвід мовної особистості з актуальною ситуацією мовленнєвої взаємодії) й конструктивного (механізм інтерпретації, що детермінує параметри зміни реального й можливого світів). Семантичний механізм представлений семантичною репрезентацією, а прагматичний – прагматичною інтерпретацією [1]. У той же час учасники мовленнєвої взаємодії вирішують завдання узгодження інтерсуб'єктного переживання аксіологічних феноменів (прагматичний механізм) [8].

Концепт ПЕРЕТВОРЕННЯ є релевантним і багатозначним для української мови вже через велику кількість його неоднозначних трактувань і метафоричних осмислень, що логічно вмотивовує виділення домінантних ознак оцінного складника аналізованого концепту.

Ціннісна категоризація концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ не є абсолютною, тобто лише деякі з вимірів семантики перетворення можуть бути представлені як мовні репрезентанти аксіологічних смислів [8], оскільки: 1) не всі мовні знаки на позначення перетворення як такого співвідносяться з культурними цінностями; 2) оцінний складник концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ як схильність суб'єкта діяти щодо позначуваного об'єкта, виходячи з його позитивної або негативної характеристики, не є домінантним; 3) концепт ПЕРЕТВОРЕННЯ не є абсолютним і створюється на перетинанні та динамічній взаємодії різностатусних значень: денотативного і конотативного, пропозиційного і пресупозиційного, семантичного і прагматичного [4], а отже, оформлюється як номінативний простір, що включає ключові й асоційовані номінації, які об'єктивують ті чи інші фрагменти картини світу, не обов'язково ціннісні. З іншого боку, мовні репрезентанти концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ неминуче виявляються інструментом ілюкутивного впливу, коли об'єктивують соціально валідні й особистісно релевантні смисли, селекція яких здійснюється мовною особистістю на основі узгодження її культурного тезауруса й особистісного досвіду [7, с. 3-8]. У такому разі вони набувають аксіологічного смислу [6].

Аксіологічні ознаки концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ, тобто такі елементи значення, що репрезентують позитивне чи негативне ставлення мовця до концептуалізованого явища в цілому або до окремих його поняттєвих ознак-характеристик, визначаються на основі контекстуального аналізу:

1. *Аморальний – моральний, удаваний – справжній: Сиділи вони в темній, холодній халупі і плакали, як гримнула «революція» (І. Багряний); Це тому, що революція, за поняттями цієї країни, це «всьо наоборот» (І. Багряний); Так, він символічний, цей вагон, немовби геніальна карикатура, пародія на велику революцію, що зродила ось цей шедевр, як та гора зродила мишу (І. Багряний); Терорист з пелюшок, смертник, якого тільки неповноліття врятувало від шибениці, каторжник, якому волю дала революція, він повернувся від каторжанської тачки на гуляйпільське роздolia, з'явився в степах в ореолі своєї легендарності (О. Гончар).* Негативна оцінка феномену революційного перетворення може висловлюватися або за допомогою використання лексеми революція в лапках, або за

допомогою негативного тлумачення, або за допомогою розгорнутої дескрипції-пояснення: *Якось він казав мені, що тільки серед цього нелукавого народця по-справжньому й відпочиває душою, вибравшись із дипломатичних джунглів, де на кожному кроці чигають на тебе дволикі януси, потенційні відступники, несподіванки вражаючих хамелеонних перетворень...* (О. Гончар).

Використання лексеми *революція* у множині надає значенню відтінок зневажливості: *Оці латиноамериканські країни не вилазять з революцій* (І. Білик). З іншого боку, революційне перетворення оцінюється як позитивне, моральне, коли описується за ознаками 'відновлення' чи 'покращення': *Пам'ятаю, батькові друзі її підпільно співали, мати притишено виводила своїм оксамитовим меццо: «А ми тую червону калину підіймемо...» Вперше її на повен голос заспівав хор «Гомін» на граніті нашої студентської революції* (Л. Костенко).

2. Відсталий – прогресивний, неактуальний – актуальний, непопулярний – популярний: *Останнім часом вчені винайшли спосіб безпосереднього перетворення енергії сонячного світла в електричний струм* (П. Загребельний); *Ми відчували себе так, мовби стаємо вищими, значимішими, нас теж закликувано до перетворення світу, і ми готові були взятися до цього відразу* (П. Загребельний); *Він описав нас так поетично, натхненно, що тепер саранячі яйця, зариті в пісках, вилуплюються вдвічі скоріше – щоб пройти ряд перетворень, розправити крила і звідати справжнього поетизму рішучості* (Є. Пашковський); *Схожим на них мав стати і вірус «болотниці», або, вірніше, «нової болотниці», «болотниці» з відповідним номером, яким позначалися новостворені видозміни* (М. Дашкієв).

3. Злий – добрий, агресивний – мирний, небезпечний – безпечний: *Місто принишло, свідоме загрози як не війни, то владних перетворень* (М. Соколян); *З цієї першої і основної зради – адже я живий і Бог – Бог живих, а не мертвих, – постають усі наступні, і серед них – зрада самого себе, втрата ідентичності і перетворення на зомбі* (К. Москалець); *Така видозміна може обернутися небезпекою для живої матерії: ми знешкодили хвилю набагато пізніше* (О. Зима).

4. Дисгармонійний – гармонійний: *Тут невеличке дзеркальце відразу почало показувати Уляні такі зворушливі зміни й*

перетворення, що вона аж розхвилювалась, ледве стримуючи сльози (О. Довженко); Ніч дорівнювала таємниці перетворення живого в потойбічне, відкривала незвідані, незрозумілі сторінки і, коли очі обвикали зовсім – так прагнулось вірити, прощати й жити! (Є. Пашковський); Наш цех – це одне з тих великих і урочистих місць, де люди намагаються вносити гармонію перетворень і доповнень у світ (П. Загребельний); Так ішли ми до завершення, наближались до того дня, коли наш чудо-цех, взятий в електронні обійми вичислювальних систем, вперше здригнеться й запрацює своїм автоматичним серцем і розпочне таємничо-прекрасний процес перетворення заліза з неорганізованої, безформної маси в точні вироби високих призначень (П. Загребельний).

5. Противний – приємний, ненависний – улюблений: Не хотілося згадувати про неприродне перетворення любого юнака на огидного дідугана (М. Дашкієв) і навпаки: Наче й не він щойно підписав оту смертельно небезпечну угоду, наче не він зазнав казкового перетворення з жалюгідного злидаря на шановану людину з чековою книжкою в кишені (М. Дашкієв); Адже повсякому такі розмови кінчаються: можеш втратити, а можеш, навпаки, набутти, вийти з кабінету працівником іншої питомої ваги: там на очах відбуваються перетворення елементів (О. Гончар); З'явилося в ній навіть щось улесливе, що знову ж таки нагнало сум на Заболотного, прикро йому було бачити таке раптове перетворення в людині: з диктаторки в лакизницю – сумна яка метаморфоза... (О. Гончар)

6. Традиційний – новаторський: Таємнича, вабляча сила вогню, дивина перетворень і народжень нових форм із заліза, яке упокорюється людським рукам і людському розумові, запах вугілля, жужелиці, їдкового диму, паруючої води, розпеченого металу – все таке матеріальне, первісне, справжнє і все таке загадкове, наче прочитана в ранньому дитинстві книга, якої уже ніколи тобі не забути (В. Дрозд); В його завдання не входило вчити, готувати, вирощувати, він одержував уже готові таланти, як антверпенський гранувальник одержує алмази з кімберлітових трубок для перетворення їх на безцінні діаманти (П. Загребельний).

7. Хворий – здоровий: Насправді була шестигодинна агонія, понад межі якої нам усе одно не заглянути, бо ми можемо судити лише про найнижчі ступені цієї метаморфози, пов'язані з

речами цілком намацальними, як кровообіг, серце, мозок, нирки і початок розпаду (Ю. Андрухович).

Концептуальні ознаки з позитивною оцінкою зазвичай не мають визначених засобів мовного вираження, найчастіше їхня реалізація здійснюється в контексті. До таких ознак, зокрема, слід віднести ознаку ‘позитивні емоції’ та ‘рушійна сила прогресу’. Засобом вираження негативного ставлення мовця до описуваного феномену перетворення може бути семантична узгодженість номінантів концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ зі словами *поганий, злий, шкідливий, непривабливий, агресивний, хворий, дисгармонійний* тощо, що вже несуть у собі негативний відтінок значення.

Висновки дослідження. Отримані результати вказують на переважання негативної оцінки над позитивною. Ознаки, що виражають негативну оцінку, виявляють більшу різноманітність. Те, що вони представлені в денотативному значенні ряду лексичних одиниць, свідчить про їхню значущість в об’єктивації аналізованого концепту. З іншого боку, позитивна оцінка описуваних фактів і явищ не завжди фіксується. Саме це, на нашу думку, пояснює наявність тих експлікаторів концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ, що виражають негативну оцінність, хоча, загалом, варто акцентувати увагу на ролі контексту у визначенні полюсів аксіологічної осі.

Аксіологічні ознаки концепту належать до периферійної зони поля, або інтерпретаційного поля концепту.

Перспективою подальшої розробки теми є уточнення й розширення проблематики функціонування концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ у різних типах дискурсу, зокрема медійному.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Болдырев Н. Н. Языковая репрезентация основных уровней познания. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2009. № 2. С. 7–16.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. Москва: Наука, 1985. 228 с.
3. Звонко Г. Мотиваційні ознаки концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ в українській мові. Українське мовознавство (Міжвідомчий науковий збірник). Вип. 44/1. К. : ВПЦ «Київський університет», 2014. С. 118–123.

4. Звонко Г. О. Об'єктивація поняттєвих ознак концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ в українській мові. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : збірник наукових праць / укл.: І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк, С. В. Новоселецька. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. Вип. 44. С. 100–103.

5. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / Изд. 2-е, стереотипное. М. : Едиториал УРСС, 2002.

6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. М. : Гнозис, 2004. 389 с.

7. Караулов Ю. Н. Предисловие. Русская языковая личность и задачи её изучения. *Язык и личность*. М. : Наука, 1989. С. 3–8.

8. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? М. : Гнозис, 2003. 375 с.

9. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування й розвиток категорії оцінки. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 350 с.

10. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем; пер. с англ.; под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. 2-е изд. М. : Изд-во ЛКИ, 2008. 256 с.

11. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.

12. *Этносемиометрия* ценностных смыслов: коллективная монография. Иркутск: ИГЛУ, 2008. 529 с.

13. *Язык и культура: Факты и ценности: к 70-летию Юрия Сергеевича Степанова* / отв. ред. Е. С. Кубрякова, Т. Е. Яцко. М. : Языки русской культуры, 2001. 595 с.

14. *Culture Matters: how values shape human progress* / ed. L. E. Harrison, S. P. Huntington. N.Y. : Basic Books, 2000. 348 p.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2019 р.

**Zvonko H. O., PhD.,
Taras Shevchenko National University of Kyiv**

AXIOLOGICAL FEATURES OF THE TRANSFORMATION CONCEPT IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

The axiological features of the TRANSFORMATION concept are identified and analyzed in the article. The identification of these features was

based on contextual analysis. Axiological features are elements of meaning that represent the positive / negative attitude of the speaker to the conceptualized phenomenon as a whole or to its separate conceptual features, such as 1) immoral – moral, pretended – real; 2) backward – progressive, irrelevant – relevant, unpopular – popular; 3) evil – kind, aggressive – peaceful, dangerous – safe; 4) disharmonious – harmonious; 5) nasty – pleasant, hated – beloved; 6) traditional – innovative; 7) sick – healthy.

The results of the research show that conceptual features with a positive evaluation usually do not have certain means of linguistic expression, most often their implementation is carried out in context. Semantic concordance of the nominates of the TRANSFORMATION concept with the words bad, evil, harmful, unattractive, aggressive, sick, disharmonious, etc. can be the means of expressing the speaker's negative attitude to the described phenomenon of transformation. The obtained results indicate the predominance of a negative evaluation over a positive one. Features that express a negative evaluation are more diverse. They are presented in the denotative meaning of a number of lexical units, which indicates their importance in the objectification of the TRANSFORMATION concept. On the other hand, a positive evaluation of the described facts and phenomena is not always recorded. Axiological features of the concept belong to the peripheral zone of the field, or the interpretive field of the concept.

Key words: *cognitive linguistics, concept, axiological features of the concept, positive/negative evaluation of speaker, TRANSFORMATION.*

REFERENCES

1. Boldyrev, N. N. (2009). Yazykovaia reprezentatsiia osnovnykh urovnei poznaniia. Voprosy kognitivnoi lingvistiki, 2, 7–16 [in Russian].
2. Volf Ye. M. (1980) Funktsionalnaia semantika otsenki. Moskva: Nauka [In Russian].
3. Zvonko, H. (2014). Motyvatsiini oznaky kontseptu PERETVORENNIA v ukrainskii movi. Ukrainske movoznavstvo (Mizhvidomchyi naukovyi zbirnyk) (Issue 44/1), (pp. 118-123). Kyiv: VPTS «Kyivskiy universytet» [in Ukrainian].
4. Zvonko, H. O. (2014). Obiektyvatsiia poniattievkykh oznak kontseptu PERETVORENNIA v ukrainskii movi. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademii». Serii «Filolohichna»: zbirnyk naukovykh prats / ukl.: I. V. Kovalchuk, L. M. Kotsiuk, S. V. Novoseletska (Issue 44),

(pp. 100-103). Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» [in Ukrainian].

5. *Issers, O. S.* (2002). Kommunikativnyie strategii i taktiki russkoi rechi. 2nd issue. Moskva: Editorial URSS [in Russian].

6. *Karasik, V. I.* (2004). Yazykovoi krug: lichnost. kontsepty. diskurs. Moskva: Gnozis [in Russian].

7. *Karaulov, Yu. N.* (1989). Predisloviie. Russkaia yazykovaia lichnost i zadachi eie izucheniia. Yazyk i lichnost. Moskva: Nauka [in Russian].

8. *Krasnykh, V. V.* (2003). «Svoi» sredi «chuzhikh»: mif ili realnost? Moskva: Gnozis [in Russian].

9. *Kosmeda T. A.* (2000) Aksiolohichni aspekty pragmalinhvistyky: formuvannia i rozvytok katehorii otsinky. Lviv: LNU im. I. Franka [in Ukrainian].

10. *Lakoff, George* (2008). Metafory, kotorymi my zhivem. A. N. Baranov (transl. from English & ed.). 2nd issue. Moskva: Izd-vo LKI [in Russian].

11. *Pryhodko A.M.* (2008). Kontsepty i kontseprosystemy v kognityvno-dyskursyvni paradyhmi linhvistyky. Zaporizhzhia: Premier [in Ukrainian].

12. *Etnosemiometriia tsennostnykh smyslov: kollektivnaia monografiia.* (2008). Irkutsk: IGLU [in Russian].

13. *Yazyk i kultura: Fakty i tsennosti: k 70-letiiu Yurii Sergeievicha Stepanova.* (2001). E. S. Kubriakova. T. E. Yatsko (ed.). Moskva: Yazyki russkoi kultury [in Russian].

14. *Culture Matters: how values shape human progress.* (2000). L. E. Harrison, S. P. Huntington (ed.). N.Y. : Basic Books [in English].

Михайленко О. О., к. філол. н., доц.,
Інститут філології, КНУ імені Тараса Шевченка

СИНТАКСИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ПЕРЕКЛАДІ НАУКОВОЇ СТАТТІ

Статтю присвячено особливостям застосування граматичних синтаксичних трансформацій як засобу досягнення адекватності у перекладі українськомовних наукових статей із журналів, що входять до міжнародних наукометричних баз.

Ключові слова: наукова стаття, норми наукової мови, українська мова, англійська мова, синтаксична трансформація, прийом перекладу.

Наукова інформація стає доступною багатьом верствам населення різних країн світу не лише завдяки високій інформатизації сучасного суспільства, а й у зв'язку з необхідністю або особистим вибором публікування результатів власних наукових досліджень англійською мовою. Оприлюднення результатів проведених досліджень у вигляді наукової статті у міжнародному фаховому журналі є оптимальним способом поширення інформації про нові відкриття та впровадження, що знаходять своє відображення в сучасних технологіях, пристроях, засобах комунікації.

Рівень вимог щодо мовного оформлення наукових статей англійською мовою в авторитетних міжнародних журналах стабільно високий. Далеко не всі науковці володіють іноземною мовою на рівні, достатньому для написання та публікації статей у таких журналах, тож вони користуються послугами перекладачів. Отже, сьогодні в Україні є велика потреба у висококваліфікованих перекладачах наукової та технічної літератури, які допомогли б авторові якісно представити свій науковий доробок на міжнародній арені.

Окрім базових складових професійної компетенції, особливо важливим для перекладача наукового тексту є знання норм сучасного англійськомовного дискурсу, зокрема знання мовно-стилістичних особливостей наукової статті. Навіть якщо автор дослідження у своєму викладі не дотримується норм мови науки,

то завданням перекладача є зробити текст оригіналу відповідним до наукових норм мови перекладу.

Необхідним для перекладача є знання граматичних особливостей вихідної та цільової мов, основ теорії перекладу взагалі та науково-технічного перекладу зокрема. Перекладач повинен бути добре обізнаним із закономірностями співвідношення та відповідності граматичних форм і конструкцій мов оригіналу і перекладу, перекладацькими трансформаціями, аби чітко уявляти, які можливості він має у своєму розпорядженні для адекватної передачі у перекладі граматичних явищ оригіналу [Карабан, с. 11]. Найбільший комплекс граматичних проблем перекладу пов'язаний з розумінням синтаксичної структури речень та умінням здійснювати необхідні перебудови речення у перекладі відповідно до норм мови перекладу, тобто здійснювати синтаксичні трансформації.

Синтаксичні трансформації, як складова частина граматичних трансформацій, у перекладі, зокрема у науково-технічному, охоплюють широкий діапазон структурних змін у цільовому тексті – від зміни порядку слів у реченні до членування вихідного речення на два та більше цільових речення. Синтаксичні трансформації і були *об'єктом* нашого дослідження, з *метою* аналізу їхньої ролі у досягненні адекватності перекладу на англійську мову українськомовних статей із журналів, що входять до міжнародних наукометричних баз. *Актуальність* дослідження була продиктована необхідністю пошуку перекладачем наукової статті перекладацьких рішень для забезпечення синтаксичної та, найголовніше, семантичної і прагматичної еквівалентності оригіналу та перекладу. Результати дослідження можуть бути корисними для авторів наукових статей та перекладачів наукових статей у подоланні граматичних труднощів перекладу.

Як відомо, основу мовного оформлення наукових та технічних текстів складає стандартизованість. Особливостями текстів є синтаксична повнота оформлення висловлювання, наявність аналітичних конструкцій, вживання клішованих структур, переважно іменний характер морфологічних компонентів речення, розгорнута система зв'язувальних елементів, використання складних синтагм, серед яких велику питому вагу мають синтагматичні зв'язки з підрядними відношеннями [Михайленко, с. 121].

Абсолютна перевага когнітивної інформації в науковому тексті диктує логічний, а не асоціативно-образний спосіб його побудови. Логічність викладу наукового тексту забезпечена, серед іншого, високим рівнем складності та максимальним серед письмових текстів різноманіттям синтаксичних структур [Алексеева, с. 171]. Здавалося б, цю важливу рису – складність синтаксису – перекладач повинен зберігати повною мірою. Проте, іноді складна структура, через особливості мови перекладу, перетворюється таким чином, що з'являється двозначність смислу або надто велика дистанція компонентів заважає прослідкувати думку автора. Тоді принцип логічності побудови порушується, і перекладачеві доводиться перетворювати синтаксичну структуру (здійснювати синтаксичні трансформації), спрощувати її, розбивати складнопідрядне речення на два та більше простих речення тощо.

У застосуванні перекладацьких трансформацій важливо дотримуватися «золотої середини», оскільки надто радикальні трансформації є вольностями, а невикористання трансформації там, де вона необхідна, призводить до буквалізму, що в цілому може викривити смисл оригіналу. Тож перекладач повинен прагнути до адекватної міри перекладацьких трансформацій, що є важливою характеристикою якісного перекладу [Цатурова, с.32].

У нашому дослідженні проаналізовано особливості застосування перекладачами наукових статей граматичних синтаксичних трансформацій, більшість з яких була спрямована на дотримання норм англійської наукової мови, зокрема на відтворення традиційного порядку слів англійського речення, забезпечення мовної економії у тексті перекладу тощо.

Синтаксичні трансформації в українсько-англійському перекладі є загалом okazіональними: перекладач трансформує синтаксичні структури оригіналу, розглядаючи кожен випадок окремо – залежно від контексту, прагматичного наміру та інших чинників. Okazіональні трансформації є часто питанням індивідуального вибору перекладача, вони загалом залежать від стилістичних особливостей та комунікативної інтенції тексту оригіналу [Мірам, с.79]. Проілюструємо прийоми та способи відтворення граматичних явищ, що викликають труднощі у перекладі на іноземну мову наукових статей, адекватний переклад яких стає можливим завдяки використанню синтаксичних перетворень.

Випадки збереження у перекладі структури та місця членів речення, особливо в таких мовах, як українська та англійська, трапляються рідко, оскільки в сучасній англійській мові переважає прямий порядок слів (підмет – присудок – додаток – обставина), що не завжди обов’язково в українській мові [Корунець, с. 320]. Так, у прикладах 1 та 2 спостерігаємо перестановку членів речення відповідно до англійського порядку слів:

1. Більш розповсюджені рішення з використанням ШІМ (Шавьолкін, Каплун, Шведчикова, С.35). – Solutions using PWM are more widespread (Shavelkin, Kaplun, Shvedchykova, P.36).

2. Основні зусилля на теперішній час направлені на отримання р-п-переходу на основі ZnO плівок для подальшого застосування в оксидній електроніці (Бенгер, Мельничук, Мельничук, Семікіна, С.1059). – Today, the main efforts are aimed at the creation of p-n junction on the basis of ZnO films for its further application in oxide electronics (Venger, Melnichuk, Melnichuk, Semikina, P.1053).

У прикладі 2, в англійському реченні обставина винесена наперед. Практичні граматики не рекомендують ставити обставину часу та обставину місця перед підметом і присудком. Однак в науковій та технічній літературі таке винесення – не рідкість, воно допомагає «розвантажити» хвіст речення. Усі винесені наперед звороти обов’язково відокремлюються від підмета комою [Климзо, с. 404].

Порівняно невелика кількість речень – з аналогічною синтаксичною структурою в українській та англійській мовах – не вимагала структурних перетворень та перекладалася дослівно:

3. При цьому велика увага приділяється пошуку методів впливу на процеси термоелектричного перетворення в матеріалі шляхом зміни його структурних, електричних чи теплових характеристик (Курилюк, Крим, С.48). – At the same time, great attention is paid to the search of methods of influence on the processes of thermoelectric conversion in a material by changing its structural, electrical or thermal characteristics (Kuryliuk, Krit, С.48).

У більшості прикладів перекладу доводилося вдаватися до комплексних граматичних трансформацій, зокрема перестановок, заміन та синтаксичної перебудови речення. Так, у прикладі 4 обставину місця трансформовано у підмет з відповідною

контекстуальною заміною дієслова (на *characterized*) та заміною іменникової конструкції («в разі збільшення») дієслівною, відповідно до норм мови перекладу, що носить переважно дієслівний характер:

4. Крім того, в золоті та сріблі, які широко застосовуються в плазмоніці, спостерігаються суттєві втрати при поширенні плазмонів в разі збільшення довжини падаючої хвилі (Бенгер, Мельничук, Мельничук, Семікіна, С. 1059). – *Moreover, gold and silver, which are widely used in plasmonics, are characterized by substantial energy losses at the plasmon propagation, as the incident wave wavelength increases* (Venger, Melnichuk, Melnichuk, Semikina, P.1053).

Синтаксичні заміни в перекладах сприяли, зокрема, мовній економії – одній із важливих норм наукового викладу. У прикладі 5 складнопідрядне речення спрощено завдяки заміні підрядного речення на прислівник:

5. Дані, що наведені вище, є недостатніми для сприйняття та оцінки (Шавьолкін, Каплун, Шведчикова, С.35). – *The data above is not sufficient for perception and evaluation* (Shavelkin, Kaplun, Shvedchykova, P.36).

Перекладацьким рішенням, що також дозволило запобігти багатослівності в реченні 6, було використання інфінітивної конструкції з прийменником *for* із супутніми транспозиціями іменника в дієслово та прикметника у прислівник у перекладі словосполучення «сильне легування»:

6. Як правило, для надання напівпровідниковому матеріалу металевих властивостей, необхідно провести сильне легування (Бенгер, Мельничук, Мельничук, Семікіна, С.1059). – *As a rule, for a semiconducting material to possess metallic properties, it has to be heavily doped* (Venger, Melnichuk, Melnichuk, Semikina, P.1053).

За допомогою компактного багатокомпонентного атрибутивного словосполучення-терміна, створеного перекладачем, вдалося уникнути вживання у перекладі громіздкої *of-of* конструкції:

7. Використання поновлювального джерела електроенергії передбачає наявність достатньо складного і дорогого перетворювального агрегату з вихідним мережевим автономним інвертором напруги (Шавьолкін, Каплун, Шведчикова, С.35). – *The use of a renewable energy source implies the presence of a fairly complex and*

expensive conversion unit with an output grid-connected autonomous voltage inverter (Shavelkin, Kaplun, Shvedchykova, P.35).

Структурні зміни необхідні також у перекладі різних типів синтаксичних конструкцій, що мають бути ідентифіковані перекладачем і передані за допомогою відповідних структурних моделей. Так, у прикладі 8 спостерігаємо адекватне відтворення конструкції логічної емпізи, а також перебудову фрагменту речення з додаванням дієслова *directed* та супутньою транспозицією прикметника *perpendicular* у прислівник. Меті мовної економії також слугувало творче використання компактного словосполучення «the deposition temperature»:

8. Для осадження була вибрана температура 200 °C, оскільки саме при цій температурі можливо отримати параметри кристалічної ґратки (с та α) зі значеннями, які збігаються з параметрами ґратки об'ємного ZnO монокристала, с – вісь с перпендикулярною поверхні (Венгер, Мельничук, Мельничук, Семікіна, С.1060). – The deposition temperature was selected to equal 200 °C, because this is the temperature, at which the crystal lattice parameters c and α (the c-axis was directed perpendicularly to the film surface) coincided with the corresponding parameters in the bulk ZnO single crystal (Venger, Melnichuk, Melnichuk, Semikina, P.1054).

Частотною у перекладі українськомовних наукових текстів є синтаксична трансформація членування речення – зазвичай, складнопідрядного – на два або більше простих речення, що суттєво полегшує сприйняття наукової інформації:

9. Проведено теоретичні та експериментальні дослідження областей можливого існування, збудження та поширення поверхневих поляритонів у тонких полікристалічних прозорих нелегованих плівках оксиду цинку на підкладках з оптичного скла при різній концентрації вільних носіїв зарядів (електронів) та товщині плівки (Венгер, Мельничук, Мельничук, Семікіна, С. 1060). – Theoretical and experimental researches are carried out for those regions in thin transparent poly-crystalline films of undoped zinc oxide deposited on optical glass substrates, where the existence, excitation, and propagation of surface polaritons are possible. The researches were performed for various concentrations of free charge carriers (electrons) in the films and various film thicknesses (Venger, Melnichuk, Melnichuk, Semikina, P.1054).

Вдалим способом передачі пасивних речень виявилось застосування формального підмету *there* для збереження дієслова на початку речення:

10. Всього було розглянуто 69 рядів із загальним числом спостережень 190178 (Двуліт, Джунь, С.8). – *There were considered 69 series with a total number of observations of 190178 (Dvulit, Dzhun, P.8).*

Пасивні речення у наукових текстах можна перетворювати на активні, що зазвичай дозволяє зменшувати довжину речення та додавати йому більшої персоніфікованості:

11. Для представленого дослідження було вибрано такі дві серії, де кристалічна структура плівок майже не відрізнялась (Бенгер, Мельничук, Мельничук, Семікіна, С.1060). – *In this work, to present the results of our research, we selected two batches of specimens, for which the crystal structures of the films were almost identical (Venger, Melnichuk, Melnichuk, Semikina, P.1054).*

Вищенаведений приклад також характеризується прийомами індивідуально-авторського додавання («to present the results of our research») та антонімічного перекладу («almost identical»).

Серед недоліків аналізованих перекладів слід зазначити віддалення присудка від підмета у цільовому реченні: у прагненні забезпечити традиційний порядок слів англійського речення (присудок після підмету), перекладач не дотримується норми англійської наукової мови щодо розміщення присудка якомога ближче до підмета [Griffies, Perrie, Hull, 2013]:

12. Аналізуються температурні залежності $k(T)$ плівок з різними типами розподілу вмісту х германію по товщині плівки (Курилюк, Кріт, С.48). – *The temperature dependences $k(T)$ of films with different types of distribution of the content of germanium on the thickness of the film are analyzed (Kuryliuk, Krit, C.48).*

На нашу думку, для нерозривності підмета і присудка, слід було б ввести в речення формальний підмет *there* («There are analysed the temperature dependences....») або агентивний підмет, виражений іменником-неістотою («The research analyses the temperature dependences....»).

Речення 13 є прикладом граматичного буквалізму, якому можна було б запобігти, здійснивши необхідні граматичні заміни, наприклад транспозицію іменника в дієслово – «the investigated structure was broken down...»:

13. Для розрахунку теплопровідності неоднорідних плівок на початковому етапі проводилось розбиття досліджуваної структури на тонкі шари, в межах кожного з яких вміст x германію вважався постійним (Курилюк, Крим, С.49). – *To calculate the thermal conductivity of inhomogeneous films at the initial stage, the breakdown of the investigated structure into thin layers was performed and in each layer the Ge content x was constant (Kuryliuk, Krit, С. 49).*

Наступний приклад ілюструє синтаксичну помилку у вживанні підрядних означальних речень: замість англійського підрядного речення, що виражає обмеження дії (defining clause) з відносним займенником *that* було вжито підрядне речення, що виражає необмежувальну дію (non-defining clause) із займенником *which*. Відносні займенники *that* та *which* не є взаємозамінними:

14. Тому основним завданням нашого дослідження є розробка такого методу діагностування ймовірнісної форми похибок вимірювання g на основі концепцій НТПВ, який вказує на те, що ці помилки є абсолютно випадковими без будь-яких систематичних впливів (Двуліт, Джунь, С.6). – *Therefore, the main task of our research is to develop such a method for diagnosing the probabilistic form of measurement errors g on the basis of the NETM concepts, which would indicate that these errors are completely random without any systematic influences (Dvulit, Dzhun, P.6).*

15. За нелінійного навантаження струм i_C є несінусоїдальним, компенсуючи спотворення форми струму навантаження i_L (Шавьолкін, Каплун, Шведчикова, С.35). – *For a nonlinear load, the current i_C is non-sinusoidal, compensating for the distortion of the load current form i_L (Shavelkin, Kaplun, Shvedchykova, P.36).*

У прикладі 15, у перекладі другої частини речення слід було б здійснити синтаксичну трансформацію заміни дієприслівникового звороту підрядним реченням – «...what compensates for the distortion...», що зняло б труднощі у розумінні смислу цільового речення.

У прикладі 16 емпізу українського речення передано громіздкою конструкцією, хоча в теорії та практиці перекладу існують певні правила відтворення емпатичних конструкцій:

16. Проте, лише після публікації роботи [Hulme & Syms, 1939], виконаної астрономами в Гринвічі, стало очевидно, що необхідно змінювати фундаментальну концепцію розподілу

похибок (Двуліт, Джунь, С. 7). – However, when the work [Hulme & Syms, 1939] performed by astronomers in Greenwich was published, only then, it became obvious, that it is necessary to change the fundamental concept of the error distribution (Dvulit, Dzhun, P.7).

Перекладне речення можна було б перебудувати таким способом:

However, only when the work [Hulme & Syms, 1939] performed by astronomers in Greenwich was published, it became obvious, that it is necessary to change the fundamental concept of the error distribution.

Отже, аналіз перекладів свідчить про те, що граматичні, зокрема синтаксичні явища в тексті наукової статті можуть створювати певні труднощі, подолати які допоможе застосування синтаксичних перетворень. Більшість аналізованих трансформацій – загалом комплексних – сприяла дотриманню синтаксичних норм англійської наукової мови, зокрема відтворенню традиційного порядку слів англійського речення. Міра перекладацьких трансформацій була загалом адекватною, хоча у перекладах були випадки невикористання трансформації там, де вона була потрібна, що іноді призводило до нерозуміння смислу перекладеного речення. Граматичного буквализму теж не завжди вдавалося уникнути, через можливе неповне розуміння перекладачем граматичної структури речення, незнання граматичних особливостей мови перекладу та необізнаність з прийомами перекладу, необхідними для вирішення конкретної проблеми перекладу. Перекладачеві наукового тексту слід бути уважним до синтаксичної структури висловлення, щоб правильно проаналізувати будову вихідного речення, визначити граматичні явища, що можуть викликати труднощі у перекладі та потребувати застосування синтаксичних трансформацій, і конструювати речення у перекладі відповідно до норм мови наукової літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Алексеева, И. С.* Профессиональный тренинг переводчика. СПб: Союз, 2001. 288 с.
2. *Карабан, В. І.* Посібник-довідник з перекладу англійської наукової і технічної літератури на українську мову. Частина I: Граматичні труднощі. Флоренція, Гранада, Київ: Tempus, 1997. 317 с.

3. Климзо, Б. Н. Ремесло технического переводчика. Об английском языке, переводе и переводчиках научно-технической литературы. М.: Валент, 2006. 508 с.

4. Корунець, І. В. Вступ до перекладознавства. Вінниця: Нова книга, 2008. 512 с.

5. Михайленко, О. О. Мова наукової статті: українсько-англійський паралелі. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. 2014. Вип. 33. С. 119-127.

6. Мірам, Г. Е., Дайнеко, В. В., Тарануха, Л. А., Грищенко, М. В., Гон, О. М. Основи перекладу: Курс лекцій; Навчальний посібник. Київ: Ельга, Ніка-Центр, 2002. 280 с.

7. Цатурова, І. А., Каширина, Н. А. Переводческий анализ текста. СПб: Союз, 2008. 296 с.

8. Griffies, S., Perrie, W., Hull, G., Publishing Connect: Elements of Style for Writing Scientific Journal Articles. Oxford: Elsevier, 2013. URL: http://www.gfdl.noaa.gov/wp-content/uploads/2018/08/Elements_of_Style.pdf.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Венгер, Є. Ф., Мельничук, Л. Ю., Мельничук О. В., Семікіна Т. В. Дослідження методами ІЧ-спектроскопії тонких плівок оксиду цинку, вирощених методом АПО. *Український фізичний журнал*. 2016. Т. 61. № 12. С. 1059-1066. URL: <https://ujp.bitp.kiev.ua/index.php/ujp/article/view/2019006>.

2. Двуліт, П. Д., Джунь, Й. В. Діагностика високоточних балістичних вимірів гравітаційного прискорення методами неklasичної теорії похибок. *Геодинаміка*. 2019. Вип. 1 (26). № 1(26). С. 5-16. URL: <http://science.lpnu.ua/uk/jgd/vsi-vypusky/1262019/diagnostics-vysokotochnyh-balistychnyh-vymiriv-gravitatsiynogo-pryskorennya>.

3. Курилюк, В.В., Крїт, О.М. Розрахунок теплопровідності плівок $\text{Si}_{1-x}\text{Ge}_x$ з неоднорідним складом. *Фізика і хімія твердого тіла*. 2018. Т. 19. № 1 (2018). С. 48-52. URL: <http://journals.pu.if.ua/index.php/pcss/article/view/2380>.

4. Шавьолкін, О. О., Каплун, В. В., Шведчикова, І. О. Усунення похибки контуру регулювання струму багатофункціонального однофазного мережевого інвертора. *Електротехніка і Електромеханіка*. 2019. № 4. С. 35-40. URL: <http://eie.khpi.edu.ua/article/view/2074-272X.2019.4.05>.

5. Dvulit, P., Dzhun, J. Diagnostics of the High-Precise Ballistic Measured Gravity Acceleration by Methods of Non-Classical Errors Theory. *Geodynamics*. 2019. Vol.1. (26) 2019, No 1(26). P. 5-16. URL: <http://science.lpnu.ua/jgd/all-volumes-and-issues/1262019/diagnostics-high-precise-ballistic-measured-gravity-acceleration>.

6. Kuryliuk, V. V., Krit, O.M. Calculations of the Thermal Conductivity of $\text{Si}_{1-x}\text{Ge}_x$ Films with Nonuniform Composition // Physics and Chemistry of Solid State. 2018. Vol. 19. No. 1 (2018). P. 48-52. URL: <http://journals.pu.if.ua/index.php/pcss/article/view/2380>.

7. Shavelkin, O. O., Kaplun, V. V., Shvedchykova, I. O. Error Elimination for Current Control Loop for Multi-Functional Single-Phase Grid-Connected Inverter. *Electrical Engineering & Electromechanics*. 2019. No. 4, P. 35-40. URL: <http://eie.khpi.edu.ua/article/view/2074-272X.2019.4.05>.

8. Venger, E. F., Melnichuk, L. Yu., Melnichuk, A. V., Semikina, T. V. IR Spectroscopic Study of Thin ZnO Films Grown Using the Atomic Layer Deposition Method. *Ukrainian Journal of Physics*. 2016. Vol. 61. No. 12. P. 1053-1060. URL: <https://ujp.bitp.kiev.ua/index.php/ujp/article/view/2019006>.

Стаття надійшла до редакції 19.12.2019 р.

**Mykhailenko O. O., PhD., Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv**

SYNTACTIC TRANSFORMATIONS IN TRANSLATING A SCIENCE ARTICLE

Publishing the research results in a science article with an international professional journal is an optimal way of sharing the information about newest discoveries in the world of science and technology. Not all scientists have a command of English sufficient for writing a science article, in compliance with high language requirements of leading scientific journals. So, the services of highly-qualified translators of scientific texts into English are in great request, and Ukraine is not an exception. Apart from the basic components of translator's professional competence, especially important is the knowledge of norms of the modern English language scientific discourse. A translator of scientific texts is to have solid knowledge of grammar of source and target languages, regularities in rendering grammar forms and constructions, translation transformations. The largest number of grammar problems in translation is related to understanding the syntactic structure of sentences and a translator's ability to make necessary transformations. Our research was aimed at analyzing the role of syntactic transformations in reaching the adequacy in English translation of Ukrainian language articles from scientometric journals. The analysis proved that the majority of syntactic transformations were used to bring the source text in conformity with the target language norms. The measure of translation transformations was generally adequate, though there were cases of non-use of syntactic transformations

where they were necessary. Grammar literalism was also observed, due to translator's insufficient understanding of the sentence structure, lack of knowledge of grammar peculiarities of the target language and translation solutions available for solving a particular translation problem. A translator of scientific texts should be particularly attentive to the syntax of the original sentence, analyse it properly, identify grammar phenomena that may cause translation problems and may need syntactic transformations, and build a translated sentence in accordance with the science language norms.

Key words: science article, scientific language norms, Ukrainian language, English language, syntactic transformation, translation technique.

REFERENCES

1. Alekseeva, I. S. (2001). Professionalnyi trening perevodchika. Sankt-Peterburg: «Soiuz». [in Russian].
2. Karaban, V. I. (1997). Posibnyk-dovidnyk z perekladu anhliiskoi naukovoï i tekhnichnoi literatury na ukrainsku movu . Chastyna I: Hramatychni trudnoshchi. Florentsiia, Hranada, Kyiv: «Tempus». [in Ukrainian].
3. Klimzo, B. N. (2006). Remeslo tekhnicheskogo perevodchika. Ob angliiskom yazyke, perevode i perevodchikakh nauchno-tekhnicheskoi literatury. Moskva: «Valent». [in Russian].
4. Korunets, I. V. (2008). Vstup do perekladoznavstva. Vinnytsia: «Nova knyha». [in Ukrainian].
5. Mykhailenko, O. O. (2014). Mova naukovoï statti: ukrainsko-anhliiski paraleli. *Problemy semantyky slova, rechennia ta tekstu*, 33, 119-127. [in Ukrainian].
6. Miram, H. E., Daineko, V. V., Taranukha, L. A., Hryshchenko, M. V., Hon, O. M. (2002). Osnovy perekladu: Kurs lektsii; Navchalnyi posibnyk. Kyiv: «Elha», «Nika-Tsentr». [in Ukrainian].
7. Tsaturova, I. A., Kashirina, N. A. (2008). Perevodcheskii analiz teksta. Sankt-Peterburg: «Soiuz». [in Russian].
8. Griffies, S., Perrie, W., Hull, G. (2013). Publishing Connect: Elements of Style for Writing Scientific Journal Articles. Oxford: «Elsevier». URL: http://www.gfdl.noaa.gov/wp-content/uploads/2018/08/Elements_of_Style.pdf. [in English].

SOURCES

Dvulit, P., Dzhun, J. (2019). Diagnostics of the High-Precise Ballistic Measured Gravity Acceleration by Methods of Non-Classical Errors Theory. *Geodynamics*, 1(26), 1(26), 5-16. URL: <http://science.lpnu.ua/jgd/all-volumes->

and-issues/1262019/diagnostics-high-precise-ballistic-measured-gravity-acceleration. [in English].

Dvulit, P. D., Dzhun, Y. V. (2019). Diahnostyka vysokotochnykh balistychnykh vymiriv hravitatsiinoho pryskorennia metodamy neklasychnoi teorii pohybok. *Heodynamika*, 1(26), 1(26), 5-16. URL: <http://science.lpnu.ua/uk/jgd/vsi-vypusky/1262019/diagnostyka-vysokotochnykh-balistychnykh-vymiriv-gravitatsiinogo-pryskorennia>. [in Ukrainian].

Kuryliuk, V.V., Krit, O.M. (2018). Calculations of the Thermal Conductivity of $\text{Si}_{1-x}\text{Ge}_x$ Films with Nonuniform Composition. *Physics and Chemistry of Solid State*, 19, 1, 48-52. URL: <http://journals.pu.if.ua/index.php/pcss/article/view/2380>. [in English].

Kuryliuk, V. V., Krit, O. M. (2018). Rozrakhunok teploprovidnosti plivok $\text{Si}_{1-x}\text{Ge}_x$ z neodnorodnym skladom. *Fizyka i khimiiia tverdoho tila*, 19, 1, 48-52. URL: <http://journals.pu.if.ua/index.php/pcss/article/view/2380>. [in Ukrainian].

Shavelkin, O. O., Kaplun, V. V., Shvedchykova, I. O. (2019). Error Elimination for Current Control Loop for Multi-Functional Single-Phase Grid-Connected Inverter. *Electrical Engineering & Electromechanics*, 4, 35-40. URL: <http://eie.khpi.edu.ua/article/view/2074-272X.2019.4.05>. [in English].

Shaviolkin, O. O., Kaplun, V. V., Shvedchykova, I. O. (2019). Usunennia pohybyky konturu rehuliuвання strumu bahatofunktsionalnogo odnofaznogo merezhevoho invertora. *Elektrotehnika i Elektromekhanika*, 4, 35-40. URL: <http://eie.khpi.edu.ua/article/view/2074-272X.2019.4.05>. [in Ukrainian].

Venger, E. F., Melnichuk, L. Yu., Melnichuk, A. V., Semikina, T. V. (2016). IR Spectroscopic Study of Thin ZnO Films Grown Using the Atomic Layer Deposition Method. *Ukrainian Journal of Physics*, 61, 12, 1053-1060. URL: <https://ujp.bitp.kiev.ua/index.php/ujp/article/view/2019006>. [in English].

Venher, Ye. F., Melnychuk, L. Yu., Melnychuk O. V., Semikina, T. V. (2016). Doslidzhennia metodamy ICh-spektroskopii tonkykh plivok oksydu tsynku vyroshchenykh metodom APO. *Ukrayinskyi fizychnyi zhurnal*, 61, 12. 1059-1066. URL: <https://ujp.bitp.kiev.ua/index.php/ujp/article/view/2019006>. [in Ukrainian].

Мищенко Ю. В., магістрант,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ПРОСТОРОВА УЯВА В ТОПОНІМІЧНОМУ ДЕЙКСИСІ КОЗАЦЬКОГО ТРАВЕЛОГУ

На основі «Журналу» подорожі гетьмана Д. Апостола 1728 року досліджено роль топонімів та апелятивів у дейксисті для вираження просторових уявлень невідомого автора. Установлено типологію топонімів, які вжито у щоденнику подорожі. Досліджено «географічний стрижень» наративу, а також способи, якими дейктично автор маркував чітко окреслений простір на противагу символічному, більше та менше відомі йому локуси.

Ключові слова: *топонімія, дейксис, просторова уява, травелог, місто.*

Актуальність дослідження топонімічного дейксису у пам'ятках XVIII ст. зумовлена поглибленням досліджень та систематизацією знань про староукраїнську мову, її дейксис зокрема. Також українська лінгвістична наука дедалі більше використовує різні види щоденникових записів як джерело дослідження історії мови. Вивчення нових діаріушів важливе не лише поповненням джерельної бази, але й приростом знання щодо варіацій та закономірностей староукраїнської мови в різних її стилях. Крім того, вираження просторових уявлень людини у письмовій мові перебуває на перетині кількох гуманітарних наук та дедалі більше стає предметом міждисциплінарних досліджень.

Наукова новизна визначається тим, що у статті вперше проаналізовано травелог «Краткій журналъ» невідомого писаря гетьмана Данила Апостола щодо вираження просторових уявлень засобами дейксису.

Мета стаття – дослідження засобів топонімічного дейксису, якими автор виражає просторову систему координат. **Об'єктом** дослідження є дейктичні засоби вираження просторової системи

координат староукраїнської мови. **Предметом** дослідження є вираження просторової картини світу у журналі подорожі гетьмана Данила Апостола 1728 року засобами топонімічного дейксису.

Дослідженням просторових уявлень давніх людей займалися Ж. Ле Гофф, Є. Мельникова, А. Подосінов, С. Якобсон та інші. Поняття дейксису ввів французький лінгвіст Е. Бенвеніст у своїй фундаментальній праці «Загальна лінгвістика». Пізніші дослідники, зокрема Дж. Лайонз, уже чітко виокремлюють часовий, просторовий і предметний дейксис, а К. Клюєва включає топоніми до засобів вираження дейксису [6, с. 40]. Українські діаріуші XVIII ст. досліджували В. Горобець та О. Зінченко. Дейксис різножанрових текстів староукраїнської мови вивчали О. Ніка, Г. Наєнко та Ю. Олешко.

Вираження просторових уявлень людини у мові належить до найбільш архаїчних. Система просторових координат мовця завжди є суб'єктивною, а тому відбиває як індивідуальні уявлення людини, так і конкретного етносу, епохи. Членування світу на частини, елементи системи координат, вузлові точки простору наратор здійснює через лексичну та граматичну систему мови на певному історичному етапі та в межах конкретного стилю і жанру. Саме цей складний апарат мовних засобів оповідач застосовує, аби показати своє ставлення до об'єктів матеріального світу, їхніх відношень між собою у просторовій системі координат. Система сигніфікатів для позначення географічних об'єктів та категорія часу входять до хронотопу, які у поєднанні з референтною структурою формують дейксис [6, с. 34].

Просторові уявлення давніх людей є об'єктом дослідження не лише істориків та антропологів, а й істориків мови та літератури. Адже просторові уявлення людей (до утвердження «компасної орієнтації» за сторонами світу та картографічного принципу), зазвичай невідрефлексовані, впливали на наратив, що розгортався у просторі, який міг сприйматися як нейтральний, емоційно забарвлений, символічний, сакральний, орієнтований на певні центри (вузлові точки) [4, с. 3]. Для історії мови важливо дослідити у діахронічному зрізі, як змінювалися мовні засоби для позначення простору у зв'язку з розвитком мови або зі зміною системи географічних координат.

Суб'єктом, просторові уявлення якого досліджено, є анонімний автор «Журналу» подорожі гетьмана Данила Апостола до Москви 1728 року. Особа автора лишається наразі для нас невідомою. В. Горобець відносить автора до канцеляристів з почту гетьмана, а сам текст – до документальних хронік, «що нагадують поділені за числами місяця оповіді-репортажі» [3, с. 102]. Рукописний текст журналу вперше опрацював та видав друком Михайло Судієнко 1853 року у Києві [9]. Варто зазначити, що сам невідомий писар називає свій **«Краткій Журналъ о поездѣ в Москвѣ гасневелможного Его милости Пна Даніла Апостола войскъ Его Императорского величества Запорожскихъ обонѣхъ Сторонь Днѣпра Гетмана»** діаріушем.

Важливо зауважити, що значна частина наративу журналу стосується переміщень у просторі або ж проживання у незвичному для оповідача середовищі. Саме тому маємо справу з травелогом-діаріушем [7]. Діаріуш та його підвид – травелог на той час були надзвичайно популярними в європейській культурі. Фактично одночасно із травелогом невідомого писаря було створено ще один зразок цього жанру – «Діаріуш подорожній» Пилипа Орлика [5, с. 31], а рідний син гетьмана – Петро, менш ніж за рік до «Краткого журналу» завершив свій діаріуш, що також містив чимало елементів травелогу [1]. Анонімний писар фіксував у журналі передусім важливі державні справи: церемонії, отримання, надсилання та розгляд ділової кореспонденції, письмові, усні накази гетьмана, його зустрічі з імперськими посадовцями та монархом. Однак його стиль був неоднорідним. Зокрема, можна виокремити щонайменше дві манери письма, які різняться за лексиконом та різними стильовими особливостями: переказ змісту офіційних документів та передання усних персональних вказівок гетьмана [7, 4.06.1728, з. 31]. Крім того, відсутність системи вживання синонімів різного походження (церковнослов'янське, польське, українське) на позначення того самого денотата свідчить про певну свободу викладу думок анонімного автора або хоча б про вільний виклад думок тих, хто йому диктував текст. Автор травелогу часто в різний спосіб повідомляє про те, що жодних важливих подій для запису не було. Крім того, факт припинення ведення журналу з невідомих причин до виїзду з Москви свідчить

про те, що це не був документ, який мусив обов'язково містити інформацію про усі дні подорожі. Тобто тут прослідковується вибірковість автора. Отже, текст щоденника-травелогу дає можливість дослідити просторові уявлення та вузлові точки або самого невідомого писаря, або ж колективного наратора (до складу якого входив і гетьман Данило Апостол).

Загалом Е. Бенвеніст визначив, що «я» наратора є першим безумовним центром оповіді: «Такі вказівники *дейксису*, вказівні займенники, прислівники, прикметники. Вони організовують просторові та часові відношення навколо «суб'єкта», прийнятого за орієнтир: це (*сесі*), тут (*ісі*), тепер (*maintenant*) і їх різноманітні кореляти – то (*cela*), учора (*hier*), минулого року (*l'an dernier*), завтра (*demain*) і т. д.» [2, с. 296]. Тобто, будь-який наратив включає в себе поєднання просторового, часового та персонального дейксису (враховуючи різні класифікації дослідників).

Топонімічний дейксис у «Журналі» виражений за допомогою іменників, прикметників, займенників та прийменників. Увесь топос тексту можна поділити на мікротопонімію та макротопонімію разом з апелятивами. У тексті наратор вирізняє такі типи макротопонімів: *городі-міста, містечка, села, ДЕРЕВНИ, замки, фортеці, слободи, ріки, ліси, пуці*. Окрему групу макротопонімів становлять хороніми – назви країн та великих територій (*Сербія, Запоріжжя, Крим* тощо). До мікротопонімії належать такі топоніми та типи топонімів: *церкви, собори, монастирі, палаци (дворцы), палати [журнал], двори, дома*. Близькими до мікротопонімії є апелятиви такі, як *хутори, шляхи, млини, городи, сади, ізби, кордони (гриницы)* тощо. Серед таких апелятивів також є об'єкти, які можуть позначати абстрактне та конкретне водночас. До таких слів належить *ратуша, квартира*, та інші. Так, слово *квартира* може означати як місце тимчасового розташування чи ночівлі – «*квартирою стоюль*» [7, 13.02.1728.з.2], так і конкретне помешкання, підкреслене присвійним займенником «свій» – «*повернулася на свою квартиру*» [7, 21.02.1728, з.5]. До цієї ж категорії належать і деякі хороніми – назви козацьких полків та сотень, які можуть позначати як межі конкретної території («о скупленних Великоросійскими людьми у Малоросіанъ кгрунтах и

землях з полку *Нѣжинского*» [9, 1.08.1728, с. 7], так і військовий підрозділ.

Просторові уявлення наратора травелогу автор реалізував за допомогою прийменників *до, в(ъ), на, од, к, з, за, о, близь* і слів на позначення руху (іменників, прикметників, займенників, дієслів, дієприслівників): *приѣхавши ... в село Ёсмань* [7, 9.02.1728, з. 1], *Покѣпиль до Дворѣ іасневельможного* [7, 4.06.1728, з. 31], *З Кричина рано приѣхали* [7, 12.02.1728, з. 2]. У наративі вони формують темпоральний дейксис, «представлений часовою тріадою» [10, с. 509]: минуле: *писанъ, ѿчинили* [7, 12.08.1728, з. 52], теперішнє: *имѣеть* [7, 24.06.1728, з. 37] *сего лѣта* [7, 4.06.1728, з. 31] *н(ы)нѣ* [7, 29.07.1728, з. 48] *та* майбутнє *бѣдет ѣхати* [7, 12.04.1728, з. 21].

«Географічним стрижнем» (тобто локусом, де склалася найбільша концентрація описаних у хроніці подій [13, с. 36]) діаріуша 1728 року є міста Глухів (з якого розпочинається подорож) та Москва, куди прямує гетьман із супроводом. Зокрема, у тексті *Глухів* (не рахуючи прикметників *глухівський* чи використання слова *город* у сенсі *Глухів*) згадується 80 разів, а *Москва* – 75 разів. Для порівняння, *Київ* згадується 13 разів. Ознакою обох вузлових точок є явище, подібне до того, яке Т. Радзівська називає «розфокусуванням», коли відбувається перетин двох дейктичних позицій автора [12, с. 142-143]. Так, спершу автор позначає подію виїзду гетьмана з Глухова дієсловом докон. в. мин. ч. *внѣхаль з Глѣхова*, однак у наступних реченнях відбувається повернення до подій, які цьому передували – *опровожали за Глѣховъ и когда внѣздяль его велможность з города и града мѣзника* [7, 9.02.1728, з. 1]. Подібне, нехарактерне для інших частин тексту, повернення у часі також відбувається під час в'їзду до Москви. Спершу автор пише про те, що гетьман з оточенням *по обѣдѣ приѣхали въ Москвѣ*, а вже в наступному реченні повертається до події, яка цьому передувала – зустріч із представниками козацької старшини *близ до Донского монастыря* [7, 19.02.1728, з. 4], який на той час був за межами міста Москви. Під час опису топонімії Москви можна помітити й таку особливість, що це місто жодного разу не зазначене як «город», натомість, в її межах наратор виокремлює город Кремль – *поѣхаль въ ... город Кремль* [7, 25.02.1728, з. 12]. З одного боку, вживання означувального слова «город» до кремлів, зокрема

Московського кремля у староросійських документах на той час ще було поширеним явищем, однак із меншою частотністю, ніж у «Журналі» [11]. Таким чином автор травелогу не лише виокремлює цей локус як особливий, стрижневий для Москви, але й апелює саме до таких архаїчних значень слова «город», як *мур*, *огорожа*, *фортеця* [16, с. 571]. Москва в наративі набуває ознак не лише реального, чітко окресленого, з усіма мікротопонімами, але й символічного простору. Тут розташовані ті мікротопоніми, які відвідує гетьман (*дворецъ монаршій* [7,6.09.1728, з.65], *Кремль*, *Собор* (імовірно, Василя Блаженного), *Новодівичий монастир*, *Малоросійський двір* тощо). Те, що «квартири» (їх було 2) гетьмана тісно пов'язані з егоцентризмом щоденника, свідчить вказівка на мікротопоніми з прив'язкою до житла супроводу Д. Апостола «дейктичного центру»: *въ церквѣ святыхъ мученикъ Флора и Лавра близь квартири Ясневелможного будучой* [9, 25.03.1728, с. 27]. Саме особа гетьмана є центральною у персональному дейксисі. У ті дні, коли писар робив запис, він зазначав дії, які робив гетьман Д. Апостол. Його особа зазначалася титулом *ясневелможный* а також дієсловом минулого часу 3-ї ос. од. (*былъ* [7, 14.04.1728, з.22]). Персональний дейксис виражений займенниками (*они* [7.14.04.1728, з. 22], *онъ* [7.13.08.1728,з.53], *яніе* [7,24.06.1728, з.37] та ін.) та великою кількістю власних імен і титулів. Персональний дейксис пов'язаний із просторовим, наратор зазначає, з якого міста походить чи прибула певна особа: *села Дѣшатина жителя Івана Малченка* [7, 12.08.1728, з. 52], *о татарахъ... с Кѣбанѣ к Азовѣ* [7,13.05.1728,з.27].

Міста слугують у топонімічному дейксисі або простором, де щось відбувається, або ж об'єктом-орієнтиром певної події, що відбувається біля чи між ними: *о проявившойся на низу за Астраханю моровой язвѣ* [9,20.08.1728, с. 110]. Також може бути додаткове уточнення відстані до об'єкта, до/від якого здійснюється рух: *потребное число подводъ.....въ Новгородѣ (як там недалекое разстояние) вистатчили....* [9,21.05.1728, с.58], *...прнехали в село Кричино од деревнѣ Извнцѣ за 30 верстѣ...* [7,11.02.1728. з.2].

У наративі автора часто, коли мова йде про міста з фортифікаціями (де розташована військова адміністрація), пріоритет у дейксисі надається укріпленням (замку, фортеці) як

осередку влади, а не топоніму вищого порядку (місту): *о том провіантѣ писать въ замокъ Гадяцкій* [9,18.06. 1728 с. 71]. Натомість, Гадяч як місто у тексті фігурує рідше.

Обізнаність автора чи (та) ймовірного адресата щоденника з конкретним топонімом часом дійктивно виражена прикметниками, які вказують на належність. Ті географічні об'єкти, які добре відомі суб'єктові (авторові) та читачеві, подано лише власною назвою, а усе маловідоме – з означеннями, що несуть додаткову інформацію. Так, упродовж шляху з Глухова до Москви усі населені пункти записано з позначенням типу поселення: *в городъ Орелъ, в городъ Калугу, в село Глотовъ* [7,13.02.1728, з.3]. Імовірно, виражають новизну та необізнаність автора дійктивні займенники: *в томъ селѣ* [7,13.02.1728 з.2] чи конструкції-анафори: *в выше означенной деревниѣ* [7,11.02.1728, з.2]. Показовим є речення, у якому писар наводить перелік локусів, охоплених «моровою язвою»: *о провашшойсѣ в Цариградѣ в Крымѣ и в Полскомъ городѣ Бродахъ* [7,14.04.1728, з.22], у якому, вочевидь, Броди зазначені як місто, а також марковані підпорядкуванням польському монархові. Далі в тексті автор вживає цей топонім у тому ж переліку, однак уже без прикметника. Подібне бачимо також у переліку звільнених арештантів за образу монарха: білоруське місто Мстиславль, з якого походив один із колишніх в'язнів – Сидор Денисов, позначено як місто *«полской нации»*, тобто (у цьому контексті) належне до Речі Посполитої [9, 3.08.1728., с.98]. Натомість у фрагменті, де гетьман Д. Апостол просить конотопського сотника придбати товар у Гданську, будь-які уточнення відсутні. Очевидно, що для автора це місто знайоме та добре відоме як великий центр міжнародної торгівлі [7, 4.06.1728, з.31].

Для (колективного) наратора, поміж інших природних володінь, *лѣс* найчастіше вже є не просто апелятивом, а топонімом, коли означення перетворюється на назву. Зокрема, з опису подій у *чорномъ лѣсѣ* [9, 3.09.1728, с. 122-123] випливає, що ставлення до нього близьке до уявлень середньовічної людини Західної Європи: це дуальний простір, який є одночасно і ресурсом, і місцем перебування людей праці (тут – підприємливих та пасічників), хоча епітет *чорний* вочевидь перегукується з «гущею» та «темрявою лісів» у давніх текстах [8, с. 74].

Низка ознак дає можливість окреслити групову ідентичність (колективного) автора. Зокрема, ранньомодерна ідентичність автора корелює з хоронімами територій, звідки приїхала делегація гетьмана Д. Апостола. Зокрема, таких макротопонімів можна виокремити два: *Малая Росейя* і *Украинна*. У тексті щоденника хоронім *Малая Росейя* вжито 69 разів, а *Украинна* – 6. Зокрема, макротопонім *Украинна* вжито двічі з прийменником *на* і 4 рази з прийменником *в*. Переважно в тексті обидва топоніми вжито у знахідному відмінку як напрям руху – повернення додому: *о привезеню оннх в Малю Росейю з собою когда его преосвященство бѣдет ѣхат на Украинѣ* [7, 12.04.1728. з.21].

Із контексту можна припустити певну тотожність між двома самоназвами держави, які використовувала козацька еліта Війська Запорозького. Інші контексти вказують на те, що для автора травелогу *Малая Росейя* – це саме та автономна територія козацьких полків, яка перебуває під владою гетьмана. Так, саме *Малая Росейя* у дейксисі наділена таким атрибутом, як кордон: *...всѣ жиуди з Малой Россіи за границу вислани...* [9, 25.06.1728, с.74]. Також дейктичну вказівку на кордон використано щодо похідного етноніма-громадянства русинів, які жили на території Війська Запорозького: *между Путивльскимъ уездомъ и слободскими полками зъ Малороссіянами еще прежнихъ старихъ годовъ чинена была граница...* (9, 11.04.1728, с. 41). Також дейктичними засобами *Малая Росейя* відмежована від Запоріжжя, яке тоді було під протекторатом Османської імперії. Тому «малоросійський дейксис» автора цілком збігається з тогочасною ідентичністю козацької старшини, коли слово топонім *Україна* стає неофіційним, «побутовим» [14, с. 30]. Цим можна пояснити те, що у франкомовному «Щоденнику» Петра Апостола, де описано більш побутові та особисті речі, частота вживання слова *Україна* є значно вищою [1]. Щодо дейксису України, у «Журналі» він зустрічається як вказівка про повернення гетьмана додому (тоді територія України та Малої Росії збігаються), або коли вказано на події, які пов'язані з Черніговом, Глуховом або Києвом, тобто північною Лівобережжя, або ж навіть західними межами козацьких полків. Таким чином, макротопонім *Украинна* вказує на певний символічний простір.

Усвідомлення перебування «не вдома» у Росії та очікування щодо повернення додому (самого колективного автора чи персонажів наративу) дійсно виражені такими топонімами чи апелятивами: *одправилсь в Малю Росейю в домн свои* [7, 13.06.1728 з.33], *за возвращеніємъ же его ясневелможности в Малю Росейю до Глухова* [7, 7.06.1728, з.32].

Отже, просторові уявлення колективного автора травелогу 1728 року виражені у тому числі через топонімічний дейксис, який тісно пов'язаний з апелятивами. Під час переміщення суб'єкта у просторі наратив змінює точку відліку на географічній мапі. Властиво, що в наративі топонімічний дейксис (як складник просторового) майже завжди трапляється в реченнях у поєднанні з часовим та персональним дейксистом (хто – коли – де). Топонімічний дейксис відображає вузлові точки («географічний стрижень») наративу, зокрема гетьманську столицю Глухів та Москву, звідки переважно наратор робить записи. Деталізація означення топонімів за допомогою прикметників та займенників виражає рівень обізнаності наратора з географічним об'єктом. Дейктика хоронімів засвідчує український патріотизм автора. Поза сумнівом, жанр травелогу є надзвичайно перспективним для наступних досліджень дейксисту староукраїнської мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Апостол П.* [Лазаревський О.] Дневник Петра Даниловича Апостола (май 1725 г. – май 1727 г.). *Киевская старина*. 1895. Т.50. №7/8. Отд.2. С.100-155.]. URL: <http://litopys.org.ua/rizne/star08.htm>.
2. *Бенвенист Э.* Общая лингвистика; пер. с фр. М. : Прогресс, 1974. 448 с.
3. *Горобець В. Й.* Діаріуші – визначні пам'ятки української писемності XVIII ст. *Історичні джерела та їх використання*, в. 7. К., 1972.
4. *Древнейшие* государства Восточной Европы / ред. Г. В. Глазирова. 2006 год: Пространство и время в средневековых текстах М. : Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2010. 552 с.
5. *Зінченко О.* 3. «Домашній протокол» 1717-1767 рр. генерального підскарбія Якова Марковича в контексті українського щоденникарства XVIII ст.: дис. канд. філол. наук, спец.: 10.01.01. К. : Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка, 2017. 187 с.

6. *Клюева Е. В.* Актуализация пространственно-временного дейкиса в языке электронного общения: на материале немецкоязычных Интернет-дневников: диссертация кандидата филологических наук: 10.02.04. Москва, 2016. 179 с. Германские языки OD 61 16-10/586 URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/17235/45-Korkishko.pdf>.

7. *Краткій Журналъ ...* Даниїла Апостола. 1728. IP НБУВ, фонд VIII 162/80/ з.85.

8. *Ле Гофф Ж.* Середньовічна уява. Переклад з франц. Я. Кравця. Львів: Літопис, 2007 350 с.

9. *Матеріали для отечественной истории* / вид. М. Судиенко. Київ: Универ. тип., 1853 / [вид. М. Судиенко]. Киев: Универ. тип., 1853. 124+168+318с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001133>. [in Russian].

10. *Олешко Ю.* Дейкис староукраїнської проповіді XVII століття. *Studia linguistica*. 2014. Вип. 8. С. 508–511. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stling_2014_8_83.

11. *Национальный корпус русского языка.* URL: http://ruscorpora.ru/old/search-mid_rus.html.

12. *Радзієвська Т. В.* Щоденникові записи як наративізація особистого досвіду. *Стил*. 2008. № 7. С. 139–150.

13. *Суровенков Д. И.* Категория пространства в хронике Комита Марцеллиана (в контексте ранней латиноязычной христианской хронистики). *Древнейшие государства Восточной Европы*. М., 2010. С. 23–72.

14. *Яковенко Н. М.* Життєпростір versus ідентичність. *Дзеркала ідентичності*. К. : Laurus 2012. 472 с.: іл.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

15. *Краткій Журналъ о поездѣ в Москвѣ іасневелможного Ёго милости Пна Данила Апостола войскъ Ёго Императорского величества Запорожскихъ овои́хъ Стороны́ Днѣпра Гетмана.* 1728. – IP НБУВ, фонд VIII 162/80/ - з.1, 21.

СЛОВНИКИ

16. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. К.: Наук. думка, 1982. Т. 1: А - Г / Укл.: Р. В. Болдирев та ін. 1982. 632 с.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2020 р.

SPACE IMAGINATION IN TOPONYMIC DEIXIS IN 1728 YEAR HETMAN D. APOSTOL TRAVELOGUE

In the article expression of space imagination with toponyms based on Ukrainian Hetman Danylo Apostol travel journal (1728 year) is considered. The travel journal of the 1728 year belongs to dairy or travelogue which was very popular in European culture in the XVIII century. In the research short characteristics of this type of Cossack chronicle are explained.

Toponymic deixis (a part of space) is always used with temporal and personal deixis in the narration. This article shows an attempt to make a complex typology of toponyms and similar topography objects in Ukrainian lands and Eastern and South-Eastern Europe. In the paper «geographical centre» i.e. where hold the biggest number of events of narration were analyzed. An analysis shows that the toponymic deixis centre of narration was in Hetman capital Hlukhiv city. Also, it was given a short explanation of a term horod (зopод) in this dairy. This research finds grammar categories and lexical tools expressing events and a person's movement in, between or near towns, villages and other geographical objects. It investigates a category of a forest when it becomes a toponym with own location and characteristics. In this article considered how the author of travel journal marks familiar and far people settlement and in what way writer points well-determined and symbolic spaces. It concluded a strong correlation in detailed description (with name of type and for unknown (for the author or his potential readers) towns.

A content analysis demonstrates aspects of using the most common words «Malaya Roseya» and «Ukraina» marking Ukrainian Hatmanate territory. Comparing using names of Cossack state and Ukrainians lands («Malaya Roseya» and «Ukraina») with other dairies of the same epoch and the same social group testify political and ideological views of travelogue's author.

Keywords: deixis, toponymy, town, travelogue, space imagination.

REFERENCES

- Apostol, P. (1895). [Lazarevskiy O.] Dnevnyk Petra Danylovycha Apostola (mai 1725 h. – mai 1727 h.). Kievskaya starina. T.50. №7/8. Otd.2. S. 100-155.]. URL: <http://litopys.org.ua/rizne/star08.htm>. [in Ukrainian].*
- Benvenist, E. (1978) Obshchaya lingvistika. Moskva.: Progress. [in Russian].*

Horobets, V. I. Diariushi – vyznachni pamiatky ukrainskoi pysemnosti XVIII st. *Istorychni. dzherela ta yikh vykorystannia*, v. 7. K., 1972. [in Ukrainian].

Drevneyshie gosudarstva Vostochnoi Evropy. (2010) [Red. G.V. Glazirina] 2006.: Prostranstvo i vremia v srednevekovykh tekstakh. Moskva. [in Russian].

Kliueva, E. V. (2016). Aktualizatsiia prostranstvenno-vremennogo dejksisa v yazyke elektronnoho obshcheniya: na materiale nemetskoyazychnykh Internet-dnevnikov. Dis. kan. filol. nauk. Moskva. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/17235/45-Korkishko.pdf>. [in Russian].

Kratkiy zhurnal o poizdi v Moskvu yasnevelmozhnoho Yeho mylosti pana Danyla Apostola voysk yeho imperatorskoho velychestva Zaporozhskykh oboikh storon Dnipra Hetmana (1728). [in Ukrainian].

Le Goff, Zh. (2007). Serednovichna uiava. Pereklad z frants. Yaremy Kravtsia. Lviv: Litopys. [in Ukrainian].

Materialy dlia otechestvennoi istorii (1853) [vyd. M. Sudienko]. Kiev URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001133>. [in Russian].

Natsionalnyi korpus russkogo yazyka. URL: http://ruscorpora.ru/old/search-mid_rus.html.

Oleshko, Yu. (2014). Deiksys staroukrainskoi propovidi XVII stolittia. *Studia linguistica*. Vyp. 8. S. 508–511. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stling_2014_8_83. [in Ukrainian].

Radziievska, T. V. (2008) Shchodennykovi zapysy yak naratyvizatsiia osobystoho dosvidu. *Styl*. № 7. S. 139–150. [in Ukrainian].

Surovenkov, D. I. (2010) Kategoriia prostranstva v khronike Komita Martselliana (v kontekste rannei latinoyazychnoi khristianskoi khronistiki)// *Drevneishiie gosudarstva Vostochnoi Evropy*. Moskva. [in Russian].

Yakovenko, N. M. (2012). Zhyttieprostir versus identychnist. *Dzerkala identychnosti*. K. : Laurus. [in Ukrainian].

Zinchenko, O. Z. «Domashnii protokol» 1717-1767 rr. heneralnoho pidskarbiia Yakova Markovycha v konteksti ukrainskoho shchodennykarstva XVIII st.dys. kand. filol. nauk, spets.: 10.01.01. K. : In-t lit. im. T. H. Shevchenka, 2017. [in Ukrainian].

SOURCES

Kratkyi zhurnal o poizdi v Moskvu yasnevelmozhnoho Yeho mylosti pana Danyla Apostola voysk yeho imperatorskoho velychestva Zaporozhskykh oboikh storon Dnipra Hetmana (1728), 1, 21.

DICTIONARIES

Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: V 7 t. / AN URSS. In-t movoznavstva im. O.O. Potebni; Redkol. O. S. Melnychuk (holovnyi red.) ta in. K.: Nauk. dumka, 1982. T. 1: A- H / Ukl.: R. V. Boldyriev ta in. 1982.

Мозер М. Є., к. філол. н.,
Філософський факультет КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

СОБОРНІСТЬ УКРАЇНИ У БАЧЕННІ ІВАНА ФРАНКА

Тайники рідної мови – потужний інструмент будівничого української державності. За словами О. Потебні, зв'язок між мовою і думкою, мовою і світом асоціативних уявлень народу, між мовою і культурою народу підсвідомо породжує рух до суспільного об'єднання за тотожністю національної ідентичності. Думки людей тотожні, якщо вони однозначні. Українці по обидва боки Дніпра підсвідомо відчували свою близькість не лише зі спільності умов життя, а найперше зі спільності рідної мови. Саме рідною мовою людина мислить. За філософською концепцією Гегеля, вихідним пунктом є тотожність буття та мислення. Це формує мовно-національну свідомість, яка впливає на всі сфери суспільного життя українців. І 100 років тому, і тепер люди завше йшли до злуки, перебуваючи під впливом різних геополітичних суб'єктів. Це яскраво відображено в літературі та мові історичних і наукових джерел, які нам залишили видатні діячі нашої держави. Проаналізувавши матеріали творчої та публіцистичної спадщини Івана Франка, ми підвели підсумки його поглядів і натхненної праці у спрямуванні людей до боротьби за незалежність і соборність України.

Ключові слова: Іван Франко, мова Франкових творів «зрілого періоду», концептосфера національної ідеї, концепт ПАТРІОТИЗМ, концепт ДЕРЖАВНІСТЬ, концепт СОБОРНІСТЬ.

Наприкінці XIX – на початку XX століття українська нація перебувала у складному процесі свого формування. Становлення нового українського письменства в Галичині й на Буковині в ті часи наскрізь пройняте фундаментальною ідеєю єдності українського народу, тобто об'єднання України. Актуалізації такої ідеї соборності та ідеї відновлення української державності інтенсивно сприяли праці Івана Франка періоду його повної суспільно-політичної формації. Франкові – видатному мислителю й організатору культурно-освітніх товариств і політичних партій,

публіцисту й редактору періодичних видань – належить важлива соціальна роль запровадження концептуального визначення програми соціального та національного визволення українського народу. Галицька інтелігенція стрімко вбирала й кристалізувала інформацію щодо соборності та самостійності, а провідні партії це навіть фіксували у своїх програмах діяльності. Отже, ідея єднання та відновлення державності, яка мотивувала українців до соборності, породила таку визначну історичну подію – Акт злуки.

Світоглядну, ідеологічну, естетичну та літературну еволюцію Івана Франка докладно висвітлено в монографії «Віражі франкового духу. Світогляд. Ідеологія. Література» українського літературознавця професора Є. К. Нахліка. Науковець значну увагу приділяє Франковій еволюції від соціалістичного федералізму до національного державництва та його поглядам на інститут держави, які викладено у філософсько-публіцистичних працях Івана Яковича. Є. К. Нахлік ретельно простежує тенденції революціонізму та еволюціонізму, соборницькі й державницькі акценти, визвольні мотиви у Франковій поезії.

Досліджуючи багатогранність еволюціонізму свідомості Франка в його працях, Є. К. Нахлік зміг схематично виокремити різність і об'єднати схожість світосприйняття великого Каменяря в чотири етапи: перший етап – з 1871 р. до середини 1876 р.; другий етап – з осені 1876 р. до 1895 р.; третій етап – з 1896 р. до 1907р.; четвертий етап – з 1908 р. до 28 травня 1916 р.

У кожному із цих періодів Титан праці був інакшим і відмінним від попереднього. «Чинниками світоглядної еволюції Франка були: 1) постійна допитливість, неухватне освоєння нових здобутків людської думки (значно меншою мірою в останніх восьми роках життя, позначених недугою); 2) верифікація своїх поглядів історією цивілізації та сучасним розвитком суспільства, а також власним досвідом; 3) сумніви в істинності обстоюваної ним тої чи тої ідеології та суспільної мети» [Нахлік, с. 8]. Ми проаналізуємо третій і четвертий етапи, назвавши їх *«зрілим періодом»* творчості Івана Франка.

Підведемо підсумки, розглянувши поетичні твори Франка зі збірки «З вершин і низин» у циклах «Сонети», «Галицькі образки», «УКРАЇНА», поему «Іван Вишенський» та публіцистичні твори для дослідження концептосфери національної ідеї.

Концептосферу національної ідеї творить сукупність концептів, що існують у вигляді узагальнених уявлень про націю, розумових картинок національної ідентичності, понять і фреймів, що узагальнюють різноманітні ознаки зовнішнього світу людини – громадянина держави.

Змістовно-підтекстова інформація творів Франка підсвідомо засвоюється реципієнтом завдяки здатності одиниць мови породжувати асоціативні та конотативні значення.

Збірка «З вершин і низин», яку Іван Франко видав спочатку першим власним накладом у 1887 р., а згодом другим – у 1893 р., «є найвидатнішим явищем в українській літературі після «Кобзаря» Т. Шевченка» [Якимович, с. 174]. У ній знаходимо змалювання основної одиниці культури в ментальному світі людини-патріота – концепт ПАТРІОТИЗМ. Тракуємо його як фрагмент загальнолюдської культури, що ґрунтується на вищих людських почуттях. В аспекті лінгвокультурології концепт ПАТРІОТИЗМ розглядаємо як феномен духовного сприйняття, який наповнений культурно-оцінним компонентом, що визначає найвищу й найсильнішу духовну силу й життєву позицію людини, яка формує її фундаментальну особистісну цінність. Слова «Гімну» в пролозі не просто дали виклад змісту збірки, вони стали формувальним засобом духовної сили та настрою суспільства 1890-их рр.:

*Вічний революціонер –
Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастя й волю, –
Він живе, він ще не вмер.
<...>
Словом сильним, мов трубою,
Міліони зве з собою, –
Міліони радо йдуть,
Бо се голос духа чуть!* [Франко, Т. 1, с. 22].

Концепт ДЕРЖАВНІСТЬ не сприймається в творах Франкових як синонім держави в цілому чи держави відповідного історичного типу для характеристики системи політичної організації суспільства. У творі «Ужас на Русі» циклу «Оси» зі збірки «З вершин і низин», написаному в 1880 р., але виданому в 1893 р., вжито як дефініцію організаційної структури країни:

*Не хлоп державі з кровавого поту
Буде, як досі, податки зносить,
Але держава за хлопську роботу
Премії буде рік-річно платить.*

<...>

*Горе, сусідо! Ой лихо нам, свату!
Світ вже валиться! Тріщать вже стовпи!*
[Франко, Т. 1, с. 103].

Згадка про державу Україну зустрічається в поемі «Іван Вишенський», присвяченій А. Кримському, в її восьмому розділі «Спогад про Україну». Вперше поему надруковано у книжці «Із днів журби», а пізніше – з незначними поправками у збірнику «На вічну пам'ять Котляревському» в 1904 р. Про знедолений квітчастий край і важке кроваве пекло говорить Франко в цих рядках:

*<...> в душу сипле насолоду,
чимось рідним навіва.*

*О, скажіть – ви з України,
із далеких рідних селищ,*

<...>

*Та невже ж та Україна –
сей квітчастий рай веселий,
се важке, кроваве пекло <...>* [Франко,
Т. 3, С. 68-69].

Інтенції українства простежуються ще у Франковому сонеті «Котляревський», де він пов'язує свою творчість із поетичними рядками автора «Енеїди»:

*Так Котляревський у щасливий час
Вкраїнським словом розпочав співати,
І спів той виглядав на жарт не раз.
Та був у нім завдаток сил багатий,
І огник, ним засвічений, не згас,
А розгорівсь, щоб всіх нас ogrівати*
[Франко, Т. 1, с. 143].

Оскільки головними факторами держави виступають специфічні форми державної політичної організації суспільства, якими є державна мова, національна ідентичність, ідеологія та державна символіка, то Іван Франко як національний мислитель

звертається до «молодежі». Націєтворче спрямування Франко висвітлює у статті «З кінцем року» (1896), наголошуючи галичанам на тому, що в національному розвої українців у Галичині настав новий час, який вимагає виконання конкретних справ. Його хвилювала проблема здобуття національної державності, й він задумувався також над формою оптимальної державної організації суспільства. В публіцистичній праці «З кінцем року» йдеться про прикрість та малопродуктивність діяльності підростаючого покоління, про «дружне супротивлення всієї українсько-руської суспільності». Іван Франко закликає до *«важкої конкретної праці на різних полях, починаючи від елементарної економічної самопомочі і правової оборони, а кінчаючи найвищими вимогами наукової й літературної праці. <...> Не бійтеся, уряд добре бачить, де українство могло б бути йому неприємне, і всіми можливими запорами не допускає свідомих українців і української свідомости до народу <...>»* [Франко, Т. 54, С. 801-811].

Концепт СОБОРНІСТЬ, за визначенням українського тлумачного словника, в концептуальній картині світу людини відображає морально-філософський і соціальний принцип, фундаментальними положеннями якого є: відповідальність усіх за всіх, єдність індивідуального і загального, взаємне духовне збагачення і розвиток та ін. [ВТССУМ]. В останні десятиріччя своєї творчості ХІХ-го ст. Іван Франко стояв на соціалістичних і федералістичних засадах у вирішенні національного питання, яке було зосереджено на єдності територій держави по обидва боки Дніпра. Братерство, об'єднання та свобода яскраво ним оспівано в книжці «Галицькі образки», виданій у серії «Русько-українська бібліотека» 1886-го р. у віршованих рядках «Гадки на межі»:

*Я думав про людське братерство нове,
І думав, чи в світ воно швидко прийде?
І бачив я в думці безмежні поля:
Управлена спільним трудом, та рілля
Народ годувала щасливий, свободний.
Чи се ж Україна, чи се край мій рідний,
Обдертий чужими і світом забутий?
Так, се Україна, свободна, нова! [Франко,
Т. 1, с. 186].*

Франко говорить не про класову і не про інтернаціонально-класову солідарність, а про національну соборність. Він дотримується думки про пріоритет національного поєднання над класовим і вбачає важливою суттю урівноваження відносин між громадянином і державою, особою і суспільством, особистістю і нацією. У своїх перспективних теоретичних роздумах Іван Якович наголошував на потребі узгоджувати права та свободи окремої людини з інтересами нації як стійкої людської спільноти. Він в інтересі національної держави бачив інструмент, призначений для забезпечення цивілізованого функціонування суспільства з гуманними умовами для розвитку особистості, збереження і поступу нації.

Держава – це національна єдність. Отже, в «зрілий період» творчості – роки 1896-1907 – соборність у баченні Івана Франка зорієнтовано найперше на ідеал саме національної держави. Найсуттєвіше цю українську національну ідею соборності та засоби її реалізації Іван Франко висловив у геніальному вірші «Не пора» перейменованому ним на «Національний гімн»:

*Не пора, не пора, не пора
Москалеві й ляхові служить!
Довершилась Україні кривда стара,
Нам пора для України жить.
<...>
Не пора, не пора, не пора
В рідну хату вносити роздор!
Хай пропаде незгоди проклята мара!
Під України єднаймося прапор! [Франко,
Мозаїка]*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови (ВТССУМ). Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. *Нахлік, Є. К.* Віражі франкового духу. Світогляд. Ідеологія. Література. Київ : Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2019. 640 с.
3. *Франко І. Я.* Зібрання творів у 50-и томах. Київ : Наукова думка, 1976 р. Т. 1, 509 с.

4. *Франко, І. Я.* Зібрання творів у 50-и томах. Київ : Наукова думка, 1976. Т. 3, 451 с.

5. *Франко, І. Я.* Додаткові томи до зібрання творів у 50-и томах. Київ : Наукова думка, 2010. Т. 54, 1216 с.

6. *Франко, І. Я.* Мозаїка із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах. Упорядники: Франко З. Т., Василенко М. Г. Львів : Каменяр, 2001. 434 с.

7. *Якимович, Б. З.* Іван Франко – видавець: книгознавчі та джерелознавчі аспекти. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені І. Франка, 2006. 691 с.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2019 р.

Moser M. Ye., PhD.

Philosophical Faculty Taras Shevchenko National University of Kyiv

COUNCIL OF UKRAINE IN THE VISION OF IVAN FRANKO

The secret places of the native language is a powerful instrument of the Ukrainian state builder. According to Oleksandr Potebnia, the link between languages and ideas, between languages and the associative ideas as well as the culture of a people generates the striving toward a societal unification according to the feature of national identity. In the 19th century, Ukrainians in the Austrian (since 1867: Austro-Hungarian) and in the Russian Empires felt their closeness not only due to similar living conditions, but first and foremost due to their common native language, the language of their reasoning. They strove for unification while they found themselves in different state formations, as is reflected in literary sources as well as in the language of historical and scholarly sources written by eminent Ukrainian intellectuals. In this article, we attempt to demonstrate that this is also true for Ivan Franko's texts, and we highlight his role for the process of the unification of all parts of Ukraine. Franko was a leading Ukrainian thinker who worked as a writer, journalist and editor of periodicals. He was also a talented organizer of cultural and educational societies, and he was active in politics. The liberation and the unification of the Ukrainian people was an essential part of his program in all these spheres. His ideas exerted great impact on Galician intellectuals and had a genuine effect on the unification of Ukraine and, particularly, on the «Act zlukey» (the «Unification Act») of 22 January 1919.

Keywords: *Ivan Franko, the language of Franko's works of his "mature period", the conceptsphere of the national idea, the concept of PATRIOTISM, the concept of STATEHOOD, the concept of COUNCIL.*

REFERENCES

1. *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* (VTSSUM). Kyiv : Irpin: VTF «Perun», 2005. 1728 s. [in Ukrainian].
2. *Naxlik, Ye. K.* Virazhi frankovoho dukhu. Svitohliad. Ideolohiia. Literatura. Kyiv : Naukovo-vyrobnyche pidpriemstvo «Vydavnytstvo «Naukova dumka» NAN Ukrainy», 2019. 640 s. [in Ukrainian].
3. *Franko I. Ya.* Zibrannia tvoriv u 50-y tomakh. Kyiv : Naukova dumka, 1976. T. 1. 509 s. [in Ukrainian].
4. *Franko, I. Ya.* Zibrannia tvoriv u 50-y tomakh. Kyiv : Naukova dumka, 1976. T. 3. 451 s. [in Ukrainian].
5. *Franko, I. Ya.* Dodatkovy tomy do zibrannia tvoriv u 50-y tomakh. Kyiv : Naukova dumka, 2010. T. 54. 1216 s. [in Ukrainian].
6. *Franko, I. Ya.* Mozayika iz tvoriv, shcho ne vviishly do Zibrannia tvoriv u 50 tomakh. Uporiadnyky: Franko Z. T., Vasylenko M. G. Lviv : Kameniar, 2001. 434 s. [in Ukrainian].
7. *Yakymovych, B. Z.* Ivan Franko – vydavets: knyhozhnavchi ta dzhereloznavchi aspekty. Lviv : Vydavnychiy tsentr LNU imeni I. Franka, 2006. 691 s. [in Ukrainian].

Ніка О. І., д. філол. н., проф.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ЕПІСТЕМІЧНА МОДАЛЬНІСТЬ «РУСЬКОМОВНИХ» ДИСКУРСИВНИХ ПРАКТИК РАНЬОМОДЕРНОГО ЧАСУ

У статті проаналізовано вияви епістемічної модальності в «руськомовних» дискурсивних практиках ранньомодерного часу. Схарактеризовано актуалізацію нових практик у XVI–XVII ст., що зумовлені соціокультурними чинниками. Визначено полеміку і проповідництво як нові «руськомовні» дискурси. Обґрунтовано їх спільність і відмінність у реалізації діалогізму, що позначилося на вираженні епістемічної модальності.

На прикладі функціонування дієслівних форм знати, вгадати, розуміти, що є виразниками епістемічної модальності, встановлено розширення вказівок на епістемічні модуси полеміста/проповідника і вірян для досягнення ними повноти розуміння і засвоєння релігійних понять, динаміку інтерактивності, персвазійності в дискурсивній діяльності. Визначено зв'язки епістемічної модальності з достовірністю та евіденційністю.

Ключові слова: епістемічна модальність, дієслова, проповідницька і полемічна дискурсивні практики XVI–XVII ст., ранньомодерний період в Україні.

Постановка проблеми. Однією з ознак нових дискурсивних практик ранньомодерного часу є розширення в них вказівок на епістемічні модуси автора (полеміста/проповідника) і вірян. Дослідження цього питання загалом передбачає «історико-лінгвістичні пресупозиції»: встановлення історичних змін дискурсивних практик як реакцію на соціокультурні чинники, актуалізацію «руськомовних» проповідництва і полеміки в XVI–XVII ст., розширення діалогізму, інтерактивності та ін.

Епістемічну модальність досліджували в різних лінгвістичних аспектах [Арутюнова 1988; Блох, Аверина 2011;

Дмитровская 1988; Скибицька 2004; Шатуновский 1988; Cornillie 2009; Drubig 2001; Kiefer 1994; Palmer 1990; Palmer 2001; Smith 2003]. Деталізований аналіз її виявів здійснений на основі значного за обсягом корпусного матеріалу [Падучева 2016].

У цих працях епістемічну модальність трактують у широкому та вузькому форматах. У широкому сенсі епістемічна модальність передає ставлення мовця до повідомлюваного, що наближає її до визначення модальності загалом. Вузьке її розуміння як модусу знання відзначаємо в лінгвістичних традиціях Н. Арутюнової [Арутюнова 1988, с. 123], її послідовників [Дмитровская 1988; Шатуновский 1988 та ін.].

Епістемічну модальність також трактують як таку, що відображає ступінь повноти і характер знань мовця про подію: вона «належить до системи модальних граматичних категорій і відображає оцінку мовцем ступеня ймовірності того чи іншого факту» [Аверина 2010, с. 8], що зближує її з персуазивністю. Крім цього, дослідники неоднаково трактують епістемічність та епістемічну модальність.

Основний акцент, який відрізняє сучасні дослідження, – це розкриття епістемічної модальності у вимірах тексту, дискурсу. У розгляді епістемічних виявів модальності особлива роль належить суб'єктивності [Nuys 2001], що виявляє модуси автора в дискурсивних практиках. Останні вивчаються в динаміці, з урахуванням принципів «культурного знання» (термін М. Фуко).

У XVI–XVII ст. зростає роль епістемічного чинника в нових дискурсивних практиках, які є відгуком на соціальні запити часу і впливають на зміну текстотворення, на творення «нової» літературної мови («руська літературна мова ранньомодерної доби» [Мозер 2018]). Визначення нових дискурсивних практик застосовано щодо «руськомовних» полеміки [Ніка 2009; Ніка 2019] та проповідництва [Ніка 2012].

Актуальність наукової проблеми полягає в тому, що лінгвістичне вивчення епістемічної модальності ще недостатньо здійснене в історичному вимірі й має охоплювати як історію розвитку засобів вираження, так і її роль у творенні нових дискурсивних практик в діяхронії.

Мета статті – з'ясувати вияви епістемічної модальності в «руськомовних» полемічній і проповідницькій практиках ранньомодерної доби.

Завдання статті – схарактеризувати дискурсивну реалізацію епістемічних дієслів *знати, в'їдати, розуміти* у проповідях і полеміці XVI–XVII ст.; визначити зв'язок епістемічності, персуазивності та евіденційності.

Методика і методи дослідження. Із основних лінгвістичних методів застосовано дискурсивний і контекстуально-інтерпретаційний. Методика діалогічної інтерпретації тексту спрямована на з'ясування дії принципів інтерактивності та діалогічності в дискурсивних практиках ранньомодерної доби, встановлення спільних і відмінних ознак полемічного і проповідницького дискурсів у XVI–XVII ст., особливостей виявлення в них епістемічної модальності.

Джерельну основу дослідження становлять проповіді другої половини XVII ст. (Й. Галятовського та А. Радивилівського), полеміка межі XVI–XVII ст. (Отпис» Клірика Острозького, «Апокрисис» Христофора Філалета).

Як зазначалося, епістемічність розглядаємо «як результат когнітивного процесу мовця, спрямованого на відображення в тексті знань, інференції, власної думки» [Ніка 2011, с. 22].

Це загальне визначення конкретизується щодо низки умов: особливостей дискурсивної діяльності автора, різновиду дискурсу та типу епістемі. Для прикладу: різні аспекти вивчення когніції *віра* представлені в сучасних працях [Лингвокультурологические 2018].

У ранньомодерну добу нові вимоги до текстотворення позначилися і у виявах епістемічної модальності. У полемічному і проповідницькому дискурсах, що реалізують когніцію *віра*, розширюються вказівки на епістемічні стани автора/читачів, які розкривають суб'єктивність/інтерсуб'єктивність у процесі розуміння сакральних сенсів. Розвиток нових практик зумовлений суспільними запитами часу, культурними і мовними контактами з європейським простором.

Безперечно, варто визначати жанрову єдність, наприклад, проповіді, у середньовічний і бароковий періоди [Зема 2004; Кого

наслідували], уже ж у XVI–XVII ст. проповідь і полеміка також відображали нові форми спілкування.

В умовах релігійних контрверсій обидві практики переконували вірян, пояснювали і підтверджували повне розуміння положень віри, розбудовували діалогічну взаємодію та інтерактивність. Для цього застосовувалася аргументація, інференція, пояснення за аналогіями, новими і неочікуваними для вірян. Особливість полемічної дискурсивної практики – у спектрі діалогічних відношень, у тому числі з опонентами. Полемічні акценти менш виражені у проповідництві.

Звернемо увагу на дієслова *знати*, *вѣдати*, *розумѣти*, що експлікують епістемічний модус автора/читача в ранньомодерних дискурсивних практиках. Частотність цих дієслів зафіксована у покажчиках слів і словоформ, укладених нами до перевидання проповідей А. Радивиловського (Рад.) та полемічного твору Клірика Острозького (Отпис).

Для аналізованих дискурсивних практик характерне вживання дієслова *знати*¹ у висловленнях зі сполучником мети (*абы/абысмы знали*), а також із фразеологічним *дати знати*.

Дієслово *знати* у висловлюваннях зі сполучником мети *абы/абы(с)мо* виконує роль маркера, що характеризує епістемічний модус мовця (читача), який з'ясовує символічний вимір тлумачення: **Тыѣ тѣды три непрѣатели дла того на се(м) пѣти пелгримована нашегѣ сѣтъ постановлени, заборонаючи намѣ восхожденїа до Нѣа, абысмы знали, же трѣднѣ естѣ до набытїа Цр(с)тво Нѣсноє** (Рад., 694). Казнодія тлумачить розуміння складного релігійного поняття, сутність якого розкрита в диктумі, вираженому наступним підрядним з'ясувальним реченням.

Вказівка на епістемічний стан мовця/читачів є основною, тому цей фрагмент висловлення зазвичай не поширюється іншими словами: **Мѣры тѣды князь кѣхарскїй, то естѣ кѣхминстрѣ царскїй розвалилѣ; абы(с)мо знали, же гды постомѣ и воздержанїемѣ чрева не оумерцїваемѣ, добродѣтели тратим(ѣ)** (Рад., 182 зв.).

У фразеологічному *дати знати*² смисл 'повідомляти' редукується, коли вже вжито дієслово мовлення, тому основним є

¹ Знати (СУМ, вип., с. 96–100).

трактування розуміння символічного сенсу повідомлюваного казнодією, що поширюється на коло читачів/слухачів: **Колом(ъ) щаст(ъ)є филоософъ назвалъ дла того, абы дал(ъ) знати, же клопоты, оутиски, скорби, бѣди, не скончатса на земли, ажъ хуба по смерти** (Рад., 170 зв.). Як і в попередньому випадку, тут також використовується сполучник мети **абы**.

У таких висловленнях взаємодіють смисли непрямої евіденційності, достовірності та епістемічної модальності. Дискурсивні особливості фразеологічного *дати знати* відзначаємо у переході від цитування до інтерпретації, виведення і пояснення актуалізованих смислів казнодією для сприйняття вірянами теми казання: **Бей рѡдѣ не исходитъ, токмо мѣтвюю и постомъ, слѡхачѣ православный. Тылкѡ абы чрез(ъ) тоє далъ знати, же кто хоче(т) звѣтажити дѣаволо(в), ктѡ хочетъ на(д) ними трѣумфовати; того доказат(и) без(ъ) мѣтвы и постѣ жаднымъ способомъ не можетъ** (Рад., 179).

Модус *дати знати* містить згорнуту тему, відому з попереднього контексту і пресупозиції. Анафоричні зв'язки реалізуються займенниками **тоє...что (що)**. *Дати знати* передає смисл епістемічності та вказує на зв'язок з непрямою евіденційністю і ступенем достовірності (у другому випадку – високий ступінь достовірності (категорична достовірність)): **През(ъ) что вный филозофъ давалъ знати, же самое мѡкъ припомнен(ъ)є и памѣ(т)ка, естѣ оудюю, которою грѣшникове ѡ(т) пополненѣ грѣховъ гамоваными и задержаными бываютьъ** (Рад., 1119); **вє(д)лѡгѣ овыхъ словъ Писанїѣ: тремисты мѡжѣ локавшими водѣ спсѣ вы. и предамѣ Мадѣѡма в(ъ) рѡкѣ твою. прє(з) цю далъ знати премѡдрїй гетманъ, же гетманы коли идѣ(т) до потребы з(ъ) непрїѣтелемъ, повинны в(ъ) войскѣ своимъ чинити бракъ, и такихъ молодцовъ выбирати до потканѣ са з(ъ) непрїѣтелемъ, которїи бы чола своего не крыли, которїи бы ѡ(т)важне на непрїѣтелеѣ натирали** (Рад., 1586).

² Дати знати (СУМ, вип. 122, с. 99)

Персональність/імперсональність повідомлюваного граматично модифікується формами минулого часу *давалъ/далъ*(ъ) *знати*, безособовою формою *-но давано знати*, дієприслівником *даючи знати*: а кто жъ? Наѡзардан(ъ), то естъ, Кѡхаръ. чрез(ъ) що давалъ *знати*, и жъ нѣчогѡ не може(т) быти snadнѣйшогѡ бѣсѡ, которогѡ фѣгѡрою былъ Навходонѡсоръ царъ, до збѡренѡ дѣи наших, и до спѡстошенѡ домѡвъ еи, добродѣтелей, и акѡ оугодїе плоти (Рад., 182).

Функціювання безособової форми на *-но давано знати* контекстуально уточнено вказівкою на епістемічний модус мовця *дорозѡмѣваюсѡ*³ (1 ос. одн. теп. часу), що розкриває розуміння цитованого джерела казнодією: *дорозѡмѣваюсѡ*, и жъ презъ тоѡ даванѡ *знати*, же в(ъ) Новѡй Блг(ѡ)ти до захѡв(н)ѡ ч(ѡ)тѡсти, такъ дѣевнѡи, и акѡ и телеснѡи, двѣ речѡи потребнѡе мѣли быти, повстагливѡсть плоти, и смиренїе ср(ѡ)ца (Рад., 224).

У висловленнях із дієприслівниковим *даючи знати* персональний дейксис автора зредукований, а символічний смисл він виводить безпосередньо із цитати, що визначає зв'язок епістемічності з категоричною персуазивністю та непрямою евіденційністю: Іѡанъ сѣтъи вѡ своемѡ ѡ(т)кровенїї пекло называет(ъ) точиломѡ Бжїимѡ, рекши: Той попереѡтъ точилѡ вина гарѡсти гнѣѡа Бга вседержителя. *Даючи знати*, же акѡ в(ъ) прасахѡ винных(ъ) рѡзныи гагоды посполѡ сѡ з(ъ) соѡю мѣшаютъ, посполѡ толкѡют(ъ) сѡ и стираютъ (Рад., 1115).

Епістемічний маркер *даючи знати* встановлює «різносуб'єктність» висловлень: він смислово стосується не лише цитованого св. Іоанна, а проповідника, який «продовжує» інтерпретацію цитати. Актуалізацію смислу передає дієприслівник теперішнього часу *даючи (знати)*, тоді як дієприслівник на позначення мовлення в минулому часі *рекши* фіксує цитату. У дискурсивному плані епістемічний маркер, виражений фразеологізмом, містить вказівку на вивідність наступного висловлення.

³ Дорозумѣтися – ‘догадатися, додуматися’ (СУМ, вип. 8, с. 146).

Інференція є характерною також для полеміки, що зближує її з проповіддю. Так, в «Апокрисисі» вивідність розкривається модусним знати з анафоричним словом: *ω(τ)τολα знати же яко не всягда першее мѣсце мѣлаъ на синωде(χ) рим(ъ)скій бискупъ, такъ ани права жадного трывалога на тоє першее сѣданье не мѣ(л)* (Апокр., 264).

Аналізовані дієслова передають епістемічні стани мовця й слугують риторичним прийомом, спрямованим на спростування аргументів опонента і протиставлення йому достовірних доказів у полеміці.

У проповідях виразники епістемічної модальності також спрямовані на досягнення контактновстановлювальної та персвазійної функцій. Для активізації пізнавальної діяльності вірян у процесі трансляції та засвоєння постулатів віри використовуються різні типи висловлень – питальні, імперативні.

Висловлення з наказовими формами 2 ос. мн. *вѣдайте* характеризують риторичні прийоми складання і виголошення проповіді. Епістемічні дієслова становлять модусну частину, часто зі звертаннями: *Братіє, вѣдайте тоє, же ω(τ) крѣпкагω исходитъ сладо(ст), же ты(м) тылkw слава Нв(ѣ)наа дана бываетъ, что на(д) свѣтом(ъ), тѣлом(ъ), и діаволо(м) звѣтазтво ωдержютьъ* (Рад., 227). В імперативних конструкціях вони передають смисл необхідності: *Вѣдайте тоє, же ωшѣквиваетеса ωфѣры приносачи свнимъ лживымъ богωм(ъ)* (Рад., 65), що конституює тип дискурсу, який визначає когніція *віра*.

Епістемічне дієслово *розумѣти* є домінантним у дискурсивній діяльності проповідників і полемістів ранньомодерної доби. Розуміння набуває епістемічного виміру, трансформуючись у можливість пояснення питань віри та екслікації епістемічного модусу автора: *розумѣю же на выводахъ въ припомененыхъ пытанья(χ) оутгаєныхъ можемъ мѣти досытъ, зваща кгда жъ са тожъ и ниже с пришлыхъ роздѣловъ тымъ значнѣй оказовати боуде(т)* (Апокр., 113).

Діалогічність полеміста з опонентом побудована у формі запитань, відповідь на яку полеміст формулював як достовірну: *А*

w wной згодѣ, в которой вежа вавилон(ъ)ская бѣдована, тако *розѹмѣешъ* (Отпис, 6 зв.).

У проповіді персвазійність так само маркувалася вказівкою на персональний дейксис казності: епістемічний модус виражений особовою формою теперішнього часу *розѹмѹю* (1 ос. одн.) у відповіді на запитання: **W(т)кѹль бы то была такаа сладость?** *Розѹмѹю же не инный гла(с) выходилъ з(ъ) оустъ Бжїихъ, тылако сей: W(т) крѣпка(г)[о], w(т) Антѹнїа раба моего* (Рад., 227).

Епістемічне *розѹмѣете* (2 ос. мн. теп. часу) адресоване аудиторії, яка має сформулювати повне розуміння смислових домінант за темою казання. Запитання активізували продумування відповіді, яку підтверджував проповідник: **Чи то *розѹмѣете* слѹхачѹ, же тот(ъ) мечъ гнѣвѹ Бжогѹ не прагне(т) крови нашеї вылаа?** (Рад., 1079). Вони розкривали розуміння релігійних понять, які проповідник вважав за необхідне зацентрувати і підтвердити в дискурсивній діяльності. Це «суб'єктивний» процес трансляції та засвоєння постулатів віри у «людському просторі».

Співучасть автора та вірян у з'ясуванні релігійних смислів виражена епістемічною можливістю (дієслово 1 ос. мн. теп. часу) *можемо розѹмѣти*: **Можемо зрозѹмѣти тоє з(ъ) двоѹхъ братѹвъ, Ісава и Іакѹва** (Гал., сѹс). Проаналізовані епістемічні дієслова використовуються в нарації проповіді.

Висновки. У ранньомодерну добу зростає роль епістемічної модальності в нових проповідницькій і полемічній дискурсивних практиках. Епістемічні дієслова експлікують епістемічний модус автора, який висловлює розуміння, пояснення релігійних сенсів спільно з вірянами. «Суб'єктивність» стосується повноти розуміння для засвоєння постулатів віри. У цих типах дискурсу епістемічна модальність корелює з непрямою евіденційністю та категоричною персуазивністю.

Перспективи дослідження – у вивченні взаємодії епістемічності з іншими категоріями в різних типах дискурсу, дослідженні розвитку засобів вираження епістемічної модальності, з'ясуванні дискурсивних трансформацій (наприклад, у «Зерцалі Богословїї» (1618) К. Транквіліона-Ставровецького).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Аверина А. В.* Стилистический аспект функционально-семантического поля (на примере поля эпистемической модальности немецкого языка). Специальность: 10.02.04 германские языки; автореф. дис. докт. фил. наук. Москва, 2010. 39 с.
2. *Арутюнова Н. Д.* Типы языковых значений: Оценка, событие, факт. М.: Наука, 1988. 341 с.
3. *Блох М. Я., Аверина А. В.* Поле эпистемической модальности в пространстве текста. М.: МПГУ, 2011. 154 с.
4. *Дмитровская М. А.* Знание и мнение: образ мира, образ человека. *Логический анализ языка: Знание и мнение* / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. М.: Наука, 1988. С. 6–18.
5. *Зема В. Є.* Гомілетика та проповідництво в Україні 9–18 ст. *Енциклопедія історії України*: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Ін-т історії України. Київ: Наукова думка, 2004. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Gomiletyka>.
6. *Кого наслідували українські проповідники XVII ст. – греків, римлян чи поляків?* URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8342/Koho_nasliduvaly_ukrainski.pdf.
7. *Лингвокультурологические исследования. Логический анализ языка. Понятие веры в разных языках и культурах* / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова, М. Л. Ковшова. Москва: Гнозис, 2018. 856 с.
8. *Мозер М.* Історія української мови. Київ, 2018. 29 с. (Бібліотека Лікбез).
9. *Ніка О. І.* Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2009. 446 с.
10. *Ніка О. І.* Теорія модусу в сучасній лінгвістиці. *Українська мова*. 2011, № 2. С. 19–29.
11. *Ніка О. І.* Барокова проповідь XVII ст. і розвиток староукраїнської літературної мови. *Studia Linguistica*. Вип. 6. 2012. С. 165–170.
12. *Ніка О. І.* Лексичні заміни в «Апокрисисі» Христофора Філалета. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. 2019. Том. 7. Str. 35–48.
13. *Падучева Е. В.* Модальность. *Материалы к Корпусной грамматике русского языка. Глагол. Часть 1*. Санкт-Петербурга: Нестор-История, 2016. С. 19–94.
14. *Потапенко А. С.* Семантико-синтаксические и прагматические свойства базисных эпистемических глаголов испанского и английского

языков: автореферат дис... канд. фил. наук. Пятигорск, 2003. 16 с. URL: https://static.freereferats.ru/_avtoreferats/01002618632.pdf.

15. Скибицька Н. В. Епістемічна модальність в англійській мові (діахронний аспект): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2004. 21 с.

16. Шатуновский И. Б. Эпистемические глаголы: коммуникативная перспектива, презумпции, прагматика. *Логический анализ языка: Знание и мнение* / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. М. : Наука, 1988. С. 18–22.

17. Brennan V. M. Root and epistemic modal auxiliary verbs (1993). *Doctoral Dissertations Available from Proquest*. AAI9316625. URL: <https://scholarworks.umass.edu/dissertations/AAI9316625>.

18. Cornillie B. Evidentiality and epistemic modality: On the close relationship between two different categories. *Functions of Language* 16.1: 2009. Pp. 44-62.

19. Drubig, H. B. On the syntactic form of epistemic modality. University of Tübingen, 2001. 52 p.

20. Kiefer F. Modality. *The Encyclopedia of Language and Linguistics* / R. E. Asher (Ed.). Oxford: Pergamon Press, 1994. P. 2515-2520.

21. Nuyts J. Subjectivity as an evidential dimension in epistemic modal expressions. *Journal of Pragmatics*. Vol. 33, Issue 3, 2001. Pp. 383-400.

22. Palmer F. R. Modality and the English modals, 2nd edn. London: Longman, 1990. 220 p.

23. Palmer F. R. Mood and modality, 2nd edn. Cambridge: Cambridge University Press. 2001. 236 p.

24. Smith N. Changes in the Modals and Semi-modals of Strong Obligation and Epistemic Necessity in Recent British English. *Modality in Contemporary English* / R. Facchiretti, M. Krug, F. Palmer (Eds.). Berlin and New York: Mouton de Gruyter. 2003. P. 241-266.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Апокр. –	Христофор Філалет. Апокрисис, Острог: Друкарня К. Острозького, 1598. Стародрук Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, шифр Кир. 824.
Гал. –	Галатовський Йоаникій. Ключ разумѣнія. Львів: Друкарня М. Сльозки, 1665. Стародрук Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, шифр Кир. ЗІ № 420.
Отпис	Діалогізм в історичних вимірах староукраїнського часу: W (т)пись Клирика W стро(з)ского / Підгот. наукового

- дослідження, тексту, показників О.І. Ніка. Київ: Освіта України, 2016. 238 с. (XLIV с., 63 л., 66 с.).
- Рад. – Радивилівський Антоній. Барокові проповіді XVII століття / Підгот. наук. дослідження, тексту, показників Оксана Ніка, Юлія Олешко. Київ, 2019. XIV + 381 с.
- СУМ – Словник української мови XVI ст. – першої половини XVII ст. : у 28 вип. / НАН України, Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича / Д. Гринчишин та ін. (відп. ред.). Львів, 2001. Вип. 8.; 2005. Вип. 12.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2020 р.

**Nika O. I., Dr. habil., Prof.,
Institute of Philology of Taras Shevchenko KNU, Kyiv**

EPISTEMIC MODALITY OF THE RUTHENIAN DISCOURSE PRACTICES IN THE EARLY MODERN PERIOD

The article analyzes the influence of epistemic modality on the change of discourse practices in Ukraine in the early Modern period. It explores discourse practices of the 16th and 17th centuries in their dynamic state applying the principles of 'cultural knowledge' (the term introduced by M. Foucault).

The paper discusses the common and distinctive features of realizing epistemic modality in polemical and homiletic discourses. The author argues that they are new discourse practices, which appeared as a result of compelling social needs arising in the 16th and 17th centuries, while the functions of the literary language of the time, the Ruthenian language, enhanced.

The study shows that in the discourse practices, religious notions were conceived through demonstrating epistemic states of the author / readers that reveal the subjectivity / intersubjectivity in conception, interpretation, and understanding the postulates of faith. The paper proves that epistemic modality is interlinked with certainty, evidentiality, and inferentiality.

*The article focuses on the epistemic verbs *знаму* (to know), *відаму* (to be aware), *розуміму* (to understand) which explicate the epistemic modus of the author in these discourse practices and perform phatic and persuasive functions. Thus, the paper considers discursive features of the phraseological unit *даму знаму* (let sb know), signaling the transition from a quotation to an inference, an explication of the message of the preacher. The study also*

presents grammatical modifications of the phraseological unit: the past tense forms (давал/дал знати), the impersonal form -но (давано знати), participle (даючи знати). The author establishes the link between the epistemic *врядом* with indirect evidentiality and certainty. The author also shows the dominant of the epistemic verb *розуміти* in the discourse of the polemist and preachers of the early Modern period.

Key words: epistemic modality, verbs, homiletic and polemical discourse practices of the 16th and 17th centuries, early Modern period in Ukraine.

REFERENCES

1. Averina, A. V. (2010). Stilisticheskii aspekt funktsionalno-semanticheskogo polia (na primere polia epistemicheskoi modalnosti nemetskogo yazyka). Specialnost: 10.02.04 - germanskiie yazyki; avtoref. dis. dokt. fil. nauk. Moskva, 39 s. [in Russian].
2. Arutiunova, N. D. (1988). Tipy yazykovykh znachenii: Otsenka, sobytiie, fakt. Moskva: Nauka, 341 s. [in Russian].
3. Blox, M. Ya., Averina, A. V. (2011). Pole epistemicheskoi modalnosti v prostranstve teksta: monografiia. Moskva: MPGU, 154 s. [in Russian].
4. Dmitrovskaia, M. A. (1988). Znaniie mneniie: obraz mira, obraz cheloveka. Logicheskii analiz yazyka: Znaniie i mneniie / Otv. red. N.D. Arutiunova. Moskva: Nauka, S. 6–18. [in Russian].
5. Zema, V. Ye. (2004). Gomiletyka ta propovidnytstvo v Ukraini 9–18 st. Encyklopediia istorii Ukrainy: T. 2: G-D / Redkol.: V. A. Smolii (golova) ta in. NAN Ukrainy. In-t istorii Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka, URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Gomiletyka>. [in Ukrainian].
6. *Koho nasliduvaly ukrainski propovidnyky XVII st.* – grekiv, rymlian chy poliakiv? URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8342/Koho_nasliduvaly_ukrainski.pdf. [in Ukrainian].
7. *Lingvokulturologicheskie issledovaniia.* (2018). Logicheskii analiz yazyka. Poniatie very v raznykh yazykakh i kulturakh / Otv. red. N. D. Arutiunova, M.L. Kovshova. Moskva : Gnozis. 856 s. [in Russian].
8. Moser, M. (2018). Istorii ukrainskoi movy. Kyiv, 29 s. (Biblioteka Likbez). [in Ukrainian].
9. Nika, O. I. (2009). Modus v staroukrayinskii literaturnii movi drugoi polovyny XVI–pershoi polovyny XVII st. Kyiv.: KNU imeni Tarasa Shevchenka, 446 s. [in Ukrainian].
10. Nika, O. I. (2011). Teoriia modusu v suchasni lingvistytsi. Ukrainska mova., № 2. S. 19-29. [in Ukrainian].

11. Nika, O. I. (2012). Barokova propovid XVII st. i rozvvtok staroukrainskoi literaturnoi movy. *Studia Linguistica*. Vyp. 6. S. 165-170. [in Ukrainian].
12. Nika, O. I. (2019). Leksychni zaminy v «Apokrysysi» Khrystofora Filaleta. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Tom. 7. Str. 35-48. [in Ukrainian].
13. Paducheva, E. V. (2016). Modalnost. *Materialy k Korpusnoi grammatike russkogo yazyka. Glagol*. Chast 1. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriia, S. 19-94. [in Russian].
14. Potapenko, A. S. (2003). Semantiko-sintaticheskiie i pragmaticheskiie svoistva bazisnykh epistemicheskikh glagolov ispanskogo i angliiskogo yazykov: avtoreferat dis. ... kand. fil. nauk. Piatigorsk, 16 s. URL: https://static.freereferats.ru/_avtoreferats/01002618632.pdf. [in Russian].
15. Skybytska, N. V. (2004). Epistemichna modalnist v angliikii movi (diakhronnyi aspekt): avtoref. dys... kand. filol. nauk: 10.02.04; Kyivskyi nacionalnyi un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv, 21 s. [in Ukrainian].
16. Shatunovskii, I. B. (1988). Epistemicheskiie glagoly: kommunikativnaia perspektiva, prezumpcii, pragmatika. *Logicheskii analiz yazyka: Znanye i mneniie* / Ott. red. N. D. Arutiunova. Moskva: Nauka, S. 18–22. [in Russian].
17. Brennan, V. M. (1993). Root and epistemic modal auxiliary verbs. *Doctoral Dissertations Available from Proquest*. AAI9316625. URL: <https://scholarworks.umass.edu/dissertations/AAI9316625>. [in English].
18. Cornillie, B. (2009). Evidentiality and epistemic modality: On the close relationship between two different categories. *Functions of Language* 16.1: Pp. 44-62. [in English].
19. Drubig, H. B. (2001). On the syntactic form of epistemic modality. University of Tübingen, 52 p. [in English].
20. Kiefer, F. Modality. (1994). *The Encyclopedia of Language and Linguistics* / R. E. Asher (Ed.). Oxford: Pergamon Press, P. 2515-2520. [in English].
21. Nuyts, J. (2001). Subjectivity as an evidential dimension in epistemic modal expressions. *Journal of Pragmatics*. Vol. 33, Issue 3, p. 383-400. [in English].
22. Palmer, F. R. (1990). Modality and the English modals, 2nd edn. London: Longman, 220 p. [in English].
23. Palmer, F. R. (2001). Mood and modality, 2nd edn. Cambridge: Cambridge University Press. 236 p. [in English].
24. Smith, N. (2003). Changes in the Modals and Semi-modals of Strong Obligation and Epistemic Necessity in Recent British English. *Modality in Contemporary English* / R. Facchiretti, M. Krug, F. Palmer (Eds.). Berlin and New York: Mouton de Gruyter. Pp. 241-266. [in English].

SOURCES

- Апокр. – Філает Христор. Апокрисис, Острог: Друкарня К. Острожского, 1598. Стародрук Насьоналної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Шифр Кир. 824.
- Gal. – Галіатовський Іоанкії. Ключ разуміння. Львів: Друкарня М. Сліозьки, 1665. Стародрук Насьоналної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Шифр Кир. 3I № 420.
- Отпys – Dialogizm v istorichnykh vymirakh staroukrainskoho chasu: O(t)pys Kliryka Osto(z)skoho / Pidgot. naukovoho doslidzhennia, tekstu, pokazhchykiv O. I. Nika. Kyiv: Osvita Ukrainy, 2016. 238 s. (XLIV s., 63 l., 66 s.).
- Rad. – Radyvylovskiy Antonii. Barokovi propovidi XVII stolittia / Pidgot. nauk. doslidzhennia, tekstu, pokazhchykiv Oksana Nika, Yuliia Oleshko. Kyiv, 2019. XIV + 381 s.
- SUM – Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st. : u 28 vyp. / NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva imeni I. Kryp'iakevycha / D. Hrynchyshyn ta in. (vidp. red.). Lviv, 2001. Vyp. 8; 2005. Vyp. 12.

Цвіркун Т. В., студ.

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВПЛИВУ В ПОЛІТИЧНОМУ ТЕКСТІ: ЖАНР ПРОМОВА

У статті досліджено функціонування лексичних засобів впливу в політичному тексті, а саме в перших промовах президентів України Петра Порошенка (за 2015 р.) та Володимира Зеленського (за 2019 р.) на Генеральній Асамблеї ООН. Дослідження дало змогу визначити спільні та відмінні риси, що полягають у використанні термінів у вторинній номінації, оперування фактами за допомогою застосування числівників різної структури, послуговування формами найвищого ступеня вияву емоцій, вживання розповідей, цитат, а також надзвичайно важливих слів-цінностей для українського народу в політичних текстах обох президентів.

Ключові слова: вплив, політичний текст, промова, лексичні засоби, засоби впливу.

Комунікативна функція мови була, є і буде найважливішою цінністю всіх людей у всі періоди існування людства. Проте в сучасному світі, особливо в політичному житті будь-якої країни, важливою функцією мови постає також функція впливу. Дуже вагомими постають вплив та переконання на міжнародних конференціях, симпозиумах та, звичайно, на загальних дебатах Генеральних Асамблей Організації Об'єднаних Націй. На керівників країн покладена велика відповідальність – завдяки своїй промові, а саме завдяки використанню в ній різних засобів мовного впливу, здобути повагу, підтримку різних країн, окреслити й наголосити на необхідних аспектах для власної країни.

Дослідження політичної лінгвістики та впливу мовних засобів у політичному тексті здійснено такими науковцями: А. П. Чудінов, А. М. Баранов, Н. М. Мухарямов, Л. М. Мухарямова, Г. Г. Почепцов, Л. П. Нагорна, В. В. Петренко та інші.

Новизною статті є дослідження саме перших промов президентів України В. Зеленського та П. Порошенка на Генеральних Асамблеях ООН.

Актуальність роботи зумовлена потребою в дослідженні мови як засобу впливу в політичному тексті, оскільки в сучасних умовах завдяки вдало дібраним лексичним засобам політичні діячі мають змогу акцентувати на важливих цінностях суспільства, акцентувати увагу на особливих та надзвичайно важливих фактах для своєї країни, що в майбутньому може допомогти залагодити різні конфлікти та встановити взаєморозуміння в соціумі та між країнами.

Метою статті є з'ясування функцій лексичних засобів впливу в політичному тексті, а саме в його жанрі – промові.

Матеріалом для дослідження стали промови президентів України Петра Порошенка та Володимира Зеленського на загальних дебатах Генеральних Асамблей ООН за 2015 та 2019 роки відповідно.

Звичайно, основною функцією політичного тексту є інформативність, тобто донесення й роз'яснення інформації, крім цього він реалізує й інші важливі функції, як наприклад:

- привернення уваги (факультативна функція, але для деяких жанрів вона є важливою. Наприклад, якщо із самого початку оратор не приверне увагу своєю промовою, то ефект від такої промови буде невеликим);
- ідеологічна функція (бачення ситуації: які проблеми потрібно вирішити і які є способи їх вирішення);
- переконання аудиторії в правильності поставлених проблем і пропозиції способів їх вирішення;
- мобілізація аудиторії для підтримки пропозицій автора [Алтунян, с. 16] (тут і далі переклад наш – Т. Ц.).

Особливістю політичного тексту і його головною метою є націленість на вплив, а слухачами й адресатами цього є, як правило (хоча не завжди), значна кількість людей. Будь-який політичний текст у стратегічному плані зорієнтовано на зміну або підтримку політичної ситуації, на перерозподіл або підтримку наявного балансу сил влади [Алтунян, с. 15] (тут і далі переклад наш – Т. Ц.). Автор політичного тексту намагається репрезентувати власну картину світу, нав'язуючи мовними засобами модель

побудови політичної дійсності відповідно до свого світобачення або з певною ідеологічною метою. Такі тексти пропагують визначене розуміння політичної ситуації та впливають на формування світогляду. Важливість політичного тексту полягає в тому, що, формуючи світогляд індивіда, він одночасно намагається керувати ним [Семененко, с. 88]. Важливість перших промов президентів на Генеральних Асамблеях ООН полягає в тому, що вони формують імідж країни, президента, громадян. Завдяки вдало дібраним словам можна сформуванати позитивні або негативні емоції реципієнтів. Промови лідерів часто стають віхами історії [Почепцов, с. 483] (тут і далі переклад наш – Т. Ц.), адже саме завдяки їх словам інколи формують думку суспільства, їх мова здатна змінити багато що не лише у своїй країні, а й у всьому світі.

У політичному тексті, особливо в промові, застосовують найчастіше різні лексичні засоби не лише для донесення інформації до слухачів, а й для спонукання їх до певних дій, для впливу на них. Публічний виступ є цілеспрямованим мовним впливом на свідомість тих, хто сприймає цей виступ. Тому хороший промовець – обов'язково гарний психолог, тобто здатний передбачити й оцінити в процесі виступу реакцію слухачів, уміє знайти підхід до людей, зачепити їхні найбільш сокровенні почуття, знайти з аудиторією спільну мову, переконати її у власній правоті. Налагодження хорошого контакту з аудиторією завжди підсилює ефект виступу, що має неабияке значення для успіху [Петренко, с. 75].

Звичайно, найчастотнішим у таких промовах є вживання термінології, зокрема політичної та військової, що свідчить про спрямування тексту на групи освічених адресатів, а також про формування образу політиків-інтелектуалів. Проте в перших промовах П. Порошенка та В. Зеленського ми простежили активне вживання **термінів у вторинній номінації**, найчастіше це терміни зі сфери мистецтва, зокрема театру та музики.

Наприклад, у П. Порошенка:

*«Як ви можете говорити про мир і законність, якщо ваша політика – війна за допомогою **маріонеткових урядів**?». «Водночас я закликаю Організацію Об'єднаних Націй та всіх інших **міжнародних акторів** продовжувати приділяти особливу увагу цьому дуже важливому питанню» (2).*

У промові В. Зеленського також простежуємо цю тенденцію:

*«Давайте зараз відповімо самі собі – що дають людству наші зустрічі? Якщо для когось це тільки **політичний театр**, де **грають ролі**, **декларують світлі наміри**, які потім перекреслюються темними вчинками? Це – не просто трибуна. І не сцена. І сім з половиною мільярдів мешканців планети **не глядачі**, а **безпосередні учасники реального життя**. **Основи сценарію цього життя** закладаються саме тут. І сьогодні від кожного присутнього залежить одне – чи буде це життя взагалі»* (1).

Звичайно, це не лише експресія, спосіб вираження своїх вражень від подій, це маркер спонукання до дій. Вплив на свідомість завдяки порівнянню політики з театром, учасників з акторами, людей із глядачами в театрі свідчить про бажання президентів завдяки цьому змусити приділяти більше уваги Україні, її важливим і дуже актуальним питанням. Можливо, це вже крайня межа порівняння (тобто порівняння з театром як чимось награним, нереальним), але це дуже суттєва необхідність пробудити свідомість реципієнтів, змусити їх робити все для того, аби довести, що політика – це не театр, що таке порівняння більш ніколи не буде можливим.

Дуже часто для підкреслення особливої правдивості своїх тез і спостережень президенти застосовують числівники, тобто оперують реальними фактами, це не «сухі» думки й фрази, а справді реальні цифри і підрахунки. Про важливість та дієвість застосування подібних засобів Н. В. Деренчук зазначає, що **оперування фактами** є одним з найбільш поширених методів в українському політичному дискурсі. Такий прийом можна використовувати для побудови справедливого, збалансованого аргумента. Фактологічну точність повідомлюваної інформації досить часто підсилює активне вживання складених числівників та наявність відсоткових значень. У такий спосіб політики спрямовують зусилля на вираження достовірності інформації [Деренчук, с. 359]. На нашу думку, у цьому контексті числівники не лише надають повідомленню відтінку особливої правдивості, а й для людської свідомості є страшними цифрами, особливо ті, що стосується смертей, окупації, знищень, адже під цим наявне розуміння наслідків такої нищівної і непотрібної

діяльності. Це ще одні маркери, які обов'язково почують реципієнти, можливо, не запам'ятають реальні цифри, але це приверне їхню увагу, змусить у певних ситуаціях навіть «кинути людину в жар».

Наприклад, у Петра Порошенка:

*«Протягом цього періоду **більш ніж 8 тисяч українців**, з яких **близько 6 тисяч** мирних мешканців, загинули від рук терористів і окупантів на Донбасі. **Більше 1,5 мільйонів** жителів Донбасу були змушені покинути свої будинки та переїхати в інші безпечні регіони України»* (2).

Це ж спостерігаємо і в промові Володимира Зеленського:

*«**2,7 міліметра**, які не просто зупинили його кар'єру». «**5 років** триває війна на Донбасі. **5 років**, як Росія анексувала в Україні півострів Крим». «**Понад 13 тисяч** загиблих. **30 тисяч** поранених. **Півтора мільйона** людей змушені покинути свої домівки»* (1).

Справді, навіть коли ми почули ці цифри, наша свідомість може й не запам'ятати з точністю ці цифри, але головне, що ми запам'ятаємо велике число вбитих, діаметр кулі, якою вбили українського солдата. Можна припустити, що такі висловлювання можуть допомогти в ухваленні багатьох важливих для нашої країни рішень, адже це закарбується в політиків на рівні підсвідомості.

Також спостерігаємо часте послуговування одиницями найвищого ступеня вияву емоцій, що полягає у вживанні **форм найвищого ступеня порівняння прикметників**. На нашу думку, це необхідно для того, щоб підкреслити свої емоції або щоб привернути особливу увагу до проблеми, висловити ставлення до неї. Ці форми несуть певне емоційне та функціональне навантаження. Основна функція – формування в реципієнта позитивного або негативного ставлення до події або предмета, особистості.

Щоб проілюструвати висловлену думку, наведемо цитати з промови П. Порошенка:

*«**Найбільш важливою** є істина про тих, хто організував цей злочин і з якої країни згадана зброя була привезена». Особливу роль у боротьбі з міжнародним тероризмом слід надати **найавторитетнішим** юридичним інституціям – Міжнародному суду та Міжнародному кримінальному суду». «Я твердо вірю, що одним із **найважливіших** аспектів боротьби з тероризмом є*

збереження і поширення пам'яті за жертвами». «Україна як член Групи «Друзів клімату» сподівається досягти консенсусу щодо всесвітньої угоди в галузі зміни клімату **якнайскоріше**» (2) тощо.

Також цю тенденцію виявлено й у промові В. Зеленського:

«З цієї **найвищої** у світі трибуни завжди чути заклики до справедливих змін, праведні обіцянки, проголошення нових ініціатив». «Адже будь-яка війна сьогодні – в Україні, Сирії, Лівії, Ємені чи іншому куточку планети, незалежно від кількості її жертв – це **найбільша** загроза всій цивілізації» (1).

Дуже часто в промовах використано **розповіді про українських солдатів, заручників, їх життя**. На нашу думку, у такий спосіб автор хоче підкреслити свою єдність із народом, своє переживання і зацікавлення долею людей, які багато зробили для нашої країни. Ці жахливі факти мають вплинути на слухачів, змусити інших політиків діяти і шукати виходи із цих ситуацій.

П. Порошенко у своїй промові розповідає про численних політичних в'язнів:

«Я також відчуваю себе зобов'язаним згадати **імена Надії Савченко, Олега Сенцова, Олександра Кольченка і багатьох інших українців**, політичних в'язнів російського режиму, незаконно затриманих і засуджених. Наприклад, **Олега Сенцова**, шановного режисера, засудили до 20 років позбавлення волі лише за те, що він був патріотом України» (2).

В. Зеленський згадує у своїй промові загиблого на війні українця:

«Людину, про яку я вам зараз розповів, звали **Василь Сліпак**. Це українець, соліст Паризької національної опери, який загинув на Донбасі, захищаючи Україну від російської агресії» (1).

Для більшого впливу на аудиторію та для підкреслення єдності думок із авторитетними людьми президенти залучають у свої промови **цитати**. Варто зазначити, що ці цитати добирають мовці з прецедентних текстів, вони знакові і важливі українському народові на певному історичному етапі.

Як от у промові П. Порошенка:

«**Євангеліє від Іоанна** вчить нас: «Спочатку було слово». Але яке **Євангеліє** ви надаєте миру, якщо всі ваші слова брехливі?» (2).

Уживаючи вислів зі Святого Письма, яке для більшості людей є справді священною й авторитетною книгою, мовець певним чином засуджує вчинки Росії, такі емоції мають виникати в слухачів після наведеної репліки. Для підкреслення ще більшого впливу президент говорить: *«Але яке Євангеліє ви надаєте миру, якщо всі ваші слова брехливі?»*. Це риторичне запитання порушує важливе для нашої країни питання миру.

В. Зеленський у своїй першій промові використовує також цитування, проте це вже стосується не релігії, а прецедентних для світової культури художніх текстів:

«Пані та панове! У цей день, 25 вересня, помер Еріх Марія Ремарк. А 90 років тому світ побачив його роман «На Західному фронті без змін». Нагадаю слова з передмови до нього: «Це спроба розказати про покоління, скалічене війною. Про тих, хто став її жертвою, навіть врятувавшись від снарядів». А це 90 років тому світ побачив інший роман. Це «Прощавай, зброе!» Ернеста Хемінгуея. Ось цитата звідти: «Війну неможливо виграти перемогами. Той, хто виграв війну, ніколи не перестає воювати...» (1).

Уживання цих цитат свідчить про намагання підкреслити й акцентувати важливе для України (та й світу загалом) питання війни та миру.

Зараз для нашої країни надзвичайно важливі два слова – **війна та мир**. Повторюваність цих лексем у промовах є маркером акцентування уваги на дуже важливих фактах, адже завдяки повторенню вони закріплюються в свідомості реципієнта, а у свідомості політиків можуть стати тим, що потім асоціюватиметься з нашою країною, тому є більше шансів, що питання війни колись зможе вирішитись. Тож проаналізувавши промови, ми можемо зробити висновок, що слово «мир» у П. Порошенка у такому ж або трансформованому вигляді (напр., миротворчий, мирний) згадується сімнадцять разів, а у В. Зеленського – тричі. Щодо слова «війна», то в промові нинішнього президента зустрічаємо п'ятнадцять разів, у П. Порошенка – дев'ять разів.

Тож багатий словниковий запас допомагає людям не лише чітко, вдало й точно висловити думку, а й дібрати саме ті лексичні засоби, які стануть переконливим аргументом у захисті не лише своєї думки, а й думок усього народу. Це дуже важливий факт, оскільки саме на загальних дебатах Генеральних Асамблеях ООН українські

президенти повинні подати й виголосити власну промову так, аби переконати політичних діячів інших країн, зробити акцент саме на тих питаннях, які дуже важливі для України, і завдяки цьому досягти бажаної мети. Варто підкреслити, що дуже важливі перші промови президентів на таких міжнародних заходах, адже в цей час формується імідж не лише президента, а й тенденції розвитку країни та ставлення до громадян. Лексичні засоби, які були вжиті в обох промовах, спрямовані саме на досягнення такої мети, вони стають маркерами, поштовхами для формування певних думок, дій та вчинків інших людей на рівні свідомості та підсвідомості. Ми вбачаємо подальші **перспективи** дослідження в зіставленні та порівнянні впливу вербальних і невербальних засобів у різних жанрах політичного тексту, а також у доцільності порівняльного дослідження мовлення політичних лідерів різних країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алтунян А. Г. Анализ политических текстов: учебное пособие. М.: Университетская книга. Логос. 2006. 384 с.
2. Деренчук Н. В. Особливості формування маніпулятивної стратегії в українському політичному дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук*. Серія «Філологія». 2016. Вип. 38. С. 357-364.
3. Петренко В. В. Політична мова: Навчальний посібник. Київ: ІМВ, 2006. 215 с.
4. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. М.: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 2001. 656 с.
5. Семененко Л. Л. Політичний текст як засіб експлікації потенцій мовного знака. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]*. Серія: Філологія. Мовознавство. 2015. Т. 253, Вип. 241. С. 86-87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufm_2015_253_241_19.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Виступ Президента України Володимира Зеленського на загальних дебатах 74-ї сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 25 вересня 2019 року – 16:50. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-na-zagalnih-57477> (Дата звернення: 29 вересня 2019 року)

2. Виступ Президента України Петра Порошенка на загальних дебатах 70-ї сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 29 вересня 2015 року – 19:36. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-zagalnih-debatah-70-yi-sesiyi-36057> (Дата звернення: 27 листопада 2018 року)

Стаття надійшла до редакції 02.12.2019 р.

*Tsvirkun T. V., student
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

LEXICAL MEANS OF INFLUENCE IN POLITICAL TEXT: GENRE OF SPEECH

Language in the modern world allows not only inform, communicate, report something. It not only helps to understand the world and serves as a means of expressing feelings, transmitting impressions, but also a means of influence on recipients. In the present conditions of human development, the influence in different spheres of society is extremely important and relevant, and especially in political sphere of existence of any country. It is extremely important that success of modern politicians and leaders of the country depends mainly not on their power but on a word that can be successfully and appropriately selected and by doing so, influence the recipients: focus on something that will attract the attention on the audience, emphasize on something with the right words selected, not only more accurately and successfully convey information but reproduce exactly the information that will have an impact on the recipients etc. The it has been investigated in the political text including one of its genres of speech. research concerns the first speeches of Presidents of Ukraine Volodymyr Zelenskiy and Petro Poroshenko at the general debates of the UN General Assemblies in 2015 and 2019 respectively. Analysis of the very first speeches of the Presidents, proclaimed at the international level during the gathering of representatives of different countries at the general debates of the United Nations was driven by the fact that it is from the first speeches that the president's image and the image of his country and citizens begin to be formed. Research made it possible to follow the common and the different features of using terms in the secondary nomination, handing facts using numbers of different structures, service of forms of the highest degree of expression of emotions, use of stories, quotes and extremely important words-values for the Ukrainian people in political texts of both Presidents.

Keywords: *influence, political text, speech, lexical means, means of influence*

REFERENCES

1. *Altunian, A. G.* (2006). *Analiz politicheskikh tekstov: uchebnoe posobie.* Moskva: Universitetskaia kniga. Logos. [in Russian].
2. *Derenchuk, N. V.* (2016). Osoblyvosti formuvannia manipulyativnoi strategii v ukrainskomu politychnomu dyskursi. *Problemy hymanitarnykh nauk. Seriiia «Filologiiia»*, 38. 357-364. [in Ukrainian].
3. *Pocheptsov, G. G.* (2001). *Teoriiia komynikatsii.* Moskva: Refl-buk. Kyiv: Vakler. [in Russian].
4. *Petrenko, V. V.* (2006). *Politychna mova: navchalnyi posibnyk.* Kyiv. [in Ukrainian].
5. *Semenenko, L. L.* (2015). Politychnyi tekst yak zasib eksplikatsii potentsii movnogo znaka. *Naukovi pratsi. Seriiia «Filolohiia. Movoznavstvo»*, 241, 86-87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufm_2015_253_241_19. [in Ukrainian].

SOURCES

1. Vystup presyidenta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho na zagalnykh debatakh 74 sesii Generalnoi Asamblei Organizatsii Obiednanykh Natsii 25 veresnia 2019 roku – 16:50. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-na-zagalnih-57477>
2. Vystup presyidenta Ukrainy Petra Poroshenka na zahalnykh debatakh 70 sesii Generalnoi Asamblei Organizatsii Obiednanykh Natsii 29 veresnia 2015 roku – 19:36. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-zagalnih-debatah-70-yi-sesiiyi-36057>.

Черненко Г. А., д.філол.н., доц.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ЛІНГВОАКСІОЛОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ МІЖ ПРИБІЧНИКАМИ ТА ОПОНЕНТАМИ МИРНИХ ІНІЦІАТИВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ВОЛОДИМИРА ЗЕЛЕНСЬКОГО

Статтю присвячено лінгвістичному аналізу дискурсивних проєкцій дискусії, яка розгорнулася в українському суспільстві довкола мирних ініціатив Президента України Володимира Зеленського в період підготовки до Паризького саміту 2019 р. та під час його проведення. Дослідницьку увагу зосереджено на аксіологічних аспектах дискусії. Розвідку виконано в межах когнітивно-дискурсивної парадигми та критичного дискурс-аналізу. Застосовано авторську методіку аксіологічного динамічного моделювання. Ситуацію «Мирні ініціативи Президента Володимира Зеленського на Паризькому саміті 2019 р.» змодельовано за допомогою пропозиційного аксіологічного фрейму. Такий підхід дав змогу з'ясувати коло ціннісних концептів, які стали основою дискусії, а також деякі причини виникнення ціннісних конфліктів у ході обговорення цієї парадоксальної на перший погляд ситуації, коли традиційно позитивна цінність МИР та дії, спрямовані на його досягнення, ставали об'єктом негативної оцінки.

Ключові слова: ціннісний концепт, аксіологічний фрейм, аксіологічний конфлікт.

У цій статті буде здійснено лінгвістичний аналіз дискурсу, присвяченого обговоренню мирних ініціатив Президента України Володимира Зеленського у період підготовки та за результатами Паризького саміту 9 грудня 2019 року.

Наміри Президента щодо відновлення миру далеко не у всіх викликали підтримку й однозначну реакцію, хоча, здавалося б, є усі підстави вважати цю мету об'єднуючою. Аналіз медіа-текстів на цю тему дав можливість зафіксувати велику кількість висловлювань, в яких ціннісний концепт МИР та ініціативи Президента, спрямовані на його відновлення, оцінювалися

негативно. В результаті формувався ситуативно синонімічний ряд МИР – ЗРАДА з протиставленням концепту ПЕРЕМОГА (про ситуативні антонімічні та синонімічні парадигми в сучасних дискурсивних практиках див. [9]).

Між тим, як стверджують Г. Яворська та Б. Парахонський, «семантика концептів війни і миру являє собою сукупність явних і прихованих смислів, що стоять за поширеними суспільними уявленнями про ці явища. Віднайти та виявити такі сенси особливо важливо в умовах гібридної війни» [6, с. 28].

Є підстави вважати, що причини дискусії між прибічниками та опонентами миротворчих ініціатив Президента України пов'язані саме із такими прихованими конотативними смислами, які є складовою гібридної війни. У цій розвідці **за мету** ставилося оприявнити частину цих смислів, а саме – аксіологічні настанови учасників обговорення ініціатив Президента. Таке оприявлення може зробити подальші дискусії на цю тему прозорішими й ефективнішими.

Актуальність дослідження зумовлена не лише екстралінгвістичними чинниками, але й логікою розвитку власне мовознавчих знань. На часі – розширення можливостей когнітивно-дискурсивного аналізу для моделювання не лише монологічних, а й діалогічних текстів, зокрема конфліктних [2; 5; 15].

Дослідження виконувалося із залученням **методів** логічного аналізу мови, критичного-дискурс-аналізу, оскільки саме ця методологія від початку зорієнтована на експлікацію смислів, закладених у тексті мовцем, подеколи несвідомо. У розвідці було застосовано авторську методику аксіологічного динамічного моделювання. Вона полягає в моделюванні процесів та результатів аксіологічної категоризації у формі аксіологічного пропозиційного фрейму. В результаті стає можливою аксіологічна лінгводеконструкція – оприявлення за допомогою методів лінгвістичного аналізу особливостей ціннісної системи мовця та його намірів впливати на ціннісну систему адресата [11]. Таке оприявлення дає можливість структурувати аксіологічний конфлікт у тому вигляді, в якому його відображено в дискурсі, а відтак – виявити його витoki й побачити можливі шляхи розв'язання.

Матеріалом дослідження слугували новинні та аналітичні статті й коментарі до них в інтернет-виданні «Українська правда»,

присвячені підготовці та обговоренню Паризького саміту 9 грудня 2019 р., на якому було підписано домовленості щодо покрокового врегулювання ситуації на окупованих територіях України (за винятком Криму). Усього було проаналізовано 28 статей загальним обсягом біля 150 тисяч друкованих знаків (з коментарями включно) за жовтень-грудень 2019 року.

Об'єктом аналізу стали виявлені у цих текстах мовні оцінки, релевантні заявленій темі.

Аксіологічне моделювання дискурсивних проєкцій певної ситуації може бути здійснено шляхом представлення її у вигляді пропозиційного оцінного фрейму. Приклад аксіологічного фреймування, застосованого до політичної ситуації в Україні, а саме Революції Гідності 2014 р., знаходимо у праці С. Жаботинської «Мова як зброя у війні світоглядів. Майдан – Антимайдан» [2]. Структура фрейму, використана нами, є пропозиційною, а не слотовою, і базується на синтезі класичних моделей мовної оцінки, запропонованих свого часу О. Вольф, В. Телією, Т. Космедою [1; 3; 10]. Базова структура фрейму, який ми беремо за основу аксіологічного динамічного моделювання, складається з наступних компонентів:

суб'єкта оцінки – S; предиката думки – Pr_{думки}; об'єкта оцінки – O_{оцінки}; предиката оцінки – Pr_{оцінки}, який у свою чергу містить оцінний атрибут – Atr_{оцінки}, тобто атрибут, що оцінюється, та оцінний знак – Pl_{pos/neg}; сірконстанти часу й місця.

Скорочена формула виглядатиме так:

S – Pr_{думки} [O_{оцінки} Pr_{оцінки} [Atr_{оцінки} Pl_{pos/neg}]] time local

Розглянемо аксіологічну модель ситуації, яку умовно назовемо «Мирні ініціативи Президента Володимира Зеленського на Паризькому саміті 2019 р.».

Суб'єкт оцінки. Зважаючи на обраний матеріал дослідження, суб'єктом оцінки виступають автори статей та новинних повідомлень, а також коментарів на сторінках Інтернет-видання «Українська правда». Усі автори – громадяни України. Серед них – представники різних політичних сил і вподобань з різним ступенем прихильності до політики та особистості Президента. Однак характер видання, на сторінках якого опубліковано їхні дописи, дає підстави стверджувати, що для усіх авторів, принаймні на позір, цінність ПАТРІОТИЗМ (по відношенню до

України) є складовою її аксіологічної системи. Можна вважати цю цінність таким концептом, який до певної міри обмежує, рамкує аксіологічний контент проаналізованих текстів.

При цьому суб'єкт оцінки може бути: (1) визначеним, якщо йдеться про авторів аналітичних статей; (2) невизначеним, якщо йдеться про авторів новинних повідомлень, оскільки їхні прізвища в газеті не вказуються; (3) умовно визначеним, якщо йдеться про авторів коментарів, оскільки не завжди можна з упевненістю сказати, що зазначені нікнейми корелюють з реальними іменами дописувачів.

Предикат думки. Вербальними виразниками такого предиката слугують дієслова думки чи мовлення на кшталт: *я думаю, я вважаю, я скажу так* тощо. Щодо мовної оцінки в тексті ЗМІ, найчастіше такий предикат імплікований. Але його можна відновити – як умову оприлюднення тексту – у такому вигляді: *«Я так вважаю і за наявних обставин ця думка достатньо вірогідна й соціально прийнятна для того, щоби висловлювати її публічно»*.

Говорячи про суб'єкт оцінки як автора публіцистичного тексту, слід врахувати також, що усі статті проходять редакційний відбір. А отже, в цьому випадку предикат думки може бути ускладнений уточненням: *«Редакція видання «Українська правда» вважає висловлену оцінку соціально прийнятною і такою, що не порушує законодавства України»*.

Сірконстант місця.

Видання «Українська правда» зареєстровано в Україні. Автори публікацій – громадяни України. Таким чином локалізацію можна закріпити, назвавши місцем оцінки – Україну. У більшості прикладів цей елемент оцінної структури є імпліцитним. Лише в одному із зареєстрованих нами прикладів він був експлікований через оцінне заперечення в такому вигляді: *«У нас тут не Росія, щоб на царя молитися»* (Taras Klymovych. Коментар. УП.27.10.19). Це висловлювання було відповіддю на репліку: *«Зеленский президент! А ты лохушка»* (Алла Чуб. Коментар. УП.27.10.19).

Сірконстант часу.

Хронологічні рамки, якими обмежені проаналізовані приклади: 19 вересня 2019 року (УП.19.09.19) – 14 грудня 2019 р. (УП.14.12.2019).

Дата відліку часу пов'язана з тим, що інформація про початок узгодження дати саміту на сторінці офіційного інтернет-представництва Президента України з'явилася 18 вересня 2019 р. (<https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-napolyagaye-na-zustrichu-normandskomu-formati-na-57213>). 9 грудня 2019 саміт відбувся, на кілька днів ставши медійною топ-подією.

Об'єкт оцінки.

Об'єктом оцінки виступали в різних текстах:

- певні наміри чи дії, що їх умовно можна назвати «мирні ініціативи Президента Зеленського», зокрема розведення військ, обмін військовополоненими, підписання формули Штайнмаєра;

- цінність МИР та аксіологічна категорія БЕЗПЕКА, до якої його можна віднести, – як результат узагальнення об'єкта «мирні ініціативи»;

- Президент України Володимир Зеленський, подеколи його партія або влада як агенси мирних ініціатив (в результаті процесів стереотипізації за принципом «оцінюємо не дію, а агенса»): *Президент Володимир Зеленський, Президент Зеленський, Президент України, Президент, Зеленский, Зелена команда, властимущіє, главнокомандуючий* тощо.

Оцінки з агенсом у ролі об'єкта можна класифікувати як похвалу («*Помилка нашого Президента в тому, що він вважає, що любов, повага, терпимість, чесність можуть об'єднати людей*». – Гай Катулл. Коментар. УП.27.10.19) чи дифамацію («*Якийсь пройдисвіт хоче здати ворогам на потіху наше українське місто*». – Юрій Л. Коментар. УП.26.10.19).

Зауважимо також, що у випадку з намірами й діями слід розрізняти визначений і умовно визначений об'єкт. Останній фігурує в мовних оцінках до того, як саміт відбувся. До цієї дати йдеться про наміри й попередні підготовчі дії, які обговорювалися в суспільстві. Їх вітали чи від них застерігали. У центрі обговорення були переважно такі ініціативи: розмежування по лінії вогню, обмін військовополоненими, припинення вогню, затвердження формули Штайнмайєра (щодо особливого статусу частини Донецької та Луганської областей та проведення місцевих виборів у цьому регіоні за певних умов).

Після 9 грудня 2019 р. можна говорити про визначений об'єкт – «Загальні узгоджені висновки Паризького саміту в

Нормандському форматі 9 грудня 2019 року», підписані Президентом на Паризькому саміті й оприлюднені на його офіційному сайті.

Предикат оцінки.

Структура предиката оцінки є складною двокомпонентною. Вона містить критерій оцінки та власне оцінний знак. При цьому критерій оцінки корелює із цінностями, які слугують мовцю аксіологічними орієнтирами у певній ситуації. Наприклад: *«Відвести війська з землі політої наших патріотів кров'ю – це зрада. Чому цього так хочуть «власťімуціє» і чим вони краці за «папередніків?»»* (Юрій Л. Коментар. УП. 26.10.19). Об'єкт оцінки – мирна ініціатива «розведення військ» (*Відвести війська з землі політої наших патріотів кров'ю*) і керівництво країни («власťімуціє»). Предикат оцінки – *це зрада*. Негативна оцінка за критерієм ПАТРІОТИЗМ. Можна говорити про те, що відповідний ціннісний концепт посідає певне місце в аксіологічній ієрархії мовця – автора коментаря, інакше б його не було актуалізовано в цьому висловлюванні.

У більшості прикладів оцінний знак і критерій оцінки виражені синкретично: за допомогою тотожних дискурсивних маркерів. Так, у вже наведеному прикладі предикат *зрада* виражає і критерій оцінки (ПАТРІОТИЗМ), і негативний знак цієї оцінки.

Оскільки йдеться про аналіз дискусії, то у дискурсі, який відображає цю ситуацію, ми спостерігаємо і позитивні, і негативні оцінки об'єкта/об'єктів оцінки різними суб'єктами. Власне, як уже зазначалося, цей дискурс привабив до себе увагу саме тим, що негативні оцінки давалися об'єктам, які при першому наближенні мали би оцінюватися лише позитивно, адже йдеться про цінність МИР (БЕЗПЕКА). Зазначимо, що згідно з масштабним загальноєвропейським дослідженням [4; 13] 2007 року цінність БЕЗПЕКА в аксіологічній ієрархії українців (за класифікацією Ш. Шварца [14]) посіла перше місце з індексом 0,72. У той самий час наступна за значущістю для українського соціуму цінність УНІВЕРСАЛІЗМ мала індекс 0,56. За значущістю цінності БЕЗПЕКА українці випередили усі європейські країни, окрім Угорщини, Естонії, Греції та Польщі (дані по Україні за період війни, тобто від 2014 року і пізніше, на жаль, відсутні [12]).

Така вага цінності БЕЗПЕКА в українському суспільстві тим більше посилює подивування тим, що МИР та спрямовані на нього, принаймні позірно, ініціативи й сам ініціатор отримують негативні оцінки. Досвід аналізу дискурсивних проєкцій аксіологічних конфліктів, дав підстави вважати, що саме ретельне дослідження критеріїв оцінки та ціннісних концептів, які корелюють з ними, допоможе розв'язати виявлену суперечність. Ми спробуємо з'ясувати, які ціннісні концепти стали основою цієї дискусії: чи її учасники оцінюють об'єктів оцінки за одними й тими самими критеріями? Якщо ці критерії однакові, то чи однаковим є розуміння й семантичне наповнення відповідних ціннісних концептів? У підсумку ми отримаємо певну інформацію для того, щоби виявити деякі аксіологічні орієнтири обох сторін конфлікту й побачити: цей конфлікт є результатом різночитання одних і тих самих цінностей або ж цінності двох груп кардинально протилежні?

Щоб відповісти на ці питання, ми послідовно класифікували аналізовані аксіологічні пропозиції як позитивно оцінні та негативно оцінні, зіставляючи критерії оцінки та відповідні ціннісні концепти.

Критерії позитивно оцінних пропозицій.

ДЕМОКРАТИЗМ: *«Якщо Зеленський детально ознайомиться з даними групи «Рейтинг» і підкориться думці більшості, він має обмежитися двома стратегіями <...> Поки що публічна риторика президента і його команди вписується у ці стратегії»* (УП. 05.11.2019).

БЕЗПЕКА: *«Вы переживаете за украинские территории и украинских солдат? В чем принцип держать территорию с автоматом и умирать под обстрелом?»* (Коментар, УП.27.10.19).

ВИЗНАННЯ: *«...Верховний Головнокомандувач, якого обрала більшість народу України, а все решта то від лукавого!»* (Коментар. УП.27.10.19).

ПАТРІОТИЗМ: *«Без зради і Медведчука: чому сам факт нормандської зустрічі не менш важливий, ніж досягнуті домовленості»* (УП.11.12.19); *««Варта на Банковій» згортає свій табір, здачі національних інтересів не відбулося»* (УП. 10.12.19. Варта на Банковій...).

РЕЗУЛЬТАТ: «...Можна просуватися до миру так само, як і звільняти полонених та повертати кораблі» (УП.11.12.19).

СИЛА (субконцепти СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС, ВЛАДА): «...Главкомандующей, **якому** добровольцы, как военнотружачие запаса, **обязаны подчиняться**» (Fedor Kulikov. Коментар. УП.27.10.19); «Зеленский **президент!**» (Алла Чуб. Коментар. УП.27.10.19).

Критерії негативно оцінних пропозицій.

БЕЗПЕКА: «Ми кидаємо цих людей напризволяще. В будь-який момент якийсь покидьок може приїхати, забрати їх і відвезти в Донецьк, де кине у підвал <...>» (УП.26.10.2019).

ДЕМОКРАТИЧНІСТЬ: «Если он не научится слышать людей, уважать их, вести диалог, искать компромиссы, он никогда не станет президентом» (Serhii Ptashko. Коментар. УП.26.10.19).

ПАТРІОТИЗМ: «Мешканці України стурбовані неадекватною особою на посаді президента, яка готова здати країну в обмін на "МИР"» (Коментар. УП.26.10.19); «...уперше в офіційному комюніке переговорів зафіксоване прагнення надати особливий статус окупованим територіям не на тимчасовій, а на постійній основі» (УП. 10.12.2019).

СИЛА (субконцепт СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС, ВЛАДА): «...он никогда не станет президентом – он останется дворовой шпаной» (Serhii Ptashko. Коментар. УП.26.10.19).

СПРАВЕДЛИВІСТЬ: «...в цей мирний сценарій ніхто з представників влади більшості (тих, кого чула або читала) <...> не вкладає сенсу про необхідність покарання злочинців і їхніх поплічників» (УП.04.12.19).

Таким чином, коли ми розглядаємо дискурс довкола мирних ініціатив Президента Зеленського за обраний період часу як діалог між ціннісними системами, вимальовуються такі прямі кореляції.

Таблиця 1.

Позитивні оцінки	Негативні оцінки
БЕЗПЕКА	БЕЗПЕКА
ДЕМОКРАТИЗМ	ДЕМОКРАТИЗМ
ПАТРІОТИЗМ	ПАТРІОТИЗМ

СИЛА (СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС, ВЛАДА)	СИЛА (СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС, ВЛАДА)
------------------------------------	------------------------------------

Без корелятивних пар залишаються цінності:

- РЕЗУЛЬТАТ, ВИЗНАННЯ – критерії позитивних оцінок;
- СПРАВЕДЛИВІСТЬ – критерій негативних оцінок.

Дивлячись на цю таблицю, можна зробити висновок, що один і той самий об'єкт оцінки в один і той самий час в одному й тому самому місці отримує і позитивні, і негативні оцінки за одними й тими самим критеріями. Така ситуація на перший погляд здається абсурдною. Однак детальніший аналіз прикладів, вилучених з діалогічного контексту, дає змогу зрозуміти, як таке може бути.

Є декілька причин виникнення аксіологічного конфлікту за умов майже тотожного набору ціннісних орієнтирів.

1. Різна значущість одних і тих самих цінностей. Усі названі цінності присутні, однак посідають різне місце в аксіологічних ієрархіях різних суб'єктів: *«Вы переживаете за украинские территории и украинских солдат? в чем принцип держатъ территорию с автоматом и умирать под обстрелом?»* (УП. 27.10.19). Для суб'єкта цього висловлювання важливішою за цінність ПАТРІОТИЗМ є цінність БЕЗПЕКА. У наступному прикладі навпаки – ПАТРІОТИЗМ ставиться вище за БЕЗПЕКУ: *«...більшість українців хочуть миру, але не шляхом поступок агресору», – заявили члени оргкомітету акції»* (УП.08.12.19).

2. Різна денотативна наповненість одного й того самого ціннісного концепту при збереженні конотативної значущості. Наприклад, тут мовець заперечує відповідність реальної ситуації значенню цінності БЕЗПЕКА, до якої апелюють прибічники Президента, які оцінюють за цим критерієм позитивно мирну ініціативу «розведення військ»: *«Все одно обстріли триватимуть, все одно і ми, і противник нестимуть втрати»* (УП. 09.10.19). У цьому прикладі мовець спростовує зв'язок між денотатом ціннісного концепту СИЛА (СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС, ВЛАДА) і концепту ПРЕЗИДЕНТ: *«Если он не научится слышать людей, уважать их, вести диалог, искать компромиссы, он никогда не станет президентом – он останется дворовой шпаной»* (Коментар.УП.26.10.19).

Прикметною ілюстрацією неузгодженості денотативного наповнення ключових концептів у цій дискусії може слугувати стаття О. Саакяна «Ніякий Штайнмайєр не придумав за Україну, якого миру ми прагнемо», де автор пише: «...картина "миру через капітуляцію" промальована дуже добре. А ось з «миром через перемогу» все набагато складніше. Що це? Прапор України над Кремлем? Чи наш прапор на відновленому та контрольованому кордоні з Росією? А може, це прапор на десятиметровому мурі навколо окупованих територій? Який «образ миру» обрати на шостому році війни – дуже чутливе питання» (Саакян. УП.11.10.19).

У контексті такої неузгодженості закономірним виглядає вживання лексеми МИР з уточненням: «...в усіх храмах Православної Церкви України після Божественної літургії провели молитви за встановлення справедливого миру та перемогу України» (УП. 08.12.19).

Таким чином, можна зробити висновок, що відображена в газеті «Українська правда» протягом вересня – грудня 2019 року дискусія довкола мирних ініціатив Президента України Володимира Зеленського, що готувалися для обговорення на Паризькому саміті й узгоджені положення яких було підписано 9 грудня 2019 року, точилася в межах пропозиційного аксіологічного фрейму, окресленого такими структурно-семантичними компонентами:

суб'єкт оцінки – українець, дописувач видання «УП»;
предикат думки – *я вважаю, що моя думка є достатньо вірогідною й соціально прийнятною, щоби бути оприлюдненою*; об'єкт оцінки: Президент України Володимир Зеленський, його політична сила, його мирні ініціативи, цінність МИР як така; предикат оцінки:

- знак оцінки – позитивний і негативний, що й дає підстави говорити про аксіологічний конфлікт;
- критерії оцінки – БЕЗПЕКА, ВИЗНАННЯ, ДЕМОКРАТИЧНІСТЬ, ПАТРІОТИЗМ, СИЛА (СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС), СПРАВЕДЛИВІСТЬ, РЕЗУЛЬТАТ.

Оскільки критерій оцінки корелює із системою ціннісних концептів мовця, можна говорити, що саме ціннісні концепти БЕЗПЕКА, ВИЗНАННЯ, ДЕМОКРАТИЧНІСТЬ, ПАТРІОТИЗМ, СИЛА (СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС), СПРАВЕДЛИВІСТЬ, РЕЗУЛЬТАТ стали основою аксіологічної категоризації ситуації

«Мирні ініціативи Президента Володимира Зеленського на Паризькому саміті 2019 р.».

Щодо конфлікту, то його витоки можна вбачати в:

- тому, що різні сторони цього конфлікту, поділяючи названі цінності, відводять їм різні за значущістю позиції в своїх аксіологічних ієрархічних системах;
- різних поглядах на денотативне наповнення названих цінностей, у першу чергу, ціннісного концепту БЕЗПЕКА та субцінності МИР.

Перспектива дослідження полягає передусім у розширенні його хронологічних меж, оскільки названі ініціативи обговорювалися задовго до того, як почалася підготовка до Паризького саміту, й стали лише початком певної стратегії Президента України щодо Російської агресії та збройного конфлікту на сході країни. Плідним може бути порівняння отриманих нами результатів із матеріалом інших періодичних видань, наприклад російських чи видань країн ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. Москва: Наука, 1985. 228 с.
2. Жаботинская С. А. Язык как оружие в войне мировоззрений. Майдан – Антимайдан. Интернет-издание. Киев : Укр. асоц. когнітивної лінгвістики і поетики, 2015. URL: http://uaclip.at.ua/zhabotinskaja-jazyk_kak_oruzhie.pdf.
3. Космеда Т. А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування й розвиток категорії оцінки. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 350 с.
4. Магун В. С., Руднев М. Г. Жизненные ценности населения Украины в европейском контексте. *Вестник общественного мнения (статья первая)*. 2007. URL: <http://www.polit.ru/research/2007/07/16/10values.html>.
5. Марьянчик В. А. Аксиологическая структура медиа-политического текста (лингвостилистический аспект): автореф. дис ... д-ра филол. наук. Архангельск, 2013. 38 с.

6. *Парахонський Б.О., Яворська Г. М.* Онтологія війни і миру. К.: НІСД, 2019. 558 с.

7. *Приходько А. М.* Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.

8. *Радзівєвська Т. В.* Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість. Київ, 2010. 491 с.

9. *Синица И. А.* Квазипарадигмальные отношения как результат современных дискурсивных практик. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: «Лінгвістика», 2018, випуск XXXI, с. 50-56.

10. *Телия В. Н.* Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва : Наука, 1986. 143 с.

11. *Черненко Г. А.* Мовленнєвий вплив на ціннісні системи: діапазон імовірностей. Київ: Видавничий дім «Дмитра Бураго», 2018. 404 с.

12. *Countries by Round. European Social Survey.* URL:https://www.europeansocialsurvey.org/data/country_index.htmlountries.

13. *European Social Survey. Round 3. Measuring social and political change in Europe. Publishable Final Activity Report / ed. R. Fitzgerald and S. Widdop. 2007.* URL: http://www.europeansocialsurvey.org/docs/about/ESS3_end_of_grant_report.pdf

14. *Schwartz Sh. H., Melech G., Lehmann A., Burgess S., Harris M., Owens V.* Extending the Cross-Cultural Validity of the Theory of Basic Human Values with a Different Method of Measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 2001. № 32: 519. URL: <http://jcc.sagepub.com/content/32/5/519>

15. *Van Dijk T. A.* Ideology and Discourse: A Multidisciplinary Introduction. 2000. 118 p. URL: <http://www.discourses.org/UnpublishedArticles/Ideology%20and%20discourse.pdf>.

16. *Wodak R., Meyer M. (eds).* Methods of Critical Discourse Analysis, London: SAGE, 2009. 204 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Варта на Банковій згортає свій табір. Здачі національних інтересів не відбулося. *Ukrainska Pravda*. 10.12.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/10/7234373/>.

2. Загальні узгоджені висновки Паризького саміту в Нормандському форматі 9 грудня 2019 року // Офіційне інтернет-представництво Президента України Володимира Зеленського. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zagalni-uzgodzheni-visnovki-parizkogosamitu-v-normandskomu-58797>.

3. Саакян О. Ніякий Штайнмайєр не придумає за Україну, якого миру ми прагнемо. Українська правда. 11.10.2019. <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/10/11/7228837/>.

4. Українська правда. 19.09.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/10/9/7228491/>.

5. Українська правда. 26.10.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2019/10/26/7230173/>.

6. Українська правда. 27.10.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2019/10/27/7230209/>.

7. Українська правда. 05.11.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/11/5/7230993/>.

8. Українська правда. 04.12.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/12/4/7233810/>.

9. Українська правда. 08.12.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/10/7234442/>.

10. Українська правда. 10.12.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/10/7234424/>.

11. Українська правда. 11.12.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/12/11/7234542/>.

12. Українська правда. 14.12.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/14/7234829/>.

СКОРОЧЕННЯ

УП – Українська правда.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2020 р.

*Chernenko H. A., Dr. Hab., Associated Prof.
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv*

LINGUISTIC AXIOLOGICAL MODELING OF CONFLICT BETWEEN PROPONENTS AND OPPONENTS OF THE PEACE INITIATIVES BY PRESIDENT OF UKRAINE VOLODYMYR ZELENSKY

The article is devoted to the discursive projections of the discussion about President of Ukraine Volodymyr Zelensky and his peace initiatives. The articles about these initiatives published in the internet-newspaper «Ukrainska Pravda» were analyzed. It was selected for investigating the preparing for the Paris Summit on 9th December 2020 and reactions to its results. This discourse attracts attention due to the huge

number of negative evaluations given to the traditionally positive value PEACE and to the actions directed towards gaining of it.

The research has been carried out in the cognitive discursive paradigm and critical discourse analysis. Those are approaches which let us open the meanings input by a speaker in the text sometimes unconsciously. It should be noted that investigation of hybrid wars highlights the great role of hided meanings in it. The original method of axiological dynamic modeling has been used to open these meanings. With its help, process and results of axiological categorization can be presented as an axiological propositional structure. Thus, the denoted situation «Peace initiatives by President of Ukraine Zelensky at the Paris Summit 2019» has been modeled with the propositional axiological frame.

This frame contains such structural components:

the subject of evaluation – Ukrainians, whose articles or comments were published in the internet-newspaper «Ukrainska Pravda»; the predicate of evaluation – «I think that my opinion is reliable and socially acceptable enough to become public»; the object of evaluation – President of Ukraine Volodymyr Zelensky, his political power and party, his peace initiatives and the value Peace as such; the predicate of evaluation: (1) positive and negative valences for the same objects, that give the reasons to say about axiological conflict; (2) criteria of evaluation – ACKNOWLEDGMENT, DEMOCRACY, JUSTICE, PATRIOTISM, POWER (SOCIAL STATUS), RESULT, SECURITY.

As far as criteria of evaluation correlate with the value concepts of a speaker, one can say that those are the value concepts which become the basis for categorization of this situation.

As regards the reason of the conflict, its sources can be such: (1) participants of the conflict share similar values but put them on different places in their hierarchical value systems; (2) different opinions about denotative meanings of mentioned values, first of all about meanings of the concepts SECURITY and PEACE.

Key words: value concept, axiological frame, axiological conflict.

REFERENCE

1. Volf, Ye. M. (1980) Funktsionalnaia semantika otsenki. Moskva: Nauka [In Russian].
2. Zhabotinskaia, S.A. (2015). Yazyk kak oruzhiie v voine mirovozzrenii. Maidan – Antimaidan. Internet-izdaniie. Kiev: Ukr. asots. kognitivnoi linhvistyky i poetyky. URL: http://uaclip.at.ua/zhabotinskaja-jazyk_kak_oruzhie.pdf [in Russian].

3. *Kosmeda, T. A.* (2000) Aksiolohichni aspekty pragmalinhvistyky: formuvannia i rozvytok katehorii otsinky. Lviv: LNU im. I. Franka [in Ukrainian].
4. *Magun, V.S., Rudnev, M. G.* (2007). Zhiznennyye tsennosti naseleniia Ukrainy v yevropeiskom kontekste. *Vestnik obshchestvennogo mneniia* (statia *pervaia*). URL: <http://www.polit.ru/research/2007/07/16/10values.html> [in Russian].
5. *Marianchik, V. A.* (2013). Aksiologicheskaiia struktura mediapoliticheskogo teksta (lingvostilisticheskii aspect): avtoref. dis... d-ra filol. nauk. Arhangelsk [in Russian].
6. *Parahonskyi, B. O. Yavorska H. M.* (2019). Ontologiiia viiny i myru. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
7. *Pryhodko, A. M.* (2008). Kontsepty i kontseprosystemy v kognityvno-dyskursyvnyi paradyhmi linhvistyky. Zaporizhzhia: Premier [in Ukrainian].
8. *Radziievska, T. V.* (2010). Narysy z kontseptualnoho analizu ta linhvistyky tekstu. Kyiv: DP «Inform.-analit. ahen.» [in Ukrainian].
9. *Sinita, I. A.* (2018). Kvaziparadigmalnye otnosheniia kak rezultat sovremennykh discursivnykh praktik. Naukovyi visnyk Hersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriiia «Linguistyka», vyp. XXXI, S. 50-56. [in Russian].
10. *Chernenko, H. A.* (2018). Movlennevyi vplyv na tsinnisni systemy: diapason imovirnostei. Kyiv: Vyd. dim «Dmytra Burago». [in Ukrainian].
11. *Teliia, V. N.* (1986). Konnotativnyj aspect semantiki nominativnykh yedinits. Moskva: Nauka [in Russian].
12. *Countries by Round. European Social Survey.* URL: https://www.europeansocialsurvey.org/data/country_index.html countries. [in English].
13. *European Social Survey. Round 3. Measuring social and political change in Europe. Publishable Final Activity Report (2007).* Ed. R. Fitzgerald and S. Widdop. URL: http://www.europeansocialsurvey.org/docs/about/ESS3_end_of_grant_report.pdf. [in English].
14. *Schwartz, Sh. H., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., Harris, M., Owens, V.* (2018). Extending the Cross-Cultural Validity of the Theory of Basic Human Values with a Different Method of Measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 2001. № 32: 519. URL: <http://jcc.sagepub.com/content/32/5/519>. [in English].
15. *Van Dijk, T. A.* (2010). Ideology and Discourse: A Multidisciplinary Introduction. <http://www.discourses.org/UnpublishedArticles/Ideology%20and%20discourse.pdf>. [in English].

16. Wodak, R. Meyer, M. (eds) (2009). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: SAGE, 2009. [in English].

SOURCES

1. Zahalni uzgodzheni vysnovky Paryzkoho samitu v Normandskomu formati 9 hrudnia 2019 roku. *Ofitsiine internet-predstavnytstvo Presydynta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho*. <https://www.president.gov.ua/news/zagalni-uzgodzheni-visnovki-parizkogo-samitu-v-normandskomu-58797>. [in Ukrainian].
2. Saakian O. (2019). Niiakyyi Shtainmaier ne pryдумаie za Ukrainu, iakoho myru my prahnemo. *Ukrainska Pravda*. 11.10. 2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/10/11/7228837/> [in Ukrainian].
3. Ukrainska Pravda. 19.09.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/10/9/7228491/> [in Ukrainian].
4. Ukrainska Pravda. 26.10.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2019/10/26/7230173/> [in Ukrainian].
5. Ukrainska Pravda. 27.10.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2019/10/27/7230209/> [in Ukrainian].
6. Ukrainska Pravda. 05.11.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/11/5/7230993/> [in Ukrainian].
7. Ukrainska Pravda. 04.12.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/12/4/7233810/> [in Ukrainian].
8. Ukrainska Pravda. 08.12.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/10/7234442/> [in Ukrainian].
9. Ukrainska Pravda. 10.12.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/10/7234424/> [in Ukrainian].
10. Ukrainska Pravda. 11.12.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/12/11/7234542/> [in Ukrainian].
11. Ukrainska Pravda. 14.12.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/14/7234829/> [in Ukrainian].
12. Varta na Bankovii zhortaie svii tabir. Zdachi natsionalnyh interesiv ne vidbulosia. *Ukrainska Pravda*. 10.12.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/10/7234373/> [in Ukrainian].

Коць Т. А., д. філол. наук, старший наук. співробітник,
Інститут української мови НАН України, м. Київ

**РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ:
РАДИВИЛОВСЬКИЙ АНТОНІЙ. БАРОКОВІ ПРОПОВІДІ
XVII СТОЛІТТЯ / ПІДГОТ. НАУК. ДОСЛІДЖЕННЯ,
ТЕКСТІВ, СЛОВОПОКАЖЧИКА ОКСАНА НІКА, ЮЛІЯ
ОЛЕШКО. КИЇВ : «ОСВІТА УКРАЇНИ», 2019.**

Підхід до вивчення писемних пам'яток, репрезентований у рецензованому виданні, передбачає крізь призму творів духовного письменника минулого вихід на більш масштабні проблеми – розуміння принципів текстотворення в ранньомодерний час, розвитку барокового проповідництва, динаміки мови як соціального та культурного явища.

Вибір постаті Антонія Радивиловського не є випадковим: автор двох значних за обсягом оригінальних збірників проповідей («Огородок Марії Богородиці» 1676 р. і «Вінець Христов» 1688 р.), написаних староукраїнською мовою і виданих у друкарні Києво-Печерського монастиря, випускник Києво-Могилянської колегії, намісник Києво-Печерської лаври, ігумен Пустинно-Микільського монастиря, проте водночас доробок цього видатного книжника XVII ст. недостатньо опрацьований в сучасній гуманітаристиці. Першим ґрунтовним дослідженням, що ввело життя й діяльність українського проповідника у фокус наукового спостереження, стала розвідка М. Марковського, опублікована в 1894 р., яка фактично є «досвідом історико-літературного дослідження творів й огляд звукових і формальних особливостей мови» Антонія Радивиловського.

На сьогодні повернення наукового інтересу до історичної спадщини є тенденційним, і звернення до текстів культурних подвижників, духовних провідників і лідерів суспільно-політичної думки актуалізовано в працях українських учених. Літературознавчий підхід до письменницької спадщини Антонія Радивиловського представлено через порівняльний аналіз

євангелієвських сюжетів у його проповідях і проповідях Кирила Транквіліона-Ставровецького в дисертації С. Азовцевої (2018). Теологічний ракурс дослідження застосовано в праці В. Співака (2019), який розглянув філософські погляди Антонія Радивиловського в контексті української духовної культури XVII ст.

Рецензоване видання є подією не лише в межах філологічних студій, але й української гуманітаристики загалом. Наукове опрацювання текстів, добір казань із рукописних і стародрукованих збірників XVII ст., підготовка їх до друку (метаграфований текст) становлять високу цінність як матеріал для подальших досліджень в різних напрямках.

У монографії охоплено 23 проповіді на недільні служби й церковні свята. Вони зберігаються у фондах Інституту рукопису та Відділу стародруків і рідкісних видань Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна). Варто зазначити, що представлені тексти з дотриманням оригінальної орфографії й наближеного до автентичного шрифту раніше не публікувалися. Вибір текстологічного матеріалу є показовим: серед інших, передруковано казання, присвячені «руським» святым – Володимирі, Борисі й Глібу, Антонію та Феодосію Печерським, а також шанованим у православ'ї святым – пророку Іллі, чудотворцю Миколі, великомучениці Варварі, преподобному отцю Саві Освяченому.

Особливої уваги заслуговують казання, що, вочевидь, були покликані забезпечити потреби сучасного для Антонія Радивиловського суспільства і тому безпосередньо відбивають дух епохи. Серед таких у виданні запропоновано «Слово ѡ скорбѣхъ», «Слово ѡ пеклѣ» і дві проповіді «часу війни» – до цивільного люду і війська, які були створені під час протистоянь між Османською імперією і Московським царством (1676–1681) і самовидцем яких і був київський священнослужитель.

Барокові проповіді відрізняються інтерактивністю, що зумовлено новими комунікативними й інтелектуальними викликами раннього Нового часу, а також релігійними пошуками людини, яка перебувала в постунійному середовищі. З-поміж різноманітних джерел, якими наповнені казання XVII ст., слід виокремити апокрифічні легенди і народні оповідання, які казнодії використовували так само

вільно, як і євангельські притчі. Фольклорні елементи й актуальні суспільні проблеми (недотримання посту, надмірна розкіш, жебрацтво), на які звертали увагу казнодії, спричинили атрибування проповіді XVII ст. як «народної».

У передмові авторки видання фіксують особливості роботи А. Радивиловського з рукописом – внутрішньотекстове й маргінальне глосування, правки, що свідчать про літературне редагування тексту й суб'єктивні смаки особи, що готувала збірники до друку. Крім того, проаналізовано специфічні фонетичні й орфографічні риси, схарактеризовано стилістичну палітру, що забезпечує реалізацію барокової естетики.

Значний за обсягом словопоказчик дискурсивного типу (с. 227–357), що містить усі словоформи, передбачає зручний пошук задля контекстуального уточнення. Зазначений словопоказчик може стати базою для підготування словників різного типу й матеріалом для подальших лексикографічних розвідок, а також кроком до розробки, створення й використання Історичного корпусу української мови. Таким чином, рецензоване видання розширює межі історичного мовознавства, оскільки залучає релігійні тексти до поля дискурсології, комунікативної та корпусної лінгвістики.

Книга Оксани Ніки та Юлії Олешко «Антоній Радивиловський. Барокові проповіді XVII ст.» свідчить про високий рівень наукової підготовки його авторок і є результатом багаторічного, ретельного вивчення історичних пам'яток української мови.

Безперечно, рецензоване видання розраховане не лише на дослідників філології, але й має цінність і користь для фахівців різних галузей знання – істориків, філософів, культурологів, релігієзнавців.

Стаття надійшла до редакції 28.11.2019 р.

*Kots T. A., Dr. Hab., Senior researcher,
Institut ukrainskoi movy NAN Ukrainy, Kyiv*

**PUBLICATION REVIEW:
RADYVYLOVSKYI ANTONII. BAROQUE SERMONS OF THE
SEVENTEENTH CENTURY. STUDY, TEXTS, INDEX BY
OKSANA NIKA, JULIA OLESHKO. KYIV, 2019**

Мовні і концептуальні картини світу

Випуск 1 (67)

Підписано до друку 27.02.2020 р.
Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 8.48.
Наклад 300 прим.

ФО-П Маслаков Руслан Олексійович
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №4726 від 29.05.2014 р.
Тел. (095) 699-25-20, (098) 366-48-27.
E-mail: osvita2005@gmail.com, www.rambook.com.ua

ВД «Освіта України»[™]
Видавничий дім «Освіта України» запрошує авторів до співпраці
з випуску видань, що стосуються питань управління,
модернізації, інноваційних процесів, технологій, методичних
і методологічних аспектів освіти та навчального процесу
у вищих навчальних закладах.
Надаємо всі види видавничих та поліграфічних послуг.